

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Political Life

3 – 2019

Редакційна політика

«Політичне життя» – загальнополітичний, навчальний, науковий, науково-популярний журнал, присвячений дослідженням у сфері соціально-політичного та соціогуманітарного наукового знання. Тематика поданих статей має відповідати актуальним проблемам соціально-політичної реальності та сучасного політичного дискурсу. Практичне значення авторських статей має бути спрямоване на дослідження та рекомендації, які розкривають – світові, загальнонаціональні та регіональні політичні процеси; актуальні проблеми міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій; шляхи вдосконалення державного управління та місцевого самоврядування.

Публікація статей в межах зареєстрованого обсягу журналу є безкоштовною.

Журнал «Політичне життя» включено до переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 996 від 11.07.2017. Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus: <https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46655>.

Журнал «Політичне життя» №3, 2019 р. публікується за рішенням Вченої Ради Донецького національного університету імені Василя Стуса. Протокол № 2 від 27.09.2019 р.

Редакційна колегія:

Нагорняк Т. Л., д. політ. н., професор,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*головний редактор*)

Польовий М. А., д. політ. н., професор,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*заступник головного редактора*)

Скопова О. І., к. і. н.,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*технічний секретар*)

Брусиловська О. І., д. політ. н., професор, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Іваницька О. П., д. і. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Лендбел М. О., д. політ. н., професор, Ужгородський національний університет

Мацшишина І. В., к. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мелеганіч Г. І., к. політ. н., доцент, Ужгородський національний університет

Осін В. В., к. політ. н., доцент, Університет митної справи та фінансів

Примуш М. В., д. політ. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Синовець П. А., к. політ. н., доцент, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Чальцева О. М., д. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Andrei Taranu, Prof., dr., v-ce dean of the Faculty of Political Science, National School of Political Science and Administration in Bucharest (Romania)

Arkadiusz Modrzejewski, Prof. UG, dr hab., Department of Political Science, University of Gdansk (Poland)

Daniela La Foresta, Prof., dr., Department of Political Science, Naples Federico II University (Italy)

Lucia Mokra, doc. JUDr., PhDr., PhD., dean of Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava (Slovakia)

Rafał Raczyński, dr., assistant professor at the Department of History and Political Science, Pomeranian University in Slupsk (Poland)

Tatiana Papiashvili, dr hab., International Black Sea University in Tbilisi (Georgia)

DOI 10.31558/2519-2949.2019.3

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017.

З М І С Т

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Ахмеров О. О.</i> ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ ЯК ДІЄВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	5
<i>Бортнікова А. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ В МІЖВОЄННИЙ ЧАС	11
<i>Бусленко В. В.</i> КОНВЕРТАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ВЛАДИ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В УГОРЩИНІ В 1990-Х РР.	18
<i>Goncharuk-Cholach T. V., Dzhugla N. V.</i> MODERN UKRAINIAN ELITE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF POLITICAL AND MANAGERIAL FUNCTIONING	25
<i>Краснопольська Т. М.</i> ЄВРОПЕЙСЬКІ МОДЕЛІ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ	31
<i>Милосердна І. М.</i> УЧАСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ: ДОСВІД КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ	37
<i>Перепелиця Н. О.</i> ПОБУДОВА СИЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В КОНЦЕПЦІЇ ФРЕНСІСА ФУКУЯМИ	44
<i>Чура В. І.</i> ЧИСЕЛЬНІСТЬ КОМУНІСТИЧНИХ ОСЕРЕДКІВ ЗАКАРПАТТЯ ПЕРІОДУ ПЕРЕБУДОВИ	50
<i>Чура О. В.</i> «ДЕМОКРАТИЧНА АЛЬТЕРНАТИВА» ЯК ФРОНДА У ЛЬВІВСЬКОМУ ОБКОМІ КПРС-КПУ	57

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

<i>Гарькавий Є. М.</i> КРИЗОВІ КОМУНІКАЦІЇ ЯК НАПРЯМ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ У СИЛАХ ОБОРОНИ УКРАЇНИ	64
<i>Захаренко К. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ	71
<i>Котов Е. В.</i> МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ	77
<i>Савойська С. В.</i> МОДЕЛЬ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ У КОНТЕКСТІ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ ПАРАДИГМИ	82
<i>Станіславенко Л. А.</i> АВТЕНТИЧНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНЦІВ У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ-НАЦІЇ	87
<i>Steblyna N. O.</i> NARRATIVE IN THE FIELD OF POLITICAL COMMUNICATIONS: THE APPROACHES OF MOST CITED PAPERS ON WEB OF SCIENCE	95
<i>Павлюх М. В.</i> ВІДОБРАЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ВИДАННЯХ «NIEDZIELA» ТА «TYGODNIK POWSZECHNY» (1989–2005)	101

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

<i>Котляр О. В.</i> РЕГІОНАЛЬНА СПІВПРАЦЯ ДЕРЖАВ ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ	107
<i>Кукалець О. Є.</i> ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ КНР В ЄВРОПІ	114
<i>Кухта В. В.</i> РЕГІОНАЛЬНІ ПРОЦЕСИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ НА АФРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ З ПОГЛЯДУ ТРАНЗИТОЛОГІЇ ТА ТЕОРІЇ «ДЕМОКРАТИЧНИХ ХВИЛЬ»	122
<i>Хорішко Л. С.</i> ПЕРСПЕКТИВИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЕЛІТИ В ПРОЦЕСАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	130

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Смолянук В. Ф.</i> РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ С. В. САВОЙСЬКОЇ «ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ МОДЕЛІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ»	137
<i>Цокур Є. Г.</i> РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Я. Б. ЯРОША «ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ»	139
ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	141

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2519-2949.2019.3.1

УДК 352.07-044.247(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3651-2206>

Ахмеров О. О., Національний університет «Одеська юридична академія»

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ
ЯК ДІЄВОГО МЕХАНІЗМУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ:
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

У статті досліджується актуальні питання децентралізації влади в держави в контексті теоретичного дослідження сутності цього феномену та основних механізмів його впливу на демократизацію політичної системи країни. У результаті проведеного дослідження було визначено поняття та деталізовані ключові аспекти процесу децентралізації; проведено розмежування «децентралізації», «деконцентрації», «системи поділу влади»; вивчено співвідношення понять «муніципальна влада» та «місцева державна влада»; досліджені критерії ефективності муніципальної політики держави та вивчені основні методи вимірювання такої ефективності, а також визначено позитивний вплив децентралізації державної влади на зростання ефективності системи місцевого самоврядування в країні та демократизації її політичної системи. Резюмовано, що перш ніж розпочинати процедуру децентралізації в країні потрібно визначити точку оптимального балансу між тенденціями централізації та відцентровими спрямуваннями в суспільстві, які, досягнувши оптимального балансу, будуть співіснувати в діалектичній єдності, адекватній реальним умовам в країні, а також тим завданням, які актуальні для неї на даний момент. У ході дослідження було використано такі методи: системний метод (дозволив розглянути децентралізацію як системне явище, що, з одного боку, складається з низки взаємопов'язаних елементів, а, з іншого, – взаємодіє з суміжними системами, які впливають одна на одну); порівняльний метод (надав можливість дослідити реалізацію процесів децентралізації політичної системи в європейських країнах, що використовують різні моделі муніципальної політики); аналітичний метод (дав необхідний інструментарій для того, щоб в процесі дослідження провести докладний аналіз теоретичної та практичної інформації на визначену тематику).

Ключові слова: децентралізація влади, муніципальна політика держави, система місцевого самоврядування, децентрація, демократична держава, демократизація.

Вступ. Запорукою розвитку та процвітання будь-якої держави є наявність економічно самодостатніх та успішних територіальних громад, які позбулися жорсткої залежності від центральних органів державної влади та зуміли взяти на себе відповідальність за вирішення основних питань місцевого значення. Наша країна зараз знаходиться тільки в середині свого шляху до формування місцевих громад такого типу. З огляду на це, теоретичні питання децентралізації державної влади набувають в сучасній Україні особливої важливості. Адже тільки завдяки вірному розумінню сутності децентралізації можлива вдала її реалізація. А визначення проблемних зон цього процесу – дозволить оминати основні небезпеки на цьому важкому шляху.

Мета та завдання статті полягає в окресленні основних теоретичних категорій, таких як, терміни «централізація та децентралізація влади», проведені розмежування цих понять з такими пов'язаними, але не тотожними категоріями як: «система поділу влади» та «концентрація й децентрація влади». Також у вивчені дискусійної дихотомії «місцеве самоврядування та державна влада», та її впливу на співвідношення понять «муніципальна влада» та «місцева державна влада». Важливою метою дослідження є визначення, яких змін може набувати це співвідношення в залежності від тієї моделі місцевого самоврядування, що існує в конкретній державі, а також впливу децентралізації влади на це співвідношення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та практичним питаннями децентралізації державної влади в різних контекстах приділялась увага багатьма дослідниками, як в сфері права та політології: О. М. Бабич, Р. А. Колишко, Л. І. Кормич, К. О. Линьов, А. П. Лелеченко, А. С. Матвієнко, В. Є. Панова, Р. В. Сметанін В. В. Тісногуз, М. В. Харитончук, А. О. Хмельников та інші; так і в сфері економіки – І. С. Волохова, М. І. Деркач, А. С. Гавриленко, А. О. Козенко, М. І. Стегней та інші поважні дослідники. Втім, у роботах вказаних авторів не було приділено глибинної уваги розгляду європейського досвіду децентралізації державної влади з точки зору її впливу на демократизацію політичних систем, що використовують різні моделі реалізації власної муніципальної політики.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до розгляду поняття децентралізації, ми повинні констатувати, що, хоча цей термін сьогодні використовується дуже часто як науковою спільнотою, так і політичними діячами, ми нерідко можемо спостерігати відсутність чіткого розуміння змісту цього поняття. Тож, першим в розгляді заявлених питань варто вивчити термінологію, а конкретно з той зміст, який вкладається в терміни «централізація та децентралізація влади».

Якщо відштовхуватися від загальних визначень, то під централізацією влади ми маємо розуміти концентрацію владних та управлінських повноважень, а також фінансових ресурсів на верхньому рівні керівництва країною в єдиному центрі [1]. Вивчення основних наукових поглядів дослідників на феномен децентралізації свідчить про існування двох основних підходів до його визначення – системний підхід і функціональний підхід [2, с. 107].

Відповідно до системного підходу, децентралізацією є управлінська політична система, в межах якої реалізуються практичні рішення, що географічно чи організаційно перебувають поза межами безпосереднього впливу центральної влади [3, с. 152].

Функціональний підхід розглядає децентралізацію як процес розширення та зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій при одночасному звуженні прав і повноважень відповідного центру з метою оптимізації та підвищення управління суспільно важливими справами, найповнішої реалізації регіональних та місцевих інтересів [4, с. 162].

Об'єднавши ці два підходи, ми можемо зазначити, що децентралізація передбачає передачу або делегування влади, а конкретніше – прав і відповідальності за прийняття ключових рішень, на нижчі рівні управління, де відбувається збільшення обсягу повноважень місцевої адміністративної команди (комуна, спільнота тощо) за рахунок владних повноважень центральної державної влади.

При цьому потрібно розуміти, що, коли йдеться про суспільні процеси, ми не можемо піддаватися спокусі обмежуватися простими відповідями. Тож не варто задовольнятися лінійним розумінням децентралізації як простої передачі функцій центральної влади органам місцевого самоврядування – адже це лише маленька частина складного процесу, який неможливо провести лише «зверху». Проведення децентралізації в найбільшому ступені визначається не зовнішніми факторами, а внутрішньою готовністю самої місцевої громади взяти на себе відповідальність за власну долю і майбутнє. Без цієї складової децентралізація та демократизація, які проголошуються державою, перетворюються лише на імітацію проведення цих процесів [5, с. 44]. Така імітація здійснюється, як правило, в інтересах центральних правлячих еліт та має наступні ознаки [6]:

- вона відбувається шляхом створення видимості децентралізації та демократизації на нижчих рівнях при фактичному збереженні централізованого контролю за діяльністю місцевих посадовців;
- процеси децентралізації здійснюються, як правило, під зовнішнім тиском та представляють собою підкорення ініціативам (або виконання умов) міжнародних організацій-донорів;
- децентралізація носить виключно адміністративний характер, та фактично сприяє укріпленню центральної влади, коли реальні цілі дій уряду не відповідають задекларованому ними бажанню реалізувати ефективну муніципальну політику;
- під виглядом децентралізації часто приховується прагнення центрального уряду перекласти небажані для себе функції, завдання та обов'язки на нижчі рівні, без надання тим необхідного обсягу прав, повноважень та фінансових ресурсів;
- відбувається мобілізація ресурсів місцевого рівня шляхом централізованого підвищення податкового тягаря з перенесенням відповідальності за це на місцеву владу.

Також одразу хочемо застерегти від піддавання ще одній розповсюдженій ілюзії, в межах якої здійснюється протиставлення між собою централізації та децентралізації, де централізацію влади розглядають, як щось безсумнівно погане, в той час, як децентралізації надають ореол панацеї від будь-яких політичних та суспільних проблем.

Необхідно враховувати, що тут все далеко не так однозначно. По-перше, в деяких історичних умовах централізація влади може бути надзвичайно ефективною. Проте надмірна централізованість влади призводить до узурпації та зловживань нею, слугуючи інтересам політичної еліти та бюрократії та ігноруючи повсякденні проблеми окремих громадян та їх груп. По-друге, політика децентралізації влади, яка за своєю сутністю спрямована на врахування та задоволення специфічних інтересів найрізноманітніших груп населення, може призводити, в разі втрати відчуття міри, до неконтрольованого зростання стихійних відцентрових та сепараційних процесів, за яких найкраще себе почувають «місцеві князьки», а також найменш «сором'язливі» категорії населення, зокрема, кримінальні угруповання [7, с. 32], для яких така «феодална роздробленість» є дуже зручною. Тож, потрібно визнати, що безмежна децентралізація влади також може свідчити про неефективність муніципальної політики держави та не є благом для суспільства, оскільки вона здатна створювати сприятливий ґрунт для зловживань та роздробленості територій, а також шкодити загальнонаціональним інтересам та цілісності країни.

Таким чином, основна проблема при здійсненні реформ місцевого самоврядування не полягає у радикальному виборі між централізацією та децентралізацією, та у відмові від однієї з них. Визнано, що абсолютно всі ефективні системи муніципального управління сучасності включають в себе і елементи централізації, і елементи децентралізації влади [8], які, досягнувши оптимального балансу, співіснують в діалектичній єдності, адекватній реальним умовам в країні, а також тим завданням, які актуальні для неї на даний момент.

Говорячи про досягнення оптимального балансу в державі, доречно буде звернутися до розмежування понять «децентралізація влади» та «система поділу влади».

Принцип поділу влади, як відомо, виступає найважливішою складовою функціонування демократичної держави та полягає в недопущенні утримання законодавчої, виконавчої та судової влади в одних руках. Можна сказати, що «система поділу влади» передбачає розмежування державної влади в країні в «горизонтальному» розрізі [9] через чітке визначення функцій, компетенції та відповідальності, коли кожній з гілок державної влади забезпечується реальна можливість контролювати одна одну, що більш відомо, як «система стримувань і противаг».

В свою чергу, в процесі децентралізації відбувається «вертикальне» подібнення та розсіювання влади в державі, що дозволяє зберігати оптимальний баланс між загальнонаціональними інтересами та потребами окремих громадян й територіальних спільнот, та в своєму контексті також створює своєрідну «систему стримувань та противаг».

Тож, ми можемо констатувати, що, маючи різну правову та політичну природу, а також неоднакове змістовне навантаження, кожний з цих феноменів – і система поділу влади, і децентралізація – в самому загальному вигляді спрямовані на досягнення однієї й тієї самої мети – вони запобігають узурпації влади та слугують недопущенню зловживання нею.

Важливим моментом в нашому дослідженні є також проведення розмежування понять «децентралізація» та «деконцентрація» [10]. Зазначимо, що вказані поняття співвідносяться між собою, за принципом кол Ейлера, в яких деконцентрація може бути розглянута, як своєрідне «перехідне коло», між системами централізації та децентралізації, де вона може виступати як найбільш ослаблена форма централізації й одночасно трактуватися як початкова фаза децентралізації. Така дуальність пов'язана з тим, що в межах процесу деконцентрації відбувається передача повноважень від центральних органів до місцевих в певних сферах: управління, використання коштів, реалізація соціальної політики тощо. При цьому з центру здійснюється контроль за виконанням наданих місцям повноважень. Зазначимо, що, на відміну від деконцентрації, децентралізація передбачає відсутність керівних органів, рішення яких є обов'язковими для виконання місцевими органами, тож останні мають право самостійно приймати рішення, перегляд яких може здійснюватися переважно в межах громадського нагляду або в судовому порядку.

Наступним питанням, яке нам хотілося б розглянути, є дискусія чи виступають місцеве самоврядування та його органи невід'ємною складовою державного механізму, а також чи має муніципальна влада державно-правовий характер взагалі. А також щодо співвідношення понять «муніципальна влада» та «місцева державна влада», та яких змін набуває це співвідношення в процесі проведення процесу децентралізації влади.

Визнаємо, що в жодному законодавчому акті європейських країн не закріплюється недержавний характер місцевого самоврядування, крім того у науковій літературі європейських країн, що стосуються розвитку та створення інституту місцевого самоврядування, місцева влада більшістю

авторів визнається частиною державного механізму [11]. Автор поділяє думку, що місцеве самоврядування є невід'ємною частиною державного механізму, яка має специфічне коло повноважень [12, с. 18].

Визнаючи муніципальну владу невід'ємною частиною державного механізму, вкрай важливо окреслити ступінь її взаємодії з органами центральної влади та виконавчої влади на місцях. Врахуємо при цьому, що на практиці ані в Європі, ані в світі взагалі не існує абстрактної «класичної» моделі муніципальної політики, адже в кожній конкретній країні на неї суттєво впливає безліч факторів, таких як: політична система та національні, історичні й державно-правові традиції, особливості національного характеру та менталітет, територіальний устрій та чисельність населення тощо. Тож, для розуміння взаємодії органів муніципальної влади з органами виконавчої влади держави на місцях, а також впливу децентралізаційних процесів на цю взаємодію, нам необхідно враховувати специфіку тієї моделі муніципальної політики, що діє в конкретній країні.

Згадаємо, що загальноприйнятим в сучасній науці визнаний поділ моделей муніципальної політики на англосаксонську, французьку (континентальну) та німецьку (змішану). Не менш важливо згадати й про інші класифікації моделей муніципальної політики, зокрема про: поділ на північноамериканську, південно-європейську та північноєвропейську (скандинавську) моделі місцевого управління (де скандинавська модель визнається найбільш відповідною духу Хартії місцевого самоврядування); а також поділ на «споконвічно вільні» країни з традиційно високим ступенем громадянських свобод, які виробили імунітет проти монархічно-бюрократичної централізації (Великобританія, країни Північної Європи, Нідерланди, Швейцарія), та «ліберальні держави вищої влади», що засновані на загальному підпорядкуванні бюрократичному апарату та залишають мало місця для реального управління «під власну відповідальність» на місцевому рівні (Іспанія, Франція, Італія та Німеччина). Згадаємо також, про розподіл місцевого самоврядування в сучасній Європі за віссю «північ» – «південь», де скандинавські країни вирізняються високою ступеню автономії місцевого самоврядування, а країни Південної Європи – більш низькою [14, с. 227].

Навіть біглий огляд усіх цих типологій свідчить про те, що в різних країнах Європи відносини між органами місцевого самоврядування та центральними і місцевими органами державної влади за визначенням не будуть однаковими. Відповідно, відрізнитися також буде й пропорційне співвідношення категорій «централізація – децентралізація» в кожній з цих країн. Так, наприклад, у Данії, Норвегії, Швеції, Нідерландах й Швейцарії максимальний обсяг владних повноважень наданий місцевій громаді, при цьому законодавче визначення компетенції органів місцевого самоврядування тут є найбільш розширеним та загальним, велика увага приділяється впливу та контролю громадян за системою місцевого самоврядування. В той самий час, як у Іспанії, Франції, Італії та Німеччині значний обсяг владних повноважень належить центральним органам держави, а законодавство дуже чітко встановлює та детально обмежує компетенцію органів місцевого самоврядування [15].

Необхідно враховувати, що всі європейські моделі місцевого самоврядування є результатом природного поступового розвитку, який відбувався паралельно зі становленням громадянського суспільства в Європі, а отже децентралізаційні тенденції свого часу там виникали «знизу». Не дивлячись на зовнішні відмінності в моделях муніципальної політики, кожна європейська країна пройшла довгий шлях формування власної системи самоврядування, яка на теперішній момент увійшла в систему ціннісних орієнтацій та настанов населення як природний спосіб існування. В той час, як теперішня державна влада країн Європи вже становилася «надбудовою» над сформованою та міцною системою муніципальної влади на певній території. Можемо сказати, що самоврядування в Європі стало осередком реформ, навколо якого довгий час розгорталася боротьба владних еліт, прихильників централізації та децентралізації, та за наслідками яких і були сформовані всі вищезазначені моделі муніципальної політики.

Досвід реформ державного управління в європейських країнах показав, що межі децентралізації обумовлені специфікою відносин між центром та окремими територіями. Кожний тип децентралізації характеризується специфікою реформ, що зазнає муніципальна влада країн Європи: у Великобританії – це політична децентралізація і комерціалізація публічних послуг; у Німеччині – підвищення ролі комун і поступовий перехід до ринкових відносин в управлінні; у Франції – проведення адміністративних перетворень та активізація місцевих громад тощо.

Висновки. В межах вказаного дослідження нами було з'ясовано, що система місцевого самоврядування досягає найбільшої ефективності саме внаслідок проведення децентралізації влади,

оскільки проведення децентралізації також робить будь-яку політичну систему більш стабільною, підвищує якість життя населення та сприяє найоптимальнішій реалізації прав та інтересів європейських територіальних громад. При проведенні децентралізації державної влади та переданні або делегуванні значної частини повноважень центральних органів влади органам місцевого самоврядування, спостерігається скорочення витрат на утримання численного центрального апарату управління; зростає швидкість реагування на місцеві запити та проблеми; підвищується рівень суб'єктивного задоволення населення діяльністю органів місцевої влади, через їх територіальну доступність та розуміння специфіки місцевих умов; а також підвищується соціальна активність та ступінь включення широких верств населення в управлінський процес. Також нами була розглянута дискусія, що триває в наукових колах щодо пошуку оптимального балансу між місцевим самоврядуванням та центральною державною владою та щодо того впливу, який здійснюють на ступінь децентралізації влади в країні ті моделі муніципальної політики, що діють в країні. Для чого були вивчені поняття «муніципальна влада» та «місцева державна влада», їх співвідношення між собою, а також те, яких змін може набувати це співвідношення в залежності від тієї моделі місцевого самоврядування, що існує в конкретній державі.

Бібліографічний список:

1. The World Bank Group. Different Forms of Decentralization URL: <http://www1.worldbank.org/publicsector/decentralization/what.htm>. (дата звернення 27.08.2019 року).
2. Marume I. S. B. M., Jubenkanda R. R. Centralization and Decentralization Quest Journals. *Journal of Research in Humanities and Social Science*. 2016. №4 (6) pp: 106-110.
3. Горбатенко В. П. Політологічний енциклопедичний словник. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
4. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми та ін. Львів: «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.
5. Покатович Г.Г. Опыт децентрализации в Индонезии. *Вестник Московского университета. Серия 13. Востоковедение*. 2006. № 1. С. 41-48.
6. Litvack J. What is Decentralization? The Center for International Earth Science Information Network (CIESIN). URL: http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/Different_forms.html. (дата звернення 27.08.2019 року).
7. Шишкин С.И., Лаврик М.А. К десятилетию ратификации Европейской хартии местного самоуправления. *Сибирский юридический вестник*. 2008. №4 (43), С. 30-40.
8. Bonnal J. A History of Decentralization. The Center for International Earth Science Information Network (CIESIN). URL: https://www.ciesin.columbia.edu/decentralization/English/General/history_fao.html (дата звернення 27.08.2019 року).
9. Ляпин И.Ф. Децентрализация государственной власти: опыт анализа конституционного феномена и факторов его развития. URL: <https://s.sovremennoepravo.ru/894595>. (дата звернення 27.08.2019 року).
10. Yuliani E. L. Decentralization, deconcentration and devolution: what do they mean? *ResearchGate*. 2004. URL: https://www.researchgate.net/publication/238785264_Decentralization_deconcentration_and_devolution_what_do_they_mean_1. (дата звернення 27.08.2019 року).
11. Compilation of venice commission opinions concerning constitutional and legal provisions for the protection of local self-government. *European commission for democracy through law (Venice commission)*. 2016. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2016\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2016)002-e). (дата звернення 27.08.2019 року).
12. Ткачук А. Місцеве самоврядування та децентралізація. Практичний посібник. Київ: ТОВ «Софія». 2012. 120 с.
13. Гессер А. Свобода муниципальных образований как спасение Европы. Гессен. URL: www.urbanecconomics.ru/texts.php7. (дата звернення 27.08.2019 року).
14. Либоракина М.И. Зарубежный опыт организации местного самоуправления. *Полития*. 2003/2004. № 4 (31). С. 224-229.
15. Michael E. Bratman. Three Theories of Self-Governance. *Oxford Scholarship Online: October 2011* DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195187717.001.0001. (дата звернення 27.08.2019 року).

References:

1. The World Bank Group. Different Forms of Decentralization URL: <http://www1.worldbank.org/publicsector/decentralization/what.htm>. (data zvernennya 27.08.2019 roku).
2. Marume I. S. B. M., Jubenkanda R. R. Centralization and Decentralization Quest Journals. *Journal of Research in Humanities and Social Science*. 2016. №4 (6) pp: 106-110.
3. Horbatenko V. P. Politolohichnyy entsyklopedychnyy slovnyk. Kyiv: Geneza, 2004. 736 s.
4. Politolohiya: navchalnyy entsyklopedychnyy slovnyk dovidnyk dlya studentiv VNZ I-IV rivniv akredyatsiyi / za nauk. red. d-ra polit. n. N. M. Khomy ta in. Lviv: «Novyy Svit-2000», 2014. 779 s.
5. Pokatovych H.H. Opyt detsentralyzatsyy v Yndonezyu. *Vestnyk Moskovskoho unyversyteta. Seryya 13. Vostokovedenye*. 2006. № 1. S. 41-48.

6. Litvack J. What is Decentralization? The Center for International Earth Science Information Network (CIESIN). URL: http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/Different_forms.html. (data zvernennya 27.08.2019 roku).
7. Shyshkyn S.Y., Lavryk M.A. K desyatylytyu ratyfykatsyy Evropeyskoy khartyy mestnoho samoupravlenyya. Sybyrskyy yurydycheskyy vestnyk. 2008. №4 (43), S. 30-40.
8. Bonnal J. A History of Decentralization. The Center for International Earth Science Information Network (CIESIN). URL: https://www.ciesin.columbia.edu/decentralization/English/General/history_fao.html (data zvernennya 27.08.2019 roku).
9. Lyapyn Y.F. Detsentralyzatsyya hosudarstvennoy vlasty: opyt analiza konstytutsyonnoho fenomena y faktorov eho razvytyya. URL: <https://s.sovremennoepravo.ru/894595>. (data zvernennya 27.08.2019 roku).
10. Yuliani E. L. Decentralization, deconcentration and devolution: what do they mean? *ResearchGate*. 2004. URL: https://www.researchgate.net/publication/238785264_Decentralization_deconcentration_and_devolution_what_do_they_mean_1. (data zvernennya 27.08.2019 roku).
11. Compilation of venice commission opinions concerning constitutional and legal provisions for the protection of local self-government. *European commission for democracy through law (Venice commission)*. 2016. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2016\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2016)002-e). (data zvernennya 27.08.2019 roku).
12. Tkachuk A. Mistseve samovryaduvannya ta detsentralizatsiya. Praktychnyy posibnyk. Kyiv: TOV «Sofiya». 2012. 120 s.
13. Hesser A. Svoboda munitsypalnykh obrazovany kak spasenye Evropy. Hessen. URL: www.urbanecconomics.ru/texts.php7. (data zvernennya 27.08.2019 roku).
14. Lyborakyna M.Y. Zarubezhnyy opyt orhanyzatsyy mestnoho samoupravlenyya. Polytyya. 2003/2004. № 4 (31). S. 224-229.
15. Michael E. Bratman. Three Theories of Self-Governance. *Oxford Scholarship Online: October 2011* DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195187717.001.0001. (data zvernennya 27.08.2019 roku).

Akhmerov O. O. Theoretical aspects of decentralization of power as an effective mechanism for democratization of the political system: problematic issues and ways of solving them

The article explores the current issues of decentralization of power in the state in the context of theoretical study of the essence of this phenomenon and the main mechanisms of its influence on the democratization of the political system of the country. The study identified the concepts and details of key aspects of the decentralization process; differentiation of "decentralization", "deconcentration", "system of separation of powers" was carried out; studied the relation between the concepts of "municipal government" and "local state power"; criteria of efficiency of municipal policy of the state are investigated and the basic methods of measuring such efficiency are studied, as well as positive influence of decentralization of state power on increase of efficiency of local self-government system in the country and democratization of its political system are determined. It is summarized that before starting the process of decentralization in the country, it is necessary to determine the point of optimal balance between the trends of centralization and centrifugal trends in society, which, having reached the optimum balance, will coexist in dialectical unity, adequate to the real conditions in the country, as well as those tasks that are relevant her at the moment. The following methods were used in the study: the systemic method (which allowed to consider decentralization as a systemic phenomenon, which, on the one hand, consists of a number of interrelated elements and, on the other, interacts with adjacent systems that affect each other); comparative method (provided an opportunity to explore the implementation of the processes of decentralization of the political system in European countries using different models of municipal policy); analytical method (provided the necessary tools to carry out a detailed analysis of theoretical and practical information on a specific topic during the study).

Key words: decentralization of power, municipal policy of the state, system of local self-government, deconcentration, democratic state, democratization.

DOI 10.31558/2519-2949.2019.3.2

УДК 352.07(477.82):94"1921/1939"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8132-1935>**Бортнікова А. В., Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки**

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ В МІЖВОЄННИЙ ЧАС

Здійснено аналіз змісту політики польської влади щодо організації самоврядування в містах Волинського воєводства у міжвоєнний період, особливостях «волинського експерименту» Г. Юзевського. Інститут самоврядування на Волині під час перебування її західних територій в складі Польської Республіки в 1919–1939 рр. на початковому етапі свого становлення наслідував традиції магдебурзького права. На початку 1930-х рр. його реорганізовано відповідно республіканського ладу держави. Міське і повітове самоврядування у Волинському воєводстві було не лише засобом адміністративного управління на місцях, а й важливим чинником суспільно-політичного життя країни. З геополітичних і стратегічних міркувань польський уряд прагнув перетворити прикордонне з СРСР воєводство на зону, вільну від гострих соціальних та міжетнічних конфліктів. Попри наявність демократичних принципів і процедур формування та діяльності органів самоврядування в містах, достатньо широке коло їхніх повноважень, рівень політичної суб'єктності місцевого самоврядування на Волині загалом свідомо зведено до мінімуму, а з боку влади забезпечено пильний контроль для того, щоб не допустити їх надмірної політизації й перетворення Волині на арену політичної боротьби за національне визволення.

Організація самоврядування на Волині розглядається в органічному зв'язку з діяльністю Г. Юзевського, який був волинським воєводою в 1928–1938 рр. та проведенням ним «волинського експерименту», органічною складовою якого була концепція відмежування Волині від політичних впливів Східної Галичини. Матеріали статті базуються на широкому використанні матеріалів тогочасної преси – газет «Народний вісник», «Українська нива», «Волинське слово».

Ключові слова: Волинське воєводство, Польська Республіка, самоврядування в містах, Г. Юзевський, волинський експеримент, Волинське українське об'єднання, політична суб'єктність місцевого самоврядування.

Адміністративно-територіальна реформа, що триває в Україні, актуалізує вивчення історичного досвіду організації місцевого самоврядування на українських землях, що тимчасово перебували у складі інших держав. Перша світова війна, національно-демократичні і соціалістичні революції, розпад європейських імперій та виникнення незалежних держав призвели до нової геополітичної реальності, зокрема утворення Польської Республіки (Другої Речі Посполитої), у складі якої опинилися українські землі, що належали до так званого Південно-Західного краю Російської імперії. Суспільні відносини у відродженій республіці визначали поліконфесійність, національна строкатість, паралельне існування різних соціокультурних традицій. Польська держава сприймалася українцями як така, що відірвала їх від Батьківщини, зумовила їхнє важке життя, що, своєю чергою, підживлювало націоналістичні та іредентистські настрої.

Нова польська влада мала продемонструвати переваги демократичного республіканського ладу Польщі над імперським політичним режимом, що його уособлювала царська Росія як «тюрма народів». Йшлося «не лише про декларування в конституції громадянської рівності незалежно від походження й “самості” індивіда, а й реалізацію цього принципу на практиці» [1, с. 6]. Міське самоврядування як суспільно-політичний інститут на конституційному рівні у Польській Республіці закріплено в Конституціях 1921 і 1935 рр.

Метою статті є розкриття змісту політики польської влади щодо організації самоврядування в містах Волинського воєводства у міжвоєнний період, особливостей «волинського експерименту» Г. Юзевського.

Серед праць, присвячених аналізу місцевого самоврядування у Волинському воєводстві слід відзначити доробок таких вітчизняних науковців як Р. Давидюк, Ю. Крамар, М. Кучерепа, Г. Малєончук, Я. Мартинюк. Із останніх публікацій за темою статті надзвичайно цікавим і корисним є видання спогадів Г. Юзевського: «Юзевський Г. Замість щоденника», що вийшла у Луцьку 2017 р. Водночас проблема політичної суб'єктності інститутів самоврядування в містах Волинського воєводства належного висвітлення не отримала.

Фактичною підставою для становлення польських органів влади на Волині стало введення у травні 1919 р. до міста заgonу польських військ. У вересні 1919 р. на приєднаних землях утворюється Волинський адміністративний округ (Володимирський, Ковельський, Луцький, а також Дубенський, Рівненський, Кременецький, Острозький, Заславський і Звягельський повіти). Адміністративним (окружним) центром округу спочатку визначено Ковель, а з 20 листопада – Луцьк [2, с. 54]. У роки формування Польської Республіки система органів державної влади й управління на місцях поєднувалася з успадкованими від литовсько-польських часів і шляхетської Речі Посполитої інститутами самоврядування міщанської спільноти в містах – міськими радами та магістратами.

Діяльність інституту міського самоврядування у Волинському воєводстві започатковано низкою нормативно-правових актів. Порядок його організації визначили, зокрема «Декрет про міське самоврядування» Начальника держави Ю. Пілсудського від 4 лютого 1919 р., Тимчасове розпорядження Генерального комісара східних земель від 27 червня 1919 р. «Про тимчасову міську постанову», «Розпорядження Генерального комісара Східних земель» від 14 серпня 1919 р. тощо.

У червні 1919 р. розпорядженням Генерального комісара східних земель визначено засади проведення тимчасових виборів до міських рад. Тимчасові міські ради, обрані на підставі цього документа, мали діяти до 1 липня 1922 р. Участь у виборах була загальною, починаючи з 21-літнього віку. Пасивне виборче право встановлено з 25 років. Існували цензи осілості (10 місяців) та грамотності (вміння читати й писати будь-якою мовою). Луцьк у 1919 р. належав до категорії міст із кількістю жителів від п'яти до 25 тис., відповідно до міської ради входило 24 радних [2, с. 56].

Політико-правовий статус міської гміни у декреті визначено як «самоврядну й одночасно територіальну і публічно-правову одиницю» з власними і делегованими повноваженнями [3, с. 161, 162]. До гміни належали жителі, які проживали там не менше шести місяців. Члени гміни мали право брати участь у гмінних виборах, обіймати уряди тощо. Там також визначено основні напрями діяльності міських гмін, спрямованих на виконання справ, що стосувалися насамперед матеріального добробуту, розвитку духовного життя і здоров'я її жителів [3, с. 162].

До компетенції міської ради належали переважно господарські й фінансові справи, питання розподілу майна і доходів, надання громадянства, регуляторні функції, зокрема затвердження планів забудови гміни, змін її території, контролю над міськими надходженнями і правдивістю їхніх рахунків, виборів президії ради й членів магістрату. У випадку необхідності рада мала право видавати власні постанови. Вона також мала право передавати розгляд окремих справ спеціальним комісіям, вибраним зі свого складу.

Управлінським і виконавчим органом міської гміни був магістрат. До його компетенції належало: виконання рішень ради; управління майном і проведення його інвентаризації; управління комунальними і приватними підприємствами; укладання міських бюджетів, попереднє обговорення яких мало бути поданим до міських рад не пізніше, ніж за три місяці до початку бюджетного року; управління надходженнями і видатками через розподіл податків і повинностей відповідно до ухвали міської ради; звернення до суду і відповідальність перед судом у справах гміни; контроль над міськими чиновниками в містах, їх звільнення і заміна; складання для міської ради звітів щодо власної діяльності і підвладних їй органів, а також звітів щодо виконання бюджету, стану маєтностей і установ гміни тощо.

Декрет про міське самоврядування регламентував також склад, структуру, повноваження магістрату. У «виділених» містах до складу магістрату входили президент, віце-президент і лавники, в інших містах – бурмистр, його заступник і лавники. Бурмистр і заступник утворювали президію магістрату. Кількість лавників установлювала міська рада, проте їх не мало бути більше 10 % кількості радних. Члени магістрату отримували сталу заробітну плату з міського бюджету. Президія магістрату брала на себе зобов'язання читати й писати польською мовою [3, с. 166].

Після утворення 1921 р. Волинського воєводства державна адміністрація на рівні воєводства мала двоступеневу структуру, де органами першої інстанції були повітові староства, які очолювали старости, а другої – воєводські управління на чолі з воєводами [4, с. 96]. У новоствореному

воєводському управлінні почав функціонувати окремий відділ самоврядування, який здійснював загальний нагляд, організовував вибори до сеймиків та повітових союзів самоврядування, затверджував їх статuti, а також ухвалював рішення про їхній розпуск. Цій інституції також належало право вирішення дисциплінарних справ, а також розгляд скарг різних установ та інституцій місцевого самоврядування. Певним чином у частині регулювання діяльності міського самоврядування цей орган виконував функції подібні до функцій губернського з міських справ присутствія Волинської губернії, що діяли в Російській імперії.

З 1 липня 1924 р. у зв'язку з тим, що Луцьк виведено з повітового підпорядкування, інстанцією, яка контролювала органи самоврядування в місті, став воєвода. Посаду бурмістра скасовано, а воєводський адміністративний центр очолив президент міста.

Організація самоврядування в містах Волині перебувала під пильним контролем державної влади. Нагляд за самоврядуванням в містах не виділених з повітів в першій інстанції здійснювали інституції повітової влади, в другій – міністр внутрішніх справ. Над містами, виділеними з повітів – міністр внутрішніх справ. Міністр внутрішніх справ мав право розпускати сеймики й повітові відділи, а також затверджувати ухвали органів самоврядування, що стосувалися їхньої статутної діяльності. На рішення міністра внутрішніх справ в обох випадках дозволена апеляція до Вишого суду. Однак, не зважаючи на досить широку компетенцію міністра щодо місцевого самоврядування, значний вплив на місцеве самоврядування мав воєвода.

Зокрема, воєвода мав право призначати бурмістрів та їх заступників у випадках, коли цього не змогли зробити на місцях. Так, за повідомленням преси, восени 1927 р. волинський воєвода призначив на посади бурмістрів терміном на один рік в містах Ковелі та Здолбунові, а на посади віце-бурмістрів в містах Ковелі, Дубно, Луцьку та Рівному жителів відповідних міських гмін [5].

Міське і повітове самоврядування у Волинському воєводстві було не лише засобом адміністративного управління на місцях, а й важливим чинником суспільно-політичного життя країни. З геополітичних і стратегічних міркувань польський уряд прагнув перетворити прикордонне з СРСР воєводство на зону, вільну від гострих соціальних та міжетнічних конфліктів.

Справа у тому, що становлення Польщі відбувалося в умовах політичного суперництва прихильників еволюційного й швидкого радикального шляхів інтеграції українських земель та їх населення до польського суспільства, які репрезентували відповідно пілсудчики й націонал-демократи (ендеки). Позиція з національного питання партії національних демократів, яка протиставлялася поміркованим поглядам Ю. Пілсудського, здобула підтримку серед частини титульної нації. Її антиукраїнська позиція та неприхована упередженість до євреїв значно ускладнювали питання міжнаціонального діалогу [6, с. 12].

Особливого значення у цьому контексті набувало утворення на теренах Волині аполітичного за своєю сутністю та функціями інституту самоврядування, який мав би відігравати роль регулятора складних міжнаціональних відносин [7, с. 320]. Відповідно, одним із головних завдань центральної влади, яка покладалася на воєвод, – не допустити надмірної політизації місцевого самоврядування. У регіонах із компактним проживанням автохтонного, переважно українського населення, це могло призвести до непередбачуваних для влади наслідків.

Улітку 1927 р. проходили вибори в органи самоврядування в сільських і міських гмінах, яких не проводилося з 1921 р. Відповідно у місцевій пресі розгорнулася пропагандистська кампанія, спрямована проти політизації місцевого самоврядування. У передовій статті провладної луцької газети «Народний вісник» з промовистою назвою «На господарський шлях» у травні 1927 р. акцентовано увагу на тому, що в самоврядуванні «не виникають загальнодержавні справи, котрі не раз викликають політичну боротьбу, навпаки: самоуряд виставляє місцеві господарчі справи, завданням котрих – піднести загальний добробут. Тут немає місця політичній боротьбі, а, навпаки, тут слід прямувати до кооперації й найміцнішої співпраці всіх чинників» [8].

У червневому номері згаданої газети «Народний вісник», знову порушено питання деполітизації органів місцевого самоврядування на Волині. У редакційній статті «Напередодні виборів» наголошувалось на тому, що «гмінні вибори – це не політична справа, що ті, котрих виберете, жодної політичної роботи не будуть робити, бо це не їхня справа та право. Самоврядування повинно працювати виключно в господарчо-суспільному інтересі всього місцевого населення, без огляду на його народність та віросповідання, в напрямку піднесення його культури та добробуту. Йдучи до самоврядних виборів, необхідно забути про партійно-політичні гасла й інтереси. Маєте вибрати добрих господарів гмінного майна, людей світлих, розумних і чесних, а не політиків, які вислуговуються цій чи іншій партії» [9].

Організацію самоврядування на Волині неможливо розглядати поза діяльністю Г. Юзевського, який був волинським воєводою в 1928–1938 рр., та проведенням ним «волинської політики» («волинського експерименту»). Її основні положення накреслено ним під час наради керівників східних воєводств Польщі у грудні 1929 р. Там ішлося про інтеграцію приєднаних до Польщі українських земель не шляхом денационалізації українців, а через процес «взаємного проникнення обох культур і насичення українських національних елементів відповідними польськими» [10, с. 26]. У програмі передбачена можливість залучення українців до участі у законодавчих органах Другої Речі Посполитої, місцевих адміністраціях, в інститутах самоврядування, кооперативних організаціях тощо.

Як писав у своєму щоденнику Г. Юзевський, на цьому шляху, «моїми ворогами й ворогами Волині були комуністи. Мав справу з радянською Москвою. Вона не спускала очей з Волині. Ідеться про постійні диверсії. Москва вигнала власну “модель України” й не сприймала жодних інших. ...Ворогом був український націоналізм Східної Малопольщі. Він пронизував Волинь уздовж і впоперек, “завойовував” її. ... Ворогом, який особливо нервував, була польська ендецька ментальність, тобто Стронніцтво народове...» [11, с. 135]. Натомість воєвода мав розуміння й підтримку з боку Ю. Пілсудського.

За словами волинського воєводи, у становленні волинської реальності важливим елементом було самоврядування. Відповідно до засад «волинської політики» у межах наявних можливостей, «я робив усе для того, аби самоврядування було самоврядуванням, крокувало в ногу з життям, реагувало на його потреби. Крім економічних справ, надзвичайно важливих для Волині, ішлося також про польсько-українську співпрацю й співіснування, аби поляки та українці в соліствах, гмінах, повітових сеймах почувалися комфортно, господарями, впливали на перебіг подій, визначали ситуацію, щоб не було привілейованої й непривілейованої національності. Так зароджувався самоврядний патріотизм, позначений впливом місцевого клімату» [Там само, с. 147].

Органічною складовою частиною «волинської політики», що її запропонував Г. Юзевський, була концепція відмежування Волині від політичних впливів Східної Галичини. Обставиною, яку слід брати до уваги передовсім, наголошував він, – «безпосереднє сусідство Волині зі Східною Малопольщею – світом польсько-українським, проте відмінним від Волинського. Тут панували інша система, австрійські традиції і войовничо налаштований польський та український націоналізм» [Там само, с. 55].

Оскільки галицький рух мав яскраво виражене національно-патріотичне спрямування, то волинський воєвода закономірно вважав, що міцні контакти волинських і галицьких українців створюють небезпеку для Польщі. Так народжувалася доктрина «Сокальського кордону» (частина колишнього кордону між Австро-Угорщиною та царською Росією до Першої світової війни; після Ризької угоди він відділив Волинське воєводство від Львівського і Тернопільського). Означена доктрина незабаром стала визначальним чинником українсько-польських відносин на східних теренах Польської республіки у міжвоєнний період.

Цікаву оцінку природи «Сокальського кордону» дає газета «Волинське слово». У передовій статті «Дещо про Сокальський кордон» ідеться, що «Сокальський кордон не повстав би ніколи, коли б галицький провід своєчасно ... зрозумів, що Волинь становить відмінний терен з погляду психічного, релігійного, культурного й господарчого і що тут не можуть бути застосовані ті самі методи політики й тактики, що й в Галичині, тим більше, що й в останній вони дали жалюгідні наслідки» [11]. Як писав у своєму щоденнику Г. Юзевський, «Волинський світ був інший, мав свої цінності й можливості, більш наближені до Полісся, Новгородщини, Віленщини. Разом вони становили єдиний край, прикрашений регіональними реаліями, формували спільну “кресовість”, відмінну від галицької. ... Волинь була православна – у Малопольщі панувала унія» [10, с. 56, 57].

Проведенню політичної лінії Г. Юзевського на Волині сприяло утворення у червні 1931 р. громадсько-політичної організації – Волинське українське об'єднання (ВУО) та його друкованого органу «Українська Нива», (згодом «Волинське слово»). Зокрема у Декларації, прийнятій на установчому з'їзді ВУО 29 червня 1931 р., наголошувалося, що український народ захищав і захищатиме регіональні цінності Волині й бере активну участь у її розбудові «територіального самоуряду» і виборах до «міських самоурядів», а громадянство обох народів спільно творять відповідні об'єднання. Під час виборів до законодавчих палат Польщі українське населення, «не вагаючись, свідомо голосувало за мішаний список Безпартійного блоку, на якому поруч з польськими діячами стояли українські, що були вірні як загальноукраїнським ідеалам, так і регіональним українським засадам життя Волині, тим засадам, що виходять з самої істоти мирного співжиття двох братніх народів у межах однієї спільної держави» [13, с. 172].

Засновники ВУО ідентифікували об'єднання як позапартійне. Як ішлося в одному із номерів газети «Українська Нива», «ВУО є безпартійним українським об'єднанням, що має лише одну орієнтацію на власні сили української нації» [14]. За оцінкою деяких волинських науковців, створення цього об'єднання не можна оцінити однозначно. З одного боку, поява ВУО відкрила новий напрям національно-конструктивної праці, легальної форми боротьби за свої права. З іншого – ця організація була елементом «волинської політики» Г. Юзевського і об'єктивно порушувала єдність українського національного руху, чим завдала йому відчутної шкоди [15, с. 26].

Роль гаранта аполітичності місцевого самоврядування на Волині мала відіграти воєводська рада, створена на основі розпорядження Президента Польської республіки від 10 січня 1928 р. До її складу входили представники повітових сеймиків і так званих виділених міст, до яких відносився й Луцьк. Її головними завданнями були керівництво інвестиційною політикою держави на території краю, розроблення планів розвитку воєводств, а також контроль за функціонуванням органів самоврядування з правом затвердження їхніх бюджетів. Утворення окремого інституту під керівництвом воєводи мало сприяти інтеграції державної адміністрації і самоврядування [16, с. 81].

З кінця 1920-х рр. за ініціативи Г. Юзевського у більшості міст Волині виставлявся єдиний список кандидатів до міських рад, попередньо узгоджений з воєводським управлінням і старостами. Таким чином, магістрати та міські ради опосередковано потрапляли під контроль державної адміністрації. Показово, що з 284 мандатів на виборах до міських самоуправ у 1934 р. 202 мандати – отримали представники Безпартійного блоку співпраці з урядом, 72 – єврейські політичні партії і жодного – з представників українських національних партій та організацій [7, с. 321].

23 березня 1933 р. прийнято постанову Ради міністрів Другої Речі Посполитої «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування». За її положеннями, самоврядування ставало допоміжною інституцією у здійсненні політики державної влади. У містах розпорядчим органом визнавалася міська рада, а виконавчим – міське управління, яке до того часу мало назву магістрат. Здійснено поділ на професійних і непрофесійних діячів самоврядування. У Луцьку кількість обранців до міської ради збільшувалося до 32 осіб; каденція депутатів тривала п'ять років. Постанова розширила повноваження контролюючих органів, яким для міського самоврядування був воєвода: він затверджував вибори президента міста, завіряв рішення міської ради і магістрату, мав право розформувати і раду, й міське управління [2, с. 57, 58].

Науковий інтерес викликає оцінка місцевого самоврядування, яке давали йому сучасники. У статті «Самоуряд і громадянство» у громадсько-політичному тижневику «Волинське слово» у липні 1938 р. ішлося, що «самоуряд в Речі Посполитій має подвійний характер: з одного боку, він опікується громадськими справами на даному терені, як і громадськими грошима, будучи залежний від громадської opinii (думки – *авт.*), що може бути вдоволена чи невдоволена керуючими самоуправними органами, а значить приневолює їх рахуватися з настроями населення; з другого боку, в досить широкому обсязі самоуряд заступає державну адміністрацію, що узалежнює його від того чи іншого політичного спрямування органів влади. Ця своєрідна подвійність ролі самоуряду є причиною того, що дуже важко знайти рівновагу поміж одним і другим моментом, оскільки перевага громадських інтересів доводить часто до розходження з інтересами державної адміністрації, а перевага впливів останньої допроваджує самоуряд до розходження з інтересами населення» [17].

Таким чином, організація самоврядування у волинських та інших містах Польської Республіки тяжила до державницької концептуальної моделі. Її особливістю було те, що воно успадковувало не російсько-царську модель організації самоврядування в містах, яку запроваджено Городовими положеннями 1870 і 1892 рр., а на початковому етапі свого існування (до березня 1933 р.) – Речі Посполитої, де панувало магдебурзьке право. Поряд з існуванням рад, магістратів та їх урядників (бурмістрів, радних та лавників), водночас, в органах самоврядування відбулися принципові зміни щодо їх організації та діяльності: відійшов у минуле принцип становості й корпоративізму, поєднання власності та влади, органи міської влади чітко поділено на представницькі/розпорядчі й виконавчі. Місцеве самоврядування позбавлено функцій суду, який становив наразі окрему гілку влади.

Отже, місцеве самоврядування, попри його практичне завдання управління місцевими справами, ставало одним із інструментів вирішення надскладних суспільно-політичних проблем. Оскільки в Польщі проголошено республіку, вибори до органів самоврядування ставали вільними, загальними, рівними, прямими зі збереженням таємності голосування. Водночас, демократизм діяльності органів місцевого самоврядування поєднувався з пильним контролем з боку державних

інституцій. Маємо підстави вважати, що самоврядування у волинських містах було міцно вплетено у структуру державних органів. Цього вимагало й завдання мирного і, наскільки це було можливим, безконфліктного інтегрування приєднаних до Польщі українських територій, оскільки більшість населення Волинського воєводства складала етнічні українці. Велика роль у проведенні такого курсу належить волинському воєводі Г. Юзефському.

Перспективним вбачається дослідження ролі органів місцевого самоврядування у здійсненні гуманітарної політики на Волині.

Бібліографічний список:

1. Бунечко С., Гон М., Постельжук О. Конкуруючі «чужі» в державі, що націоналізується: природа соціально-економічних суперечностей і конфліктів у Другій Речі Посполитій. Рівне: О. Зень, 2015. 191 с.
2. Малєончук Г. О. Нормативно-правові засади функціонування органів влади та місцевого самоврядування у Луцьку в 1919–1939 рр. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2013. № 21. С. 53–60.
3. Dekret o samorządzie miejskim. 4 lutego 1919 r. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1919. № 13. Poz. 140. S. 161–171. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19190130140/O/D1919014> (дата звернення: 12.05.2017).
4. Крамар Ю. В. Організація, структура та принципи функціонування польського адміністративного апарату на Волині у міжвоєнний період. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2010. № 22. С. 95–100.
5. Українська Нива. 1928. № 85.
6. История Центрально-Восточной Европы / пер. з фр.: М. Ю. Некрасов, А. Ю. Кравчинский, И. А. Эгипти. Санкт-Петербург: Евразия, 2009. 1120 с.
7. Мартинюк Я. М. Особливості та результати проведення виборів до органів самоврядування Волинського воєводства в 1920–30-х рр. *Гурджіївські історичні читання*. Київ, 2013. Вип. 6. С. 320–323.
8. Народний вісник. 1927. Луцьк. 12 трав.
9. Народний вісник. 1927. Луцьк. 2 черв.
10. Кучерепа М. М. «Рідкісний поміж поляків тип джентельмена» (Ян Генрик Юзевський). *Юзевський Г. Замість щоденника*; пер. Ю. Васейко; вступ. ст. М. Кучерепа; післяслово М. Запура; за заг. ред. М. Кучерепа. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. С. 4–44.
11. Юзевський Г. Замість щоденника; пер. Юлії Васейко; вступ. ст. М. Кучерепа; післяслово М. Запура; за заг. ред. М. Кучерепа. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 168 с.; іл.
12. Волинське слово. 1938. 25 серп.
13. Декларація Волинського українського об'єднання, прийнята на установчому з'їзді ВУО 29 червня 1931 р. *Кучерепа М., Давидюк Р. Волинське українське об'єднання (1931–1939)*: монографія. Луцьк: Надстир'я, 2001. С. 171–175.
14. Українська Нива. 1931. № 24.
15. Кучерепа М. М., Давидюк Р. П. Волинське українське об'єднання (1931–1939): монографія. Луцьк: Надстир'я, 2001. 420 с.
16. Мартинюк Я. М. Повітові сеймики й органи територіального самоврядування на Волині в міжвоєнний період. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2010. № 1. С. 77–81.
17. Волинське слово. 1938. 31 лип.

References:

1. Bunechko S., Gon M., Postel'zhuk O. Konkurujuchi «chuzhi» v derzhavi, shho nacionalizujet'sja: pryroda social'no-ekonomichnyh superechnostej i konfliktiv u Drugij Rechi Pospolytij. Rivne: O. Zen', 2015. 191 s.
2. Maleonchuk G. O. Normatyvno-pravovi zasady funkcionuvannja organiv vlady ta misceвого samovrjaduvannja u Luc'ku v 1919–1939 rr. *Naukovyj visnyk Shidnojevropejs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Lesi Ukrai'ny. Istorychni nauky*. Luc'k, 2013. № 21. S. 53–60.
3. Dekret o samorządzie miejskim. 4 lutego 1919 r. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1919. № 13. Poz. 140. S. 161–171. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19190130140/O/D1919014> (data zvernennja: 12.05.2017).
4. Kramar Ju. V. Organizacija, struktura ta pryncypy funkcionuvannja pol's'kogo administratyvnogo aparatu na Volyni u mizhvojennyj period. *Naukovyj visnyk Volyns'kogo nacional'nogo universytetu imeni Lesi Ukrai'ny. Istorychni nauky*. Luc'k, 2010. № 22. S. 95–100.
5. Ukrai'n'ska Nyva. 1928. № 85.
6. Istorija Central'no-Vostochnoj Evropy / per. z fr.: M. Ju. Nekrasov, A. Ju. Kravchinskij, I. A. Jegipti. Sankt-Peterburg: Evrazija, 2009. 1120 s.
7. Martynjuk Ja. M. Osoblyvosti ta rezul'taty provedennja vyboriv do organiv samovrjaduvannja Volyns'kogo vojevodstva v 1920–30-h rr. *Gurdzhii'vs'ki istorychni chytannja*. Kyi'v, 2013. Vyp. 6. S. 320–323.
8. Narodnyj visnyk. 1927. Luck. 2.travn.

9. Narodnyj visnyk. 1927. Luck. 2.cherv.
10. Kucherepa M. M. «Ridkisyj pomizh poljakiv typ dzhental'mena» (Jan Genryk Juzevs'kyj). *Juzevs'kyj G. Zamist' shchodennyka*; per. Ju.Vasejko; vstup. st. M.Kucherepy; pisljaslovo M.Zapura; za zag. red. M.Kucherepy. Luc'k: Vezha-Druk, 2017. S. 4–44.
11. Juzevs'kyj G. *Zamist' shchodennyka*; per. Julii' Vasejko; vstup. st. M. Kucherepy; pisljaslovo M. Zapura; za zag. red. M. Kucherepy. Luc'k: Vezha-Druk, 2017. 168 s.; il.
12. Volyns'ke slovo. 1938. 25 serp.
13. Deklaracija Volyns'kogo ukrai'ns'kogo ob'jednannja, pryjnjata na ustanovchomu z'i'zdi VUO 29 chervnja 1931 r. *Kucherepa M., Davydjuk R. Volyns'ke ukrai'ns'ke ob'jednannja (1931–1939): monografija*. Luc'k: Nadstyr'ja, 2001. S. 171–175.
14. Ukrai'ns'ka Nyva. 1931. № 24.
15. Kucherepa M. M., Davydjuk R. P. *Volyns'ke ukrai'ns'ke ob'jednannja (1931–1939): monografija*. Luc'k: Nadstyr'ja, 2001. 420 s.
16. Martynjuk Ja. M. Povitovi sejmyky j organy terytorial'nogo samovrjaduvannja na Volyni v mizhvojenyj period. *Naukovyj visnyk Volyns'kogo nacional'nogo universytetu imeni Lesi Ukrai'nky. Istorychni nauky*. Luc'k, 2010. № 1. S. 77–81.
17. Volyns'ke slovo. 1938. 31 lyp.

Bortnikova A. V., The peculiarities of political subjectivity of municipal self-government in volyn voivodeship in the interwar period

The content of the policy of the Polish authorities concerning the organization of municipal self-government in the Volyn Voivodeship during the interwar period, the peculiarities of the «Volyn Experiment» by G. Yuzevskiy have been analyzed. The institution of self-government in Volyn during its western territories being as part of the Polish Republic in 1919–1939 at the initial stage of its formation followed the tradition of the Magdeburg Law. In the early 1930's, it was reorganized according to the republican system of the state. Municipal and county self-government in the Volyn Voivodeship was not only a means of local administrative administration but also an important factor in the social and political life of the country. For geopolitical and strategic reasons, the Polish government sought to turn the border with the USSR Voivodeship into the area free of acute social and interethnic conflicts. Despite the existence of democratic principles and procedures for the formation and operation of self-government bodies in cities, quite a wide range of their powers, the level of political subjectivity of local self-government in Volyn is deliberately minimized, and the authorities provided close monitoring to prevent their excessive politicization and the transformation of Volyn into an arena of political struggle for national liberation.

The organization of self-government in Volyn is considered in connection with the activities of G. Yuzevskiy, who was the voivode of Volyn in 1928–1938, and the realization by him of the «Volyn experiment». Its organic component was the concept of separating Volyn from the political influences of Eastern Galicia. The materials of the article are based on the widespread use of materials of the then press – the newspapers «Narodnyi Visnyk», «Ukrainska Nyva», «Volyn Word».

Key words: *Volyn Voivodeship, Polish Republic, municipal self-government, G. Yuzevskiy, Volyn experiment, Volyn ukrainian association, political subjectivity of local self-government.*

DOI 10.31558/2519-2949.2019.3.3

УДК 323(439)"1990/1999"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8280-7104>

Бусленко В. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

КОНВЕРТАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ВЛАДИ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В УГОРЩИНІ В 1990-их рр.

Вияснено специфіку взаємовідносин влади та політичної опозиції в Угорщині в контексті теорії конвертації суспільних капіталів. Особлива увага приділена етапу перезавантаження влади, що логічно мало б призвести до системних змін та поглиблення модернізаційних процесів.

Якісні характеристики, темпи і результати модернізації політичної системи в Угорщині у значній мірі визначалися тим, наскільки ефективно політичні партії скористалися конкурентними умовами для накопичення та конвертації різних форм капіталів на початку трансформаційного періоду. Вже на етапі перших демократичних виборів вони змогли швидко заповнити вакуум політичного поля, а обрані стратегії виявилися успішними як для них, так і для демократизації політичного режиму.

В основі взаємодії уряду та політичної опозиції в Угорщині лежать раціональні мотиви, в основі яких доступ до владних ресурсів. Вибір конфронтаційної чи коопераційної стратегії взаємодії залежав від прогнозованих трансакційних витрат сторін. Звуження демократичних прав і свобод як результат політичної діяльності провладних партій, стає перепорою для здорової конкуренції в якій зацікавлена насамперед опозиція.

Приклад Угорщини показує, що імітаційна модернізація, демократизація та прискорена європеїзація призводять до політичної значимості «розриву» як ресурсу для накопичення політичного капіталу провладними партіями та створення ними власної мережі клієнтелістських відносин. В результаті відбувається потрапляння країни до інституційної пастки з наслідком кризи демократії. Поєднання парламентської та позапарламентської діяльності опозиції дозволяє концептуалізувати «дефіцит демократії» в передвиборчих програмах та з приходом до влади «виправити» помилки попереднього уряду. Тому чергування партій при владі призводить в кінцевому рахунку до зміцнення демократії.

Ключові слова: Угорщина, влада, політична опозиція, демократія, теорія конвертації суспільних капіталів.

Відмінності між переходом до демократії та її консолідацією зумовили актуальність проблематики дослідження концептуальних перспектив функціонування політичних інституцій та побудови оптимальної моделі взаємодії між ними як гарантії змінення демократії. Щодо самої демократії, то в останні десятиліття головна тема змінилася і цю перемінну констатував К. Поппер: «сьогодні це не виправдання ідеї демократії за допомогою етичних, богословських, філософських побудов чи аргументів здорового глузду, а занепокоєність її хрупкістю і пошуки способів її укріплення [12, с. 26]. Політична історія дає багато прикладів, коли демократія, формально зберігаючись в якості певної системи інститутів та процедур, поступово не відповідає класичному її розумінню як «правління більшості». Натомість зростає т.зв. «дефіцит демократії», коли спадає рівень співучасті громадян і послаблюється значимість опозиції в прийнятті політичних рішень. Це призводить до того, що модернізація політичної системи в країнах з приблизно однаковою структурою політичного поля є різною. Особливої актуальності набуває аналіз стосунків між парламентською опозицією та урядом в країнах, які демонструють нелінійність переходу до консолідованої демократії. В якості *case study* виступає Угорщина.

Метою статті є з'ясування на прикладі Угорщини взаємовідносин між владою та опозицією в контексті теорії конвертації суспільних капіталів. Особлива увага приділена етапу перезавантаження влади, що логічно мало б призвести до системних змін та поглиблення модернізаційних процесів.

Взаємовідносини влади та опозиції ще не стали предметом досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Конвертаційні стратегії основних політичних акторів опосередковано

розглядають М. Мело, К. Денізер, А. Гелб [10], К. Поппер [12]. Особливості формування соціального капіталу в Угорщині, як ресурсу політичних партій, досліджено в роботах А. Агх [4], М. Райзера, К. Хаерпфера, Т.Новотного [13]. Теоретичні аспекти проблеми проаналізовано в роботах О. Сидорчук, М. Лесечко [2], Ю. Плотинського [3]. В статті ми спиралися на дослідження Фонду Бертельсманна [7], соціологічні опитування Світового банку [14; 15], дані Угорського статистичного центру [6].

Трансформаційні процеси, які відбувалися в цій країні на початку 1990-их рр., змінили об'єктивну структуру політичного поля, посиливши політичну суб'єктність не лише провладних, але й опозиційних партій. Досягнуті в результаті круглого столу домовленості щодо подальшого функціонування демократичних інститутів одночасно визначили певні правила взаємодії між ними. Проте такий інститут кооперативної взаємодії мав тимчасовий характер і окреслив лише контури міжпартійної конкуренції, як інструменту розподілу та перерозподілу метакapіталу держави між основними політичними гравцями. Встановлені параметри мали екзогенний характер, а основною їх ціллю стало надання режиму ознак демократичності. Звідси подібними залишалися до періоду перших демократичних виборів і стратегії накопичення суспільних капіталів. Для опозиційних партій – це боротьба з комуністичним режимом, а для комуністичних структур – пристосування до нової політичної системи.

Під час переходу до демократії процес конвертації капіталів не попадає під один стандарт, так як накопичення в одному інституційному середовищі не означає автоматичне відтворення в іншому. Тому після перших демократичних виборів партії намагалися врахувати у своїх стратегіях нове співвідношення сил, інституційний дизайн а також тенденції посилення політичної конкуренції не лише між опонентами, але і всередині провладного та опозиційного таборів.

В період зміни режиму значним коливанням підлягали цілі, інтереси та цінності, що не могло позначитися на практиці накопичення соціального капіталу новоствореними партіями. Одним з його базових складових залишалися впливи, пов'язані з горизонтальними зв'язками між людьми, що є потенційним внеском на макрорівні в формування соціальних сіток. На думку О. Сидорчук, «на відміну від культурного і людського капіталу, соціальний капітал не є атрибутом окремого індивіда, його об'єктивовану структурну основу формують мережі соціальних зв'язків, які використовуються для накопичення інформації, економії ресурсів, формування репутації. На основі соціальних зв'язків складається інституціональна основа соціального капіталу – приналежність до певного соціального кола чи членство в групі» [2, с. 33].

За даними соціологічних досліджень «Світове опитування цінностей» (*WVS*), проведених в 1990 р. Європейським банком реконструкції та розвитку, серед формальних інститутів найбільшу довіру отримала церква (2,61 з 4 максимальних) [14]. Проте в 1995 р. вплив релігійних інституцій на формування мережі горизонтальних зв'язків послабився до позначки 2,35 [15]. Більшість угорців віддавала перевагу малим формальним групам. Важливість друзів в сфері реалізації громадянської участі позитивно оцінили 38,33 % респондентів [13, с. 9]. Натомість участь в громадських організаціях залишалася низькою та неінтенсивною. В 1995 р. членами профспілок виявилось лише 8 % опитаних. Відмітимо, що в 1992–1994 рр. простежувалася висока динаміка створення ГО. Сама ж їх структура не мала нічого спільного з групами тиску, аналітичними центрами або з суспільно-політичними організаціями, що значною мірою обумовлювалося істотною фінансовою підтримкою зі сторони держави та громадян. Переважна частина ГО в певних сферах дублювала державні функції, залучаючи кошти на соціальні чи благодійні цілі.

Характерно, що значна кількість політичних партій, які визначали якісні характеристики перехідного процесу в кінці 1980-их рр., вийшла з середовища легальних чи нелегальних ГО. Зокрема, Федерація молодих демократів (далі «Фідес») утворилася з незалежного експертного руху коледжу. В той же час Альянс вільних демократів (АВД) сформувалася в рамках організації «Мережа соціальних ініціатив». Проте політична інертність громадських організацій на початку 90-их рр. робила їх малоперспективними в якості соціального капіталу для створення нових політичних проектів. В другій половині 1990-их інтенсивність створення ГО помітно знизилась, а на політичному полі не з'явилося нових впливових партій.

В умовах низького рівня формування інститутів громадянського суспільства досить динамічно протікали процеси накопичення та конвертації суспільних капіталів на рівні групових та індивідуальних акторів. Перші демократичні вибори до Національних зборів Угорщини, які відбулися в березні 1990 р., принесли успіх Угорському демократичному форуму. За нього віддали голоси 42,75 % виборців. До парламенту також увійшло 22 депутати від постопозиційної Фідес.

Партії зробили ставку на символічному капіталі, акцентуючи увагу виборців на цінностях, ідеях, символах, протиставленні.

Прихід до влади постопозиції започаткував хвильову динаміку циркуляції політичних еліт та кардинально змінив політичний, економічний та соціокультурний контекст вибору політичними акторами стратегій накопичення та конвертації капіталів. Для провладних партій основна з них відображала специфіку трансформаційних соціумів і полягала у тісному взаємозв'язку між політичними та економічними полями. Задекларованою ціллю став перехід економіки на ринкові відносини, який передбачав приватизацію державної власності та розвиток приватного підприємництва, розширення та захист економічних прав та свобод громадян. Проте модернізація та демократизація ставили перед елітою певні дилеми щодо вибору оптимальної стратегії накопичення капіталів. Нестабільність економічного розвитку, постійна міжпартійна конкуренція, зміни структури політичного поля, змушували робити постійну корекцію цілей та засобів. Рух, який зупиняється у роздумах перед вибором шляху Ю. Лотман назвав точкою біфуркації [3, с. 204]. Для політичної еліти в залежності від ситуації з'являлася значна кількість реперних точок, які фіксували ризик зменшення дивідендів від політичних інвестицій. Демократія ж давала право вибору між накопиченням економічного капіталу шляхом впровадження ринкових відносин чи через активізацію тіньових схем та задіявання неформальних інституцій.

Не маючи власних бізнесових інтересів, уряд не здійснював приватизацію на благо «наближених кіл», що приваблювало іноземних інвесторів. За даними ООН та Світового банку в Угорщині в 1990–1996 рр. зафіксовано найвищий сумарний наплив прямих іноземних інвестицій на душу населення – 1256 дол. В Чехії даний показник становив 674, в Польщі – 351, в Словаччині – 190 [5, с. 69]. Прямі іноземні інвестиції в економіку країни залишалися найвищими серед країн Центрально-Східної Європи і в 1990–1994 рр. сягали сумарно близько 6,5 млн. дол.

В Угорщині в 1994 р. зафіксовано один з найбільших кумулятивних індексів економічної лібералізації 4,11*. В Польщі він становив 4,14, в Чехії відповідно 3,61, в Словаччині 3,47 [10, с. 405]. Імплементация реформ детермінувала накопичення економічного капіталу в середовищі провладних партій. Проте даний процес значно уповільнився в силу того, що в Угорщині, як і в Польщі та Чеській республіці, утворився «капіталізм без капіталістів». Відповідно, постопозиція та партійна номенклатура не стали власниками великого економічного капіталу.

Одночасно для провладних партій виникли загрози втрати домінуючих позицій у політичному полі. Однією з причин стало те, що накопичення та конвертація суспільного капіталу відбувалися в умовах зростаючого контрасту між формальною демократизацією та соціальною дезінтеграцією. Системні зміни в Угорщині були добре спланованим політичним і економічним проектом, який передбачав формальну демократизацію і приватизацію з чіткими «імпортними» перспективами. Однак його істотним недоліком виявилася слабка розробка соціальної складової. Вона базувалась на припущенні, що економічні та політичні процеси призведуть до створення сильного середнього класу, котрий стане головним суб'єктом усіх подальших трансформацій. Вважалося, що загострення соціальних проблем носило тимчасовий характер і пов'язувалося з перехідним періодом, а відновлення економіки мало б автоматично вирішити всі соціальні проблеми, сприяючи реінтеграції угорського суспільства.

Проте модернізаційні зусилля уряду не були настільки сильними та синхронними щоб охопити всю країну та забезпечити однорідність процесів. Державний соціалізм з його примусовою соціальною інтеграцією та плановою економікою сприяв згуртованості економічно активного населення в якому переважали працівники з низькою кваліфікацією. Соціальна згуртованість істотно послабилася в процесі приватизації-маркетизації так як значна частина низькокваліфікованих працівників в нових умовах не могла влаштуватися на роботу. Ці групи не повністю інтегрувалися в економічному та соціальному плані і залишилися поза межами ринку праці, що зазвичай компенсувалося схемами дострокового виходу на пенсію. Багатогранний процес маргіналізації низькокваліфікованих людей спричинив появу великого соціального класу з низькими доходами, який, на думку А. Агх охоплював третину населення [4, с. 7].

Започатковані модернізаційні процеси в економіці призвели до соціальної нерівності та росту безробіття. В 1996 р. воно становило 11,2 % [6]. Найбільш постраждала від нього молодь віком 15–24 рр. За даними Світового банку в Угорщині ріст безробіття серед цієї категорії зріс з 17,97 % в 1991 р. до 22,76 % в 1993 р. В 1996 р. цей показник становив 19,25 %. Далі спостерігається поступове зниження її рівня до 10,63 в 2001 р. [9]. Таким чином, процес інтеграції країни до міжнародної конкурентоспроможної економіки залишав за собою велику маргіналізовану групу,

виключену не лише з результатів економічного зростання, але і з гідних умов життя. Впродовж першого десятиліття демократичного переходу, соціальне невдоволення загрожувало великим розчаруванням та песимізмом в соціальній конструкції демократії. Тому процеси економічної та соціальної ізоляції на початку 1990-их рр. поєднувалися в політичному вимірі з процесами демобілізації та кризою участі.

На цьому фоні в першій половині 90-их рр. відбувалися процеси акумулювання політичного капіталу в опозиційному таборі. Зокрема, колишня правляча партія Угорщини УСРП напередодні виборів на своєму з'їзді відмовилася від комуністичної ідеології та ревізювала в бік соціал-демократії, перетворившись на Угорську соціалістичну партію (УСП). Проте соціалістичні ідеї на той час ще не знайшли своїх прихильників. Партія на виборах 1990 р. отримала лише 8,55 % голосів виборців і разом з іншими лівими не увійшла до парламенту, перейшовши до опозиції. Вважається, що оптимальний відрізок часу, необхідний опозиційній партії для ідейно-політичної консолідації та реформування, на практиці не повинен перевищувати чотирьох-п'яти років. В іншому випадку виборець розглядатиме її як неефективну та сумніватиметься в спроможності керувати країною. Характерно, що саме в цьому часовому діапазоні відбулося репозиціонування для більшості посткомуністичних партій. Зокрема, в 1994 р. соціалісти здобули абсолютну більшість голосів (54,6 %), що дозволило їм сформувати фракцію чисельністю 209 депутатів. У порівнянні з 1990 р. рівень підтримки партії в 1994 р. зріс в три рази (з 10,89 % до 32,99 %) [1, с. 114].

Зміна партій при владі в 1994 р. демонструє циклічний характер політичного розвитку країни, коли виведена в результаті приходу до влади опозиції система, прийшла в стан рівноваги за рахунок статусного та економічного капіталу «модернізованої» соціалістичної партії. Такі форми капіталів накопичувалися ще до перехідного періоду за рахунок вдалої економічної політики реформованої компартії. Тому на фоні погіршення економічного становища громадян, спричиненого політикою постопозиції, відбулося перетікання економічного капіталу до соціалістів та конвертація в політичний як бонус за минулу ефективну економічну політику. Проте, через жорсткі заходи економії, здійснені кабінетом Д. Горна після 1995 р., виборці швидко втратили будь-які ілюзії, що соціалісти зможуть надати їм такий самий рівень соціального забезпечення, яким користувалися в «золотий вік» державного соціалізму в 1980-их рр.

У період 1989–1996 рр. в країні спостерігався спад економіки. Економічна криза призводила до зниження рівня легітимності владної еліти. Тому перебування в опозиції позитивно впливало на процес конвертації статусного капіталу партії в політичний. Таким становищем вдало скористалася Фідес, яка поступово почала займати нішу правого центру. Накопичення політичних та інших форм капіталів а також розмір прибутку у разі успішної реалізації конвертаційної стратегії, стимулювали Фідес впливати на уряд в межах певних встановлених інституційних рамок та процедур. Йдеться, насамперед, про імпічмент, інтерпеляції, критику дій уряду, діяльність в парламентських комісіях тощо. Проте урядова коаліція соціалістів-лібералів спиралася на парламентську більшість, яка нараховувала понад 2/3 депутатів. Така чисельна перевага дозволяла їй вносити зміни до Основного закону та мінімізувати критичний потенціал опозиції.

У випадку ефективного розподілу податкових надходжень та прийняття популярних рішень політика уряду призвела б до зростання політичного капіталу провладних партій. Проте такий вид капіталу, за концепцією німецького дослідника Р. Мюнха включав також і кредитні політичні ресурси, які отримувала партія на демократичних виборах [11, с. 170]. Такі ресурси мають нестійкі характеристики і залежать від ефективності правлячих партій скористатися мегакапіталом держави. Критерієм можуть виступати ріст економіки, покращення соціальних стандартів, консолідація демократії тощо. Вони здатні, особливо під час виборів, динамізувати перетікання різних форм капіталів в політичний.

Парламентські вибори 1998 р. принесли успіх Фідес, яка утворила коаліцію з постопозиційними НПДВ і УДФ. Характерно, що партія намагалася долучити до сукупного суспільного капіталу капітал міжнародної підтримки. З цією ціллю впродовж 1992–2000 рр. вона входила до Ліберального Інтернаціоналу, а в 2001 р. приєдналася до Європейської народної партії. Це дозволило їй, з одного боку, збільшити свій статусний капітал за рахунок входження до впливових європейських політичних структур. З іншого боку, Фідес отримувала додатковий політичний капітал зі сторони впливових європейських політиків. З огляду на перспективи вступу країни до ЄС для неї зростали шанси на входження до Європейського парламенту.

Діяльність нового уряду характеризує тісний взаємозв'язок політики та економіки. Накопичення економічного капіталу здійснювалося на платформі національного етатизму і проявлялося

в сприянні угорському бізнесу та дискримінації іноземних інвесторів при наданні державних контрактів. Такий «популістський економічний націоналізм» знайшов вияв у формі ренаціоналізації ряду компаній та банків. В результаті перерозподілу власності *Postabank* та *Hungarian Development Bank* повернуто під контроль держави. Політика уряду призвела до зменшення довіри до нього зі сторони інвесторів. Послаблення зовнішнього репутаційного капіталу компенсувалося нарощуванням політичного капіталу Фідес в середовищі угорського бізнесу. В умовах нестабільної економічної ситуації для бізнесменів залишалось важливим максимально ефективно провести процеси приватизації найбільш рентабельних основних фондів взамін на підтримку економічного курсу уряду.

В міжелекторальний період усі економічні та інституційні реформи уряду оцінювалися з метою інтеграції Угорщини в ЄС до середини 2001 р. Задля цього лідер Фідес В. Орбан скористався економічним капіталом попередньої влади (рівнем розвитку економіки) та продовжив здійснювати політику реформ, встановлюючи нові макроекономічні напрями та дотримуючись успішної антиінфляційної політики. Проте, задекларована стратегія реформування суспільства не завжди співпадала з конвертаційною стратегією, яку вона втілювала для реалізації власних планів. Адміністрація Фідес уповільнила реалізацію пакету «Бокрос» – програми стабілізації економіки, започаткованої попереднім соціально-демократичним урядом, яка передбачала значні скорочення витрат на соціальне забезпечення. У зв'язку з цим продовжено розбудову успадкованої системи соціального захисту, збережено страхування на випадок інвалідності та безробіття, соціальне забезпечення та державну програму для інвалідів. Уряд спрямовував зусилля для боротьби з бідністю, яка міцно закріпилася в сільській місцевості серед ромської меншини, впровадивши політику реабілітації та реінтеграції. В результаті В. Орбану вдалося знизити рівень безробіття з 9,5 % в 1998 р. до 7,1 % в 2002 р. Проте уповільнення реалізації програми стабілізації економіки призвело до росту дефіциту бюджету з 7,4 % від ВВП в 1998 р. до 8,8% в 2002 р. [8].

Фідес прагнув використати статусний адміністративний капітал для посилення клієнтельських мереж на рівні інституцій місцевого самоврядування. Експерти фонду Бертельсманна, відзначаючи повільний ріст територіальної інституційної децентралізації, зафіксували тенденцію до призначення після 1998 р., на адміністративні посади переважно представників Незалежної партії дрібних власників та симпатиків Фідес [7, с. 3]. В такий спосіб партія намагалася закріпити домінуюче положення на загальнодержавному рівні. Цей приклад демонструє побудову взаємозв'язку всередині елітної групи на стратегіях сітрової взаємодії, що супроводжується ростом клієнтельської мережі.

Впродовж 1998–2002 рр. коаліція на чолі з В. Орбаном здійснювала спроби «корекції» перехідного періоду в певних сферах. Фідес намагався посилити вагу в метакапіталі держави, збільшивши контроль над Центральним банком, наглядовими органами, судовою гілкою влади. Зокрема було обмежено фінансування Конституційного Суду. В цьому ж контексті варто розглядати спроби тиску уряду на пресу, який посилювався після прийняття в 1996 р. нового закону про ЗМІ. Він зобов'язував здійснювати призначення до Опікунської ради для суспільних медіа з представників провладних та опозиційних партій. Не дивлячись на його демократичність, формування ради відбувалося виключно з прихильників Фідес, що призвело до надмірного представництва правлячих партій у громадському радіо і телебаченні. Якщо взяти до уваги, що три з п'яти національних телеканалів належали державі, то можна також говорити про певну політичну заангажованість ЗМІ.

В. Орбан також намагався послабити контролюючі функції парламентської опозиції. З цією метою обмежувався час на парламентські дебати щодо ефективності урядової політики. Представники опозиційних партій поступово витіснялися з усіх важливих парламентських комітетів і не мали можливості брати участь у слідчих комісіях. Однак, такий адміністративний ресурс не міг стати капіталом в довгостроковій перспективі. Угорщина на той час досягла значного прогресу в політичній трансформації. Вона мала розгалужену систему стримувань та противаг. Демократичні інститути та процеси, засновані на верховенстві права, консолідувалися швидше, ніж у всіх інших посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи. Тому навіть у період правління Фідес Конституційний суд продовжував діяти як сильний, незалежний орган і реалізовував правозахисні функції. Швидка консолідація демократичних інституцій, заснованих на верховенстві права, перешкодила В. Орбану реалізувати стратегію акумулювання капіталів для здійснення домінуючого впливу на метакапітал країни.

Таким чином, якісні характеристики, темпи і результати модернізації політичної системи в Угорщині у значній мірі визначалися тим, наскільки ефективно політичні партії скористалися

конкурентними умовами для накопичення та конвертації різних форм капіталів на початку трансформаційного періоду. Вже на етапі перших демократичних виборів вони змогли швидко заповнити вакуум політичного поля, а обрані стратегії виявилися успішними як для них, так і для демократизації політичного режиму.

В основі взаємодії уряду та політичної опозиції в Угорщині лежать раціональні мотиви, в основі яких – доступ до владних ресурсів. Вибір конфронтаційної чи коопераційної стратегії взаємодії залежав від прогнозованих трансакційних витрат сторін. Звуження демократичних прав і свобод як результат політичної діяльності провладних партій, стає перепоною для здорової конкуренції в якій зацікавлена насамперед опозиція.

Приклад Угорщини показує, що імітаційна модернізація, демократизація та прискорена європеїзація призводять до політичної значимості «розриву» як ресурсу для накопичення політичного капіталу провладними партіями та створення ними власної мережі клієнтелістських відносин. В результаті відбувається потрапляння країни до інституційної пастки з наслідком кризи демократії в країні. Поєднання парламентської та позапарламентської діяльності опозиції дозволяє концептуалізувати «дефіцит демократії» в передвиборчих програмах та з приходом до влади «виправити» помилки попереднього уряду. Тому чергування партій при владі призводить в кінцевому рахунку до зміцнення демократії.

Не сприяє демократизації і штучний характер поляризації партій по лінії «ліві-праві» та формування потужних двох блоків, які періодично змінюють один одного. Конкуренція між ними відбувається не на основі формування та реалізації альтернативної політики а має технологічний, штучний характер. Вони не відтворюють лінії розмежувань в суспільстві, а намагаються поляризувати електорат. Атрибутивність, не виконання опозицією її функцій, встановлення правил політичної гри вигідних основним політичним гравцям звужує міжпартійну конкуренцію. Т.зв. «керована конкуренція» посилює дефіцит демократії і сприяє занепаду ролі опозиції в процесах демократизації.

Примітка:

*Кумулятивний індекс лібералізації складається з суми річних індексів лібералізації впродовж 1990-1994 рр. Максимальний його показник – 4,5.

Бібліографічний список:

1. Бусленко В. Ліві партії–наступниці в країнах Вишеградської групи: репозиціонування в умовах політичної конкуренції. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. Київ, 2014. № 2 (22). С. 111–116.
2. Лесечко М., Сидорчук О. Соціальний капітал: теорія і практика : монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. 220 с.
3. Плотинский Ю. Теоретические и эмпирические модели социальных процес сов : уч. пособие. Москва: Логос, 1998. 280 с.
4. Ágh A. The triple crisis in Hungary: The «Backsliding» of Hungarian Democracy after Twenty Years. *Romanian Journal of Political Science*. Vol. 13, No. 1. 2013. Summer. P. 25–51.
5. Grabbe H., Hughes K. Enlarging the EU eastwards. London: Royal Institute of International Affairs, 1998. 130 p.
6. Hungarian Central Statistical Office. URL: https://www.theglobaleconomy.com/hungary/unemployment_rate_monthly/ (дата звернення: 06.08.2019).
7. Hungary Country Report. 2003 / ВТІ. URL: https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2003/pdf/BTI_2003_Hungary.pdf (дата звернення: 06.08.2019).
8. Hungary Government budget deficit. URL: <https://countryeconomy.com/deficit/hungary?year=2004> (дата звернення: 06.08.2019).
9. Hungary: youth unemployment. / The World Bank. URL: <https://www.theglobal economy.com> (дата звернення: 06.08.2019).
10. Melo M., Denizler C., Gelb A. Patterns of Transition from Plan to Market. *The World Bank Economic Review*. 1996. Vol. 10, No. 3. P. 397–424. URL: <http://www.urbanlab.org/articles/China/reform%20era/de%20Melo%20et%20al%201996%20-%20transition%20from%20plan%20to%20market.pdf> (дата звернення: 06.08.2019).
11. Münch R. Politische Macht als Medium der Kommunikation / *Dynamik der Kommunikationsgesellschaft* Suhrkamp. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2014. P. 168–184.
12. Popper K. The Open Society and its Enemies Revisited. *Economist*. 1988. April. P. 20–38.
13. Raiser M., Haerpfer C., Nowotny T., Wallace C. Social capital in transition: a first look at the evidence / European Bank for Reconstruction and Development. *Working Paper*. 2001. No. 61. 30 p.
14. World Values Survey. 1990. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org> (дата звернення: 06.08.2019).
15. World Values Survey. 1995. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV3.jsp> (дата звернення: 06.08.2019).

References:

1. Buslenko V. Livi partiyi–nastupnyci v krayinax Vyshegrads`koyi grupy: repozicionuvannya v umovax politychnoyi konkurenciyi. Visnyk Nacional`nogo texnichnogo universytetu Ukrayiny «Ky`yivs`ky`j politexnichnyj instytut». Politologiya. Sociologiya. Pravo. Ky`yiv, 2014. # 2 (22). S. 111–116.
2. Lesechko M., Sydorchuk O. Social`nyj kapital: teoriya i praktyka : monografiya. L`viv: LRIDU NADU, 2010. 220 s.
3. Plotinskij Ju. Teoreticheskie i empiricheskie modeli social`nyh processov: uch. posobie. Moskva: Logos, 1998. 280 s.
4. Ágh A. The triple crisis in Hungary: The «Backsliding» of Hungarian Democracy after Twenty Years. *Romanian Journal of Political Science*. Vol. 13, No. 1. 2013. Summer. P. 25–51.
5. Grabbe H., Hughes K. Enlarging the EU eastwards. London: Royal Institute of International Affairs, 1998. 130 p.
6. Hungarian Central Statistical Office. URL: https://www.theglobaleconomy.com/hungary/unemployment_rate_monthly/ (дата звернення: 06.08.2019).
7. Hungary Country Report. 2003 / BTI. URL: https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2003/pdf/BTI_2003_Hungary.pdf (дата звернення: 06.08.2019).
8. Hungary Government budget deficit. URL: <https://countryeconomy.com/deficit/hungary?year=2004> (дата звернення: 06.08.2019).
9. Hungary: youth unemployment. / The World Bank. URL: <https://www.theglobal economy.com> (дата звернення: 06.08.2019).
10. Melo M., Denizer C., Gelb A. Patterns of Transition from Plan to Market. *The World Bank Economic Review*. 1996. Vol. 10, No. 3. P. 397–424. URL: <http://www.urbanlab.org/articles/China/reform%20era/de%20Melo%20et%20al%201996%20-%20transition%20from%20plan%20to%20market.pdf> (дата звернення: 06.08.2019).
11. Münch R. Politische Macht als Medium der Kommunikation / Dynamik der Kommunikationsgesellschaft Suhrkamp. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2014. P. 168–184.
12. Popper K. The Open Society and its Enemies Revisited. *Economist*. 1988. April. P. 20–38.
13. Raiser M., Haerpfer C., Nowotny T., Wallace C. Social capital in transition: a first look at the evidence / European Bank for Reconstruction and Development. *Working Paper*. 2001. No. 61. 30 p.
14. World Values Survey. 1990. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org> (дата звернення: 06.08.2019).
15. World Values Survey. 1995. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV3.jsp> (дата звернення: 06.08.2019).

Buslenko V. V. Conversion strategies of the power and the political opposition in Hungary in the 1990s

The paper clarifies the specificity of the interrelationship between the power and the political opposition in Hungary in the context of the theory of conversion of public capital. Particular attention has been paid to the power reloading stage, which logically should have led to systemic changes and deepening of modernization processes.

The qualitative features, rates, and results of the modernization of Hungarian political system were mainly determined by how effectively political parties used the competitive conditions in order to accumulate and convert various forms of capital at the beginning of the transformation period. Even at the stage of the first democratic elections, they were able to quickly fill up the vacuum existing in the political field, and the chosen strategies were successful both for them and for the democratization of the political regime.

Rational motives, based on access to power resources, are at the heart of the interaction between government and political opposition in Hungary. The choice of either a confrontational or cooperative engagement strategy depended on the parties' estimated transaction costs. Limitation of democratic rights and freedoms as a result of the political activity of the pro-government parties became a barrier to healthy competition in which the opposition was primarily interested.

The example of Hungary demonstrates that simulation modernization, democratization, and accelerated Europeanization trigger the political significance of the «gap» as a resource for the accumulation of political capital by pro-government parties and the creation of their own network of clientelist relations. Consequently, the country falls into an institutional trap which results in the crisis of democracy. The combination of parliamentary and non-parliamentary opposition gives us a possibility to conceptualize the «deficit of democracy» in election programs, and to «correct» the mistakes of the previous government after coming to power. That is why the alternation of parties in power ultimately leads to the consolidation of democracy.

Key words: Hungary, power, political opposition, democracy, theory of conversion of public capital.

DOI 10.31558/2519-2949.2019.3.4

УДК 321.7(437.6)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5640-2605>*Goncharuk-Cholach T. V., Ternopil National Economic University*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5817-782>*Dzhugla N. V., Ternopil National Economic University*

MODERN UKRAINIAN ELITE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF POLITICAL AND MANAGERIAL FUNCTIONING

The article reveals the main problems of the formation of the Ukrainian political and managerial elite and staffing in the united territorial communities. It is proved that the Soviet regime exterminated the social ground on which the Ukrainian national elite was formed, which is capable to think contemporary and act. The role of the elite during the existence of the Soviet Union was carried out by a nomenclature whose main characteristics did not correspond to the modern model of the elite. Because of this, the political-managerial elite in Ukraine at the beginning of independence was represented by the former nomenklatura, therefore, ideologically, incapable of carrying out the necessary reforms.

Today, the result of the formation of a political and managerial elite is often a combination of two morals: the old nomenclature, which is based on a tendency towards higher and contempt for the lower and new business, the principle of which is disregard for the law, the priority of selfish clan-corporate interests, this explains the high level corruption in their echans of government.

In this article, the authors emphasize that for the successful realization of today's challenges, leaders with a thorough economic, political, legal education, strong innovative potential, who have knowledge of the secrets of public administration, who are able to persuade, take care of their Ukrainians and conduct them for by itself. Such managers should be characterized by business, responsibility, aspiration for various decisions and accord in a society that can establish strong and effective contacts with the opposition.

Key words: *political-managerial elite, public queries, recruitment of elites, circulation of elites, decentralization, united territorial communities, local self-government, reform, personnel policy, elder, community, administrative assistant, local authorities, political power.*

Formulation of the problem in general. In countries with fragile political systems built on a volatile socio-economic basis, the main contributors to the state-building and the formation of civil society are the representatives of the political elite and political leaders. The period of independent development has shown that in Ukraine there is a problem of creating a modern political elite that is able to push from its environment the leaders of a new formation, that Ukrainian politicians lack the leaders that fully meet the modern tasks of building a democratic state and society. This defect is observed both at the national level and at the local level. The authors aim to carry out a comparative analysis of the main problems associated with the formation of the political and management elite, as well as to pay attention to the problems of staffing in the united territorial communities. In this context, we set ourselves the following tasks: to analyze the peculiarities of the modern Ukrainian elite at all levels, including the formation, the main functions that it must fulfill, the public inquiries put forward by modern Ukrainian society, the features and tasks that the Ukrainian state puts before it.

Analysis of recent research. Today, many scholars study problems connected with the modern Ukrainian elite. Most of them recognize the leading role of the elite in creating a political model of the Ukrainian nation (I.Kresina, M.Steshko, A.Khoroshylov, V.Krysachenko, etc.). The Ukrainian elite demonstrates a rich spectrum of nationalization projects: from a purely ethnic one to a political one, and mixed models of the national community are foreseen between them. However, both academics and politicians do not have a consolidated view on the formation of a political-managerial elite and staffing in the united territorial communities.

Presenting main material. At the present stage of state-building, when the main place is the division into territorial communities, the issue of forming a political and managerial elite in Ukraine is important, due to the fact that which managers will come to power, the standard of living of the population will depend. This

axiom that Ukrainians will be a political nation and Ukraine as a state will only thrive when a socially responsible elite will be formed which will be able to compete equally with the elites of other states and peoples. This is due to the functions it performs: the transfer of experience and information accumulated by the nation and humanity, the creator and knowledge user; the creation of a reasonable opposition to a variety of dubious social transformations, ideas of sustainable development, innovative and adaptive processes, active promotion of Ukrainian experience and knowledge in the world of information space; leadership in shaping state policy and culture, etc. [1, p.207-215]. These features can be displayed in the tab. 1.

Table 1

The main functions of political elite

<i>Name</i>	<i>Essence</i>
Strategical	It is in the development of the strategy and tactics of the development of society, the definition of a political program of action. This function can be fully realized only at the highest level of the political and managerial elite with the use of specialists and results of scientific research.
Integrative	It lies in ensuring the integrity and unity of society, the stability of its political and economic system, the avoidance of socio-political conflicts, finding the best options for their correlation in case of occurrence. Important content elements of this function are the unification of different segments of the population, the harmonization of their social interests, the achievement of social consensus, close political interaction and cooperation of all social forces.
Regulative	The main task is to make policy decisions aimed at regulating social relations, solving urgent social problems and problems, and implementing distribution and redistribution of material, financial, human and other resources. The quality of policy decisions to a decisive extent depends on the effectiveness of the policy itself, success in solving the tasks set.
Mobilization (organizing)	It is necessary to mobilize the masses for the implementation of the decisions and tasks set, the practical implementation of a certain policy course. Formulating different ideologies, myths, or social projects, the political and management elite tries to mobilize citizens, to take control of their energy for solving the necessary social tasks. As experience shows, without active renewal by the elites of these means of their spiritual domination, the leading ideas turn to dogma, and political power begins to experience stagnation. The developed strategic course is implemented in the system of various political measures (legislative, mobilizing, regulating, coordinating, controlling, etc.).
Expression and representation in the political system of society of social interests	At the institutional level, this function is most fully manifested in the activities of political parties and interest groups, and in the personalized – in political leadership. Through the politico-management elite, the links between diverse social and political communities are realized, their communication with each other is conducted in order to find out positions, achieve mutually acceptable decisions.
Communicative	Elite acts as the link that not only provides horizontal connections in society, but also provides vertical communication between the authorities and the masses

The given functions are global, for their successful implementation, an elite is required, which consists of leaders with a thorough economic, political, legal education, strong innovative potential, which perfectly possess the secrets of public administration; from people who are far-sighted, able to persuade, to care for the people and to lead them; leaders who are characterized by business efficiency, responsibility, aspiration for diverse decisions and social harmony, who are able to establish strong and effective contacts with the opposition.

At the same time, according to Yu.Surmin, a specific set of functions and their social transcription are determined by the peculiarities of society, the level of development of the economy, the social sphere and political institutions, the mentality of people, and others [2, p.4-5].

Unfortunately, today in Ukraine the interaction of the power, political and management system represented by the ruling elite and civil society institutions is quite controversial, based on the uncivilized, corporate-clan oligarchic model of "rule", and not on the democratic model of "governance" [3, p. 157].

Ways of joining the political elite are called recruitment channels, which include: state apparatus, local authorities, political parties, religious organizations, education system. In each country, the advantage

of any of the channels is different, it depends on historical traditions, the characteristics of the political regime, and so on.

In stable political systems recruitment of the elite is carried out through well-considered procedures, because of this the personal composition of the elite is constantly updated and the political structure remains unchanged.

In unstable political systems, the change of elites occurs in violation of the usual routine norms. Society always has a lot of people who want to take elite positions. It is stimulated by a higher status of management activity, prestige.

The most important points in recruiting elites are the breadth of the social base, the range of people who select the elite, the procedures, the mechanisms of selection.

An important aspect in describing the elites belongs to the channels of recruitment by moving on the political ladder. In a democratic society where elite groups are open, the circulation of elites is constantly taking place, which acts as a democratic mechanism that impedes the monopolization of power, pours "fresh blood" (in democratic system not literally but in a figurative sense in the form of new people and new ideas) [4, p.116].

The circulation of the elite is seen as the replacement of one elite by another, as well as from non-elite into the elite. But circulation can not be regarded as a positive process, but a reproduction – as a negative one. This is explained by the fact that when only a reproduction of the elite occurs in society it leads to monopolization of power, stagnation, and deterioration of the quality of the elite. But the constant circulation also leads to the dispersal of the elite, the violation of heredity, to the loss of many features necessary for the management of society.

Circulation of elites can take place in two forms: by changing one elite group of others and replacing . But there are exceptions. Thus, in Ukraine, the conversion of a significant part of the old elite of its political capital into an economic one may at first glance be regarded as a circulation of elites, but it is also a reproduction of the elite. Because of this, such type of elite change is called "reproduction" through "conversion" in contrast to simple reproduction. For Ukraine the process of changing the elite in the form of reproduction or circulation and transformation of the entire structure of the elite is typical.

The process of transforming the structure of the elite is very complicated. Elites are formed from a relatively narrow layer of society with those who have a higher level of education and work experience in complex organizations.

After changing the regime, many members of the new elite are recruited from the reserve which includes those who have reached political opposition to the old regime. Constant recruitment of the elite from the clan-nomenclature environment is a major factor in the ability to manage and track the actions of the media of this power through the worked out mechanisms of hierarchical dependence. Processes of dynamism in the environment of "authorities" have been changed to monopolize power, redistribution of its attributive factors in the middle of narrow-caste closed groups on the principle of proximity to those who at this time is the identification of power and can influence the transfer of personnel in a closed nomenclature field [5, p.118].

In the transition period the desire of the old elite to retain power prevails over the economic and other spheres of social life and in the person of the higher administrative bureaucracy there is a tendency towards the formation of the prototype of a specific class of modern aristocracy, the dominance of such a variety of political elites becomes unacceptable and may result in a new collapse not only for the holders of power but also for the state.

It is possible to get out of this state only through the creation of a new system of recruiting elites based on the specific principles and institutionalization of the requirements for the business and moral qualities of economic, political, and administrative leaders. Personality, responsibility, morality of the authorities should become the main criterion for their involvement in the ruling stratum, because the social mechanisms of recruiting all types of elites have an impact on the transformational processes in the post-Soviet space.

According to T. Plakhtii, for the new Ukrainian elites there are two ways to set up a social system at the level of their own organizations and society.

The first is characterized by conscious and purposeful use during the construction of its own organizations and the spread of progressive organizational structures in the society, which ensure the activation and maintenance of their members within the framework of the cultural archetype of cooperation.

For the second character, the increased level of existing and the formation of new structure-forming myths by changing the meanings and content generated by new elites of information flows in the direction of strengthening love for neighbor, reducing the aggression and expanding the circle of "own" due to narrowing the circle of "strangers".

Partial use of the second method in the Ukrainian ruling and opposition elites will lead to the formation of double morality in the members of the new elite groups because of the discrepancy between the "shade" of the myths offered by them and the type of accepted organizational culture that will lead to the degradation of Ukrainian society. [6, p.210-215]

According to another Ukrainian researcher S.Teleshun, the modern Ukrainian political and management elite is characterized by activity on the principles of "Byzantine politics". Its main principle is that significant influence is not made at the expense of material resources, intellectual potential, but due to the "behind-the-scenes game", personal relationships that restrict access to political resources of broader social groups [7, pp. 40-42].

It is worth noting that the modern Ukrainian elite has little to do with the innovation-moral mechanisms of state administration, although it sometimes manifests itself as a certain evolution (partly replenished by new, professionally trained staff), but in its essence the Ukrainian political-managerial elite is based on conservatism, focused on the use of traditional mechanisms Vertical control, from top to bottom. Today in Ukraine there is an old tradition in state policy and public administration, namely the prerogative of the minority of society (political elite), and not of the majority (middle class). This situation is complicated by the fact that there is no stable mechanism of interaction and mutual understanding between the heterogeneous and often incompetent in matters of public management of the elite and civil society. Public opinion, which in a democratic society has a corrective influence on the system of public administration and on the actions of the political elite in the process of elaboration and decision-making by the authorities, are not taken into account. The majority of the political and management elite does not establish reliable communication with the public, it has a poor knowledge of the interests, inquiries, assessments, thoughts and feelings. The mood of people, and this deprives her of the ability to develop adequate political action, removes from the masses, generates their dissatisfaction and distrust of power. This part of the political and managerial elite, taking advantage of the dissatisfaction with the current state of affairs, flies with the electorate, resorting to populism and manipulating the consciousness of people, it does not consider the institutes of civil society an instrument for solving political and socio-economic problems and is not interested in their formation [6, p. 215].

Another progressive part of the political-managerial elite in Ukraine, which in the minority, in contrast to its intentions to conserve the traditional vertical-bureaucratic model of state administration, tries to create the preconditions for the formation of the basic elements of civil society. Thanks to this during the time of independence, citizens' legal consciousness, individual freedom, participation in political life, the creation of a Ukrainian multi-party system, independent media, various social associations, movements and more have been strengthened.

The political reform intensifies democratic tendencies and opens new prospects for Ukraine. With the introduction of decentralization reform, the expansion of the powers of the united territorial communities (OTG), the need for adequate human resources has increased. The experience of OTG has shown that the success of their functioning depends on the quality managerial apparatus. In forming a territorial community, it is necessary to be clear in financial calculations and see the strategy of OTG. In connection with the need for staffing in different regions of Ukraine, activation of measures on staffing of OTG functioning has begun[8].

Personnel policy of local self-government plays an important role in assessing the effectiveness of staffing. The only system approach and regulatory framework for the definition of the concept, the essence and meaning of "assessment of the effectiveness of personnel" does not exist. In the departments dealing with human resources, the assessment of effectiveness in most cases is carried out in the form of attestation and this system is perceived by employees as a simple formality, which practically does not affect their payment [9, s.200-207]. Therefore, an important task for local government bodies is the clear and substantive definition of criteria, indicators, objects, methods and procedures for assessing the effectiveness of personnel activities [10, p.8-12].

Conclusions. In conclusion, it should be noted that the Ukrainian elite today plays a key role in society, that is why it should:

1. To be able to solve problems related to the development of society.
2. Ensure favorable conditions for the participation of social strata in the management of society.

3. Create favorable conditions in which would combine democracy, professionalism, and morality.
4. Facilitate the establishment of democratic relations with civil society.
5. To build a democratic system of ties and relations within the elite itself.
6. To promote the creation of a technological basis for social production, the development of economics, education, culture, science.

The solution of these tasks will ensure the stable development of Ukrainian society and for this purpose it is necessary to create a modern system of political socialization of personnel, the basis of which is the education of a new type of political worker.

Бібліографічний список:

1. Крюков О. Процес політичної елітаризації та соціальних умов становлення політико-управлінської еліти в Україні. *Збірник наукових праць НАДУ*. 2005. Вип 1. С. 207-275.
2. Мельник Melnyk A.F. Encyclopedic Dictionary of Public Administration / UL: Yu.P. Surmin, V.D. Vakumenko, A. M. Mikhnenko, and others; ed. Y. V. Kovbasiuk, V. P. Troshchynskyi, Yu. P. Surmin-K. : NAPA, 2010 – 820s.
3. Гончарук (Чолач) Т., Джугла Н. Етнопсихологічні інтенції осмислення українства в філософії Богдана Цимбалістого. *Психологія та суспільство*. 2018. № 1-2 (71-72). P.155-163.
4. Крестева А. Власть и элита в обществе без гражданского общества. *Социс*. 1995. № 4. С.116-125.
5. Гончарук-Чолач Т.В., Джугла Н.В. Політична соціологія: навчальний посібник. Тернопіль, 2018. 250с.
6. Плахтій Т. О. Суб'єктність організацій в архетипному вимірі. *Публічне урядування*. 2016. № 2. С. 204-216.
7. Телешун С. Ефективне управління і публічна політика як напрям реалізації політичної влади в умовах кризи. *Політичний менеджмент*. 2009. № 2. С. 35-45.
8. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.1997. *ВВР України*. 1997. №. 24.
- 9.Крюков І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення : монографія. Київ, 2006. 252с.
10. Луговий В.І. Про принципи та тенденції підготовки основних керівників у сфері державного управління (професійно-методологічний підхід). *Вісник НАДУ*. 2004. № 2. С.5-13.

References:

1. Kryukov O. Protses politychnoyi elitarezatsiyi ta sotsial'nykh umov stanovlennya politychno-upravlins'koyi elity v Ukraini (The process of political elitization and social conditions for the formation of a political and managerial elite in Ukraine). *Zbirnik naukovih prac NADU*. 2005. Vyp 1. P. 207-275.
2. Mel'nyk A. F. Entsyklopedychnyy slovnyk z derzhavnoho upravlinnya (Encyclopedic Dictionary of Public Administration) / Ukl. : YU. P. Surmin, V. D. Bakumenko, A. M. Mykhnenko ta in. ; za red. V. Kovbasyuka, V. P. Troshchyns'koho, YU. P. Surmina. K. : NADU, 2010. 820p.
3. Honcharuk (Cholach) T., Dzhuhla N. Etnopsykholohichni intentsiyi osmyslennya ukrainstva u filosofiyi Bohdaha Tsymbalistoho (Ethnopsihological intentions of comprehension of ukrainians in the philosophy of Bogdan Tsymbalisyi). *Psykhohohiya i suspil'stvo*. 2018. №1-2 (71-72). P.155-163.
4. Kresteva A. Vlast' i elita v suspil'stvi bez hromadyans'koho suspil'stva (Power and the elite in a society without a civil society). *Socis*. 1995. № 4. P. 116-125.
5. Honcharuk-Cholach T.V., Dzhuhla N.V. Politychna sotsiolohiya: navchalnyy posibnyk (Political Sociology: Textbook) / Ed. Honcharuk-Cholach T. V.-Ternopil': Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr «Ekonomichna dumka TNEU», 2018.-250s.
6. Plakhtiy T. O. Sub'yektnist' orhanizatsiy v arkhetyppnomu varianti (The Subjectivity of Organizations in the Archetypical Dimension). *Publichne uryaduvannya*. 2016. № 2. P. 204-216
7. Teleshun S. Efektyvni upravlinnya ta publiczna polityka yak napryamok realizatsiyi politychnoyi vlady v kryzu (Effective management and public policy as a direction of realization of political power in the conditions of crisis). *Politichnii menedgment (Political management)*. 2009. №2. P.35-45.
8. Zakon Ukrayiny "Pro mistseve samovyraduvannya v Ukrayini" (The Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine") dated May 21, 1997. *VVR Ukrayiny*. 1997. № 24.
9. Kryukov I. Polityko-upravlins'ka elita Ukrayiny yak chynnyk derzhavotvorennya (Political-management elite of Ukraine as a factor in state-building) : monograph. – K. : Vyd-vo NADU, 2006. 252p.
10. Luhovyy V.I. Pro pryntsyipy ta tendentsiyi pidhotovky osnovnykh kerivnykiv u sferi derzhavnoho upravlinnya (profesiyno-metodolohichnyy pidkhid) (n Principles and Trends in the Training of Senior Officials in Public Administration (Professional Methodological Approach)). *Herald of NADU*. 2004. № 2. P. 5-13.

Гончарук-Чолач Т. В., Джугла Н. В. Сучасна українська еліта: порівняльний аналіз політичного та управлінського функціонування

Розкрито основні проблеми формування української політичної та управлінської еліти та кадрового забезпечення в об'єднаних територіальних громадах. Доведено, що радянський режим

винищив соціальну основу, на якій формувалася українська національна еліта, здатна мислити сучасним і діяти. Роль еліти за час існування Радянського Союзу здійснювалася номенклатурою, основні характеристики якої не відповідали сучасній моделі еліти. Через це політично-управлінська еліта в Україні на початку незалежності була представлена колишньою номенклатурою, отже, ідеологічно нездатна здійснити необхідні реформи.

Сьогодні результатом формування політичної та управлінської еліти часто є поєднання двох моральних засад: старої номенклатури, що базується на тенденції до вищого і зневажливого ставлення до нового і нового бізнесу, принцип якого ігнорується. Закон, пріоритет егоїстичних кланових корпоративних інтересів, це пояснює високий рівень корупції в їх еланах влади.

У цій статті автори підкреслюють, що для успішної реалізації сьогоденних викликів, лідери з ретельною економічною, політичною, юридичною освітою, сильним інноваційним потенціалом, які володіють знаннями таємниць державного управління, здатні переконати їхніх українців і проводити їх для себе. Такі менеджери повинні характеризуватися бізнесом, відповідальністю, прагненням до різноманітних рішень і згодою в суспільстві, яке може встановити міцні та ефективні контакти з опозицією.

Ключові слова: політико-управлінська еліта, громадські запити, вербування еліт, кругообіг еліт, децентралізація, об'єднані територіальні громади, місцеве самоврядування, реформа, кадрова політика, старший, громада, адміністративний помічник, місцева влада, політична влада.

ЄВРОПЕЙСЬКІ МОДЕЛІ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

В статті розглянуто поняття «молодіжна політика» та «державна молодіжна політика», проаналізовано основні моделі молодіжної політики, вироблені світовою практикою, а саме: консервативна (державна підтримка надається лише тим особам, що знаходяться в найбільш складній матеріальній ситуації, при цьому держава жорстко контролює витрачання виділених коштів та сама визначає її адресатів), модель соціального партнерства (в її основі лежить принцип визнання особливої ролі держави та чіткої регламентації законом заходів підтримки молодих людей і молодіжних організацій), соціально-державна (держава бере на себе більшість функцій та охоплює регулюванням всю молодь в цілому, проте майже не враховує інтереси громадянського суспільства та бізнесу у сфері молодіжної політики), комунітарна (патерналістська державна молодіжна політика, характерна для авторитарного політичного режиму, держава повністю бере на себе функції з регулювання роботи з молоддю).

Крім того розглянуто європейські моделі такої політики, виділені в залежності від режиму впровадження молодіжної політики (універсалістська, протекціоністська, модель на базі громад та централізована). В основі першої лежать принципи самостійності та незалежності молоді, а також активної співпраці громадянського суспільства з державою в реалізації молодіжної політики. Друга характеризується вираженою соціальною спрямованістю та націлена на допомогу молоді. Модель на базі громад передбачає мінімальну участь держави та широкі повноваження для громадянського суспільства. Для останньої характерно те, що провідна роль в реалізації прав молоді належить не державі, а сім'ї та церкві.

Встановлено, що оптимальною для побудови в Україні є сформована скандинавськими країнами модель соціального партнерства або універсалістська, за якої суб'єктами молодіжної політики є не лише інститути держави, а й громадянського суспільства. За такої моделі можливе найбільш широке використання потенціалу молоді для розвитку суспільства і держави.

Ключові слова: молодіжна політика, державна молодіжна політика, моделі молодіжної політики, ЄС.

Євроінтеграційний курс України та демократизація суспільно життя вимагають від нашої держави активних кроків щодо впровадження прогресивного зарубіжного досвіду реформ основних сфер суспільного життя. Такі трансформації можливі лише за умови використання системного підходу. Стратегічною метою нашої держави на шляху до євроінтеграції, на наш погляд, є формування паритетної моделі демократії, за якої враховуються та забезпечуються інтереси всіх соціальних верств населення, групові інтереси найрізноманітніших соціальних груп (жінок і чоловіків, людей похилого віку і молоді, українців та іноземних громадян тощо). Одним з важливих напрямків внутрішньої політики на шляху до паритетної демократії має стати ефективна молодіжна політика. Оскільки саме молодь формуватиме політичний курс нашої держави в майбутньому, саме їй належить функція відтворення (як в біологічному, так і в соціальному сенсі).

Слід зазначити, що молодіжна політика привертає увагу не тільки практиків, а й багатьох теоретиків. Так, проблемам реалізації молодіжної політики присвятили свої праці і зарубіжні вчені: С. Вінард, Д. Галлі, І. Ільїнський, М. Карват, П. Лаурітцен, Ф. Мюллер, Е. Фром, М. Харрісон, К. Хартман-Фріч, А. Цокаліс тощо. До аналізу соціальних, політико-правових, державно-управлінських аспектів молодіжної політики в своїх працях звертались такі вітчизняні науковці, як І. Артеменко, В. Бебик, Є. Бородін, М. Головатий, А. Данилов, М. Канавець, Г. Коваль, Н. Кожушко, В. Мотречко, Н. Метьюлкіна, В. Панасюк, В. Ребкало, О. Яременко та інші.

Незважаючи на наукове опрацювання широкого кола питань щодо молодіжної політики, на даний час нашій державі необхідно чітко визначити модель такої політики та здійснювати

системні заходи до її впровадження. Отже, метою даної статті є аналіз існуючих моделей та перспектив впровадження оптимальної для України.

Соціальні особливості молоді визначаються специфічною позицією, яку вона займає в процесі відтворення соціальної структури, а також здатністю не тільки наслідувати, а й перетворювати сформовані суспільні відносини. Протиріччя, що виникають всередині цього процесу, лежать в основі цілого комплексу специфічних молодіжних проблем. З одного боку, молодь є найбільш мобільною частиною суспільства, серед цієї соціальної групи найбільш швидкими темпами відбувається підйом професійного рівня і службової кар'єри. З іншого боку, труднощі перехідного періоду суттєво відображаються на положенні молоді: складнощі адаптації до сучасних суспільно-політичних умов призводять до зниження соціального статусу, звужуються можливості доступу до освіти і культурних цінностей, одночасно розширюючи злочинність і девіантну поведінку, безробіття і соціальну нерівність.

Слід зазначити, що світове співтовариство, почало проводити цілеспрямовану політику по відношенню до молодого покоління починаючи з 1950-60-х років. Особлива роль належить Організації Об'єднаних Націй. У 1965 році її Генеральною Асамблеєю була прийнята «Декларація про розповсюдження серед молоді ідеалів миру, взаємної поваги і взаєморозуміння між народами» [6]; в 1985 р, оголошеному Міжнародним роком молоді, були схвалені «Керівні принципи для подальшого планування і здійснення відповідних подальших заходів, що стосуються молоді: участь, розвиток, мир»; згідно з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1995 була прийнята Всесвітня програма дій, що стосуються молоді до 2000 року і на наступний період; резолюцією 54/120 від 20 січня 2000 року була схвалена Лісабонська декларація з молодіжної політики і програм [8].

Особливої уваги за заходів щодо захисту молоді потребує під час збройних конфліктів, що актуально для нашої держави в сучасних умовах. У 2015 році Радою Безпеки на її 7573-му засіданні 9 грудня 2015 року була прийнята Резолюція 2250 (2015), яка визначила стратегічні завдання молодіжної політики по відношенню до молодих осіб під час військових конфліктів: участь (у суспільно-політичному житті), захист, попередження (насильства і сприяння зміцненню соціальної згуртованості), партнерство, повернення і реінтеграція в суспільство [12].

Аналізуючи досвід нашої держави в цілому за період незалежності, можна дійти до висновку, що молодіжна політика є недостатньо ефективною в нашій державі. Це обумовлено багатьма факторами. Так, низький рівень оновлення політичної еліти призводив до збереження негативних рис пострадянського типу мислення, бюрократизації та певного «старіння» еліти.

Проте події останніх років (військовий конфлікт на Сході нашої держави, криза легітимності влади тощо), а також перезавантаження правлячої еліти, яке відбулось в результаті президентських та парламентських виборів 2019 року, відкривають перспективи для позитивних змін в механізмі впровадження та реалізації молодіжної політики. Оскільки правляча еліта значно омолоджена. Наразі в нашій державі наймолодший прем'єр-міністр за весь період незалежності – Олексій Гончарук (якому 35 років). Крім того, середній вік його Кабміну 40 років, і це теж рекорд. Наймолодшому з команди, віце-прем'єру і міністру цифровий трансформації Михайлу Федорову 28 років [10]. Така ситуація сприяє тому, що влада не тільки розуміє інтереси молоді, вона належить до цієї соціальної групи. Тому не дивно, що одним з перших завдань на наступний рік прем'єр-міністр бачить дешеву іпотеку. Якщо така мета буде реалізована, показники одного з напрямів молодіжної політики (соціального захисту) суттєво підвищаться.

Молодіжна політика охоплює усі сфери життєдіяльності молоді, а також включає в себе виховання молоді, охоплює процеси соціалізації молоді, реалізації її потенціалу та всю сукупність ідей щодо місця і ролі молоді в суспільстві.

Перед тим як переходити до моделей молодіжної політики, необхідно визначити її поняття.

І. Ільїнський дає таке визначення молодіжної політики: «система ідей, теоретичних положень про місце і роль молодого покоління в суспільстві; практична діяльність суб'єктів такої політики щодо реалізації цих ідей, положень і директив з метою формування і розвитку молоді; реалізації творчих потенцій в інтересах будівництва нового суспільства» [7]. М. Головатий розглядає молодіжну політику як систему ідей, теоретичних положень про місце і роль молоді, молодого покоління в суспільстві; як практичну діяльність суб'єктів такої політики; як частину політики держави по соціалізації молодих громадян і відтворенню трудових ресурсів [2, с. 365].

А. Данилов визначає молодіжну політику як напрямок діяльності держави, мета якої – створення необхідних соціально-економічних, організаційних умов і гарантій для соціального

становлення і розвитку молоді, реалізація творчого потенціалу молодого покоління в інтересах розвитку суспільства [5, с. 209].

З наведених визначень видно, що автори часто не розмежовують такі поняття як «молодіжна політика» та «державна молодіжна політика». На наш погляд, перша включає другу. Оскільки суб'єктами молодіжної політики крім інститутів держави можуть бути партії, громадські, релігійні організації, сама молодь тощо.

На думку М. Перепелиці, молодіжна політика є певною системою ідей, теоретичних положень стосовно місця, ролі та перспектив молоді в суспільстві, закріплених у законодавчих, нормативних актах, інших документах, а також діяльність суб'єктів молодіжної політики щодо втілення цих теоретичних положень у реальність. [11, с. 20]. Однією з її складових є державна молодіжна політика.

За визначенням С. Рябухіна державна молодіжна політика являє собою діяльність органів влади щодо створення умов самореалізації молодої людини, соціально-позитивної діяльності молодіжних об'єднань і молодіжних ініціатив, діяльність по створенню визначених законодавством гарантій для молоді в правовій, економічній та інших сферах життя [13, с. 17.]. Даний підхід розглядає молодіжну політику як діяльність по створенню сприятливих, привілейованих умов для самореалізації та саморозвитку молоді.

Основним засобом розвитку потенціалу молоді є її залучення в соціально-економічне, суспільно-політичне та соціокультурне життя українського суспільства.

Державна молодіжна політика є діяльністю держави, спрямованою на створення правових, економічних та організаційних умов і гарантій для самореалізації особистості молодої людини і розвитку молодіжних об'єднань, рухів та ініціатив. Державна молодіжна політика висловлює в відношенні до молодого покоління стратегічну лінію держави на забезпечення соціально-економічного, політичного і культурного розвитку України, на формування у молодих громадян патріотизму і поваги до історії і культурі батьківщини, до інших народів, на дотримання прав людини.

Далі звернемося до зарубіжного досвіду впровадження молодіжної політики.

У розвинених європейських країнах (Німеччина, Бельгія, Нідерланди, Великобританія, Франція, Італія) реалізується ефективна державна молодіжна політика. Форми її проведення різні, проте загальною тенденцією є широке залучення громадських організацій, а також активну участь державних органів у вирішенні проблем різних категорій молоді.

С. Грачов виділяє чотири моделі молодіжної політики, вироблені світовою практикою [4, с. 44–48]:

1) консервативна – державна підтримка надається не всім молодим особам, а лише тим, що знаходяться в найбільш складній матеріальній ситуації, при цьому держава жорстко контролює витрачання виділених коштів та сама визначає її адресатів. Така модель притаманна для США, де вона ґрунтується на мінімальній участі державних структур у соціалізації молоді; соціальна підтримка молоді оголошується справою благодійних приватних організацій [3, с. 37];

2) модель соціального партнерства (між державою та суспільством) – притаманна для скандинавських країн та Німеччини. Молодіжна політика будується виходячи з визнання особливості ролі держави та чіткої регламентації законом заходів підтримки молодих людей і молодіжних організацій. А. Ховрін так характеризує означену модель: «в сфері молодіжної політики соціальне партнерство дозволяє раціонально використовувати активність молодих людей в наданні допомоги дітям та молоді, створювати умови для забезпечення успішної соціалізації молодого покоління, особистісної самореалізації його представників, розумно інтегрувати потенціали партнерів, сприяючи підвищенню ефективності їх діяльності» [15, с. 146]. На думку дослідників, німецька модель вважається однією з найефективніших в Європі, оскільки тут існують спеціально розроблені закони, які зобов'язують роботодавців приймати на роботу молодих людей при заповненні вакансій або реорганізації виробництва [14, с. 171];

3) соціально-державна – провідну роль у формуванні та реалізації молодіжної політики відіграє держава, яка бере на себе більшість функцій та охоплює регулюванням всю молодь в цілому. Державні інститути виступають посередником між державою та молоддю. Така модель має позитивні наслідки за умови достатнього фінансування та демократичних принципів організації державної влади, оскільки дещо погано враховує інтереси громадянського суспільства та бізнесу. Такий перекис в бік держави дещо обмежує потенціал молодіжної політики. Реалізація молодіжної політики за такої моделі відбувається на всіх рівнях влади: державному, регіональному та місцевому. Молодіжні проекти при цьому фінансуються також з бюджетів всіх рівнів;

4) комунітарна – являє собою найбільш патерналістський варіант державної молодіжної політики, при якому держава повністю бере на себе функції з регулювання роботи з молоддю. Вона притаманна для авторитарних політичних режимів (наприклад, радянська модель з державними молодіжними організаціями, які в обов'язковому порядку охоплювали всю молодь).

Відповідно до звіту італійського дослідного інституту IARD, європейські моделі молодіжної політики також можуть бути розділені на чотири категорії, залежно від режиму впровадження такої політики:

– універсалістська – охоплює всю молодь, притаманна для скандинавських країн, основні принципи: самостійність та незалежність. Обов'язок формування та реалізації такої політики покладається, як правило на спеціалізоване міністерство. Держава активно співпрацює з громадянським суспільством для реалізації молодіжної політики. Права та пільги в ній поширюються на всіх молодих людей, присутня ефективна державна підтримка [16, р. 14];

– протекціоністська модель – притаманна для Німеччини – має яскраво виражену соціальну спрямованість та націлена на допомогу молоді. Остання в даній концепції розуміється як найбільш вразлива соціальна група, яка вимагає підвищеної уваги з боку держави, отже мета молодіжної політики – інтеграція молоді в суспільство та профілактика девіацій;

– модель на базі громад – сформована в Великобританії – передбачає мінімальну участь держави; молодіжна політика спрямована на найбільш проблемні групи та соціально незахищені групи молоді з метою попередження соціальних проблем. За такої моделі держава більшу частину повноважень передає громадянському суспільству та бізнесу, опікуючись лише проблемними категоріями громадян;

– централізована – характерна для країн Середземномор'я та постсоціалістичних держав – провідну роль в реалізації прав молоді за такої моделі відіграє не держава, а сім'я та церква [17].

Отже, як показує зарубіжний досвід для ефективного реалізації молодіжної політики необхідно залучати до її формування не тільки інститути держави, а й громадянське суспільство. Таким чином, необхідно виходити з широкого трактування такої політики.

Тут необхідно погодитись з І. Артеменко та В. Мотречко, що необхідність розмежування двох понять: «молодіжна політика» та «державна молодіжна політика» [1, с. 23–25; 9, с. 7]. Оскільки друге вузьке трактування поняття призводить до вибору недемократичної моделі, коли держава одноосібно розробляє та впроваджує таку політику, встановлюючи чіткі її рамки.

Досвід політико-правового регулювання державної молодіжної політики в нашій державі показує початковий державно-громадський її характер. Отже спочатку даний напрям діяльності був виключною прерогативою держави. Було сформовано патерналістську модель молодіжної політики. Проте в подальшому в результаті юридичного закріплення в якості суб'єктів молодіжної політики не тільки державних органів і їх посадових осіб, а й молодіжних об'єднань, їх асоціацій, молодих громадян, забезпечення безпосередньої фінансової участі держави в реалізації програм і проектів дитячих та молодіжних об'єднань, поєднання державних, громадських інтересів і прав особистості у формуванні та реалізації такої політики відбувається перехід до партнерської моделі.

Перший підхід дозволяв забезпечити соціальний захист молодих людей, які його потребують, другий – створив умови для нормального соціального і особистісного розвитку, самореалізації молоді і забезпечив її повноцінну участь в процесах суспільного відтворення. Тим самим держава не тільки конституювала свою відповідальність за стан молодого покоління в суспільстві, а й визнала молодих громадян партнерами, потенціал яких повинен активно використовуватися в системі заходів, адресованих молодим [1, с. 95].

Таким чином, на нашу думку, формування дієвої молодіжної політики в нашій державі можливо лише за умови використання моделі соціального партнерства або універсалістської (притаманної для скандинавських країн), коли суб'єктами такої політики виступають як інститути держави, так і інститути громадянського суспільства, з переважаючою роллю молодіжних громадських організацій. Оскільки ніхто не знає краще потреб та проблем молоді ніж вона сама. На думку, В. Мотречко, суспільна молодіжна політика відображає сформовані настрої, наявний чи відсутній зв'язок поколінь, здатність суспільства сприяти соціалізації молодої людини, що виражається в діяльності формальних та неформальних інститутів громадянського суспільства [9, с. 7]. Цей напрям політики тісно переплітається з державною молодіжною політикою та сприяє її реалізації та оптимізації. Таким чином, корисним для України є досвід скандинавських країн.

Бібліографічний список:

1. Артеменко І. В. Взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства у формуванні й реалізації молодіжної політики: дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.01 / Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президенті України, 2017. – 252 с. URL: http://www.dridu.dp.ua/nauka/sv_rada_D/dis/Artemenko_dissertation.pdf
2. Головатий М. Ф. Молодіжна державна політика. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
3. Государственная молодежная политика: российская и мировая практика реализации в обществе инновационного потенциала новых поколений: монография / под общ. ред. В. А. Лукова. М.: Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2013. 280 с.
4. Грачев Е. Н. Молодежная политика в Европейском Союзе: национальный и наднациональный уровни: дисс... к-та полит. наук: 23.00.04 / Московский государственный институт международных отношений, 2019. 240 с.
5. Данилов А. Н. Молодежная политика : социологическая энциклопедия. Минск: Белорус. энцикл., 2003. 384 с.
6. Декларація про розповсюдження серед молоді ідеалів миру, взаємної поваги та взаєморозуміння між народами: Резолюція 2037 (XX) Генеральної Асамблеї від 07.12.1965 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_289
7. Ильинский И. М. Молодежь и молодежная политика. Философия. История. Теория. М.: Голос, 2001. 696 с.
8. Лиссабонская декларация по молодежной политике и Брагский план действий в интересах молодежи (A/53/378). *Библиотека документов ООН, связанных с молодежью*. URL: <http://www.un.org/youth.html>.
9. Мотречко В. В. Організація діяльності суб'єктів місцевого самоврядування щодо реалізації молодіжної політики: автореф... дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.04 / Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президенті України, 2018. 23 с. URL: http://www.oridu.odessa.ua/8/4/doc/aref_motr.pdf
10. Новый Кабмин – что известно о самом молодом правительстве в истории Украины. *ГОРДОН*. URL: <https://gordonua.com/publications/novyy-kabmin-chto-izvestno-o-samom-molodom-pravitelstve-v-istorii-ukrainy-1234037.html>
11. Перепелиця М. П. Державна молодіжна політика в Україні: (регіональний аспект): монографія. Київ: Укр. ін-т соц. дослідж., Укр. центр політолог. менеджменту, 2001. 242 с.
12. Резолюція 2250 (2015), прийнята Радою Безпеки на її 7573-му засіданні 9 грудня 2015 року. *Представництво ООН в Україні*. URL: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/2250/4161-rezoliutsiia-2250-2015-pryiniata-radoiu-bezpeky-na-ii-7573-mu-zasidanni-9-hrudnia-2015-roku>
13. Рябухин С. Н. Государственная молодежная политика: опыт, прогнозы, приоритеты. Аналитический вестник Совета Федерации ФС РФ. 2000. № 4(116). С. 5–21.
14. Сафонова А. С. Молодежная политика и молодежь в политике: зарубежный ОПЫТ. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2013. № 2 (28): в 2-х ч. Ч. II. С. 166–174. URL: <http://www.gramota.net/materials/3/2013/2-2/40.html>
15. Ховрин А. Ю. Социальное партнерство в сфере реализации молодежной политики: дисс... д-ра социол. наук: 22.00.08 / Российский государственный технологический университет имени К.Э. Циолковского. М. 2010. 357 с.
16. Kuznetsova D. Europeanization of Youth Policy: Case Study of Finland and Norway. University of Tampere. 64 p. URL: <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/97782/GRADU-1437141641b.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
17. Study on the state of young people and youth policy in Europe / IARD (ed.). Final Reports. Vol. 1: Executive Summary and Comparative Reports. 156 p. URL: <http://www.politiquesenfancejeunesse.org/wp-content/uploads/2016/04/Young-people-youth-policy-IARD-2001.pdf>

References:

1. Artemenko I. V. Vzayemodiya organiv derzhavnoyi vlady` ta insty`tuviv gromadyans`kogo suspil`stva u formuvanni j realizaciyi molodizhnoyi polity`ky` : dy`s... kand. nauk z derzh. upravlinnya: 25.00.01 / Dnipropetrovs`kyj` regional`nyj` insty`tut derzhavnogo upravlinnya Nacional`noyi akademiyi derzhavnogo upravlinnya pry` Prezy`dentovi Ukrayiny`, 2017. – 252 s. URL: http://www.dridu.dp.ua/nauka/sv_rada_D/dis/Artemenko_dissertation.pdf
2. Holovatyy M. F. Molodizhna derzhavna polityka. Politolohichnyy entsyklopedychnyy slovnyk / uporyad. V. P. Horbatenko; za red. Yu. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina, V. P. Horbatenka. 2-he vyd., dop. i pererob. Kyiv: Henezha, 2004. 736 s.
3. Gosudarstvennaja molodezhnaja politika: rossijskaja i mirovaja praktika realizacii v obshhestve innovacionnogo potenciala novyh pokolenij: monografija / pod obshh. red. V. A. Lukova. M.: Izd-vo Mosk. гуманит. ун-та, 2013. 280 s.

4. Grachev E.N. Molodezhnaja politika v Evropejskom Sojuze: nacional'nyj i nadnacional'nyj urovni: diss... k-ta polit. nauk: 23.00.04 / Moskovskij gosudarstvennyj institut mezhdunarodnyh otnoshenij, 2019. 240 s.
5. Danilov A. N. Molodezhnaja politika : sociologicheskaja jenciklopedija. Minsk: Belarus. jencikl., 2003. 384 s.
6. Deklaracija pro rozpovsyudzhennja sered molodi idealiv my'ru, vzajemnoyi povagy` ta vzajemorozuminnja mizh narodamy`: Rezolyuciya 2037 (XX) General'noyi Asambleji vid 07.12.1965 r. Oficijny`j sajt Verhovnoyi Rady` Ukrainy`. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_289
7. Il'inskij I. M. Molodezh' i molodezhnaja politika. Filosofija. Istorija. Teorija. M.: Golos, 2001. 696 s.
8. Lissabonskaja deklaracija po molodezhnoj politike i Bragskij plan dejstvij v interesah molodezhi (A/53/378). Biblioteka dokumentov OON, svjazannyh s molodezh'ju. URL: <http://www.un.org/youth.html>.
9. Motrechko V.V. Organizacija diyal'nosti sub'yektiv miscevogogo samovryaduvannya shhodo realizaciji molodizhnoyi polityky`: avtoref... dy`s... kand. nauk z derzh. upravlinnja: 25.00.04 / Odes'ky`j regional'ny`j insty`tut derzhavnogo upravlinnja Nacional'noyi akademiji derzhavnogo upravlinnja pry` Prezy`dentovi Ukrainy`, 2018. 23 s.. URL: http://www.oridu.odessa.ua/8/4/doc/aref_motr.pdf
10. Novyj Kabmin – chto izvestno o samom molodom pravitel'stve v istorii Ukrainy. GORDON. URL: <https://gordonua.com/publications/novyj-kabmin-chto-izvestno-o-samom-molodom-pravitel'stve-v-istorii-ukrainy-1234037.html>
11. Perepelytsya M. P. Derzhavna molodizhna polityka v Ukraini: (rehional'nyy aspekt): monohrafiya. Kyiv: Ukr. in-t sots. doslidzh., Ukr. tsentr politoloh. menedzhmentu, 2001. 242 s.
12. Rezolyuciya 2250 (2015), pry`jnyata Radoyu Bezpeky` na yiyi 7573-mu zasidanni 9 grudnja 2015 roku. Predstavny`cztvo OON v Ukraini. URL: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/2250/4161-rezoliutsiia-2250-2015-pryiniata-radoiu-bezpeky-na-ii-7573-mu-zasidanni-9-hrudnia-2015-roku>
13. Rjabuhin S. N. Gosudarstvennaja molodezhnaja politika: opyt, prognozy, priority / S. N. Rjabuhin / Analiticheskij vestnik Soveta Federacii FS RF. 2000. № 4(116). S. 5–21.
14. Safonova A. S. Molodezhnaja politika i molodezh' v politike: zarubezhnyj OPYT. Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kul'turologija i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki. Tambov: Gramota, 2013. № 2 (28): v 2-h ch. Ch. II. C. 166–174. URL: <http://www.gramota.net/materials/3/2013/2-2/40.html>
15. Hovrin A. Ju. Social'noe partnerstvo v sfere realizacii molodezhnoj politiki: diss... d-ra sociol. nauk: 22.00.08 / Rossijskij gosudarstvennyj tehnologicheskij universitet imeni K.Je. Ciolkovskogo. M. 2010. 357 s.
16. Kuznetsova D. Europeanization of Youth Policy: Case Study of Finland and Norway. University of Tampere. 64 p. URL: <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/97782/GRADU-1437141641b.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
17. Study on the state of young people and youth policy in Europe / IARD (ed.). Final Reports. Vol. 1: Executive Summary and Comparative Reports. 156 p. URL: <http://www.politiquesenfancejeunesse.org/wp-content/uploads/2016/04/Young-people-youth-policy-IARD-2001.pdf>

Krasnopska T. M. European models of youth policy and prospects for Ukraine

The article discusses the concepts of "youth policy" and "state youth policy", analyzes the main models of youth policy produced by world practice, namely: conservative (state support is given only to those who are in the most difficult financial situation, while the state tightly controls spending of funds and defining its recipients), model of social partnership (based on the principle of recognition of the special role of the state and clear regulation by law of measures to support young people actions and youth organizations), socio-state (the state assumes most functions and covers the regulation of all young people as a whole, but almost does not take into account the interests of civil society and business in the field of youth policy), communitarian (paternalistic state youth policy, characteristic of authoritarian politics regime, the state is fully responsible for regulating youth work). In addition, European models of such policy, which are distinguished depending on the regime of youth policy implementation (universalist, protectionist, community-based model and centralized), are considered. The first is based on the principles of youth autonomy and independence, as well as the active cooperation of civil society with the state in the implementation of youth policy. The second is characterized by a strong social orientation and is aimed at helping young people. The community-based model envisages minimal government involvement and broad powers for civil society. The last one is characterized by the fact that the leading role in the realization of youth rights belongs not to the state, but to the family and the church. It is established that the social partnership or universalist model, formed by the Scandinavian countries, is optimal for construction in Ukraine. In this model, the widest possible use of youth potential for the development of society and the state is possible.

Key words: youth policy, state youth policy, models of youth policy, EU.

DOI 10.31558/2519-2949.2019.3.6

УДК 316.35:323.21+343:328.185(4.11+4.191.2)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2083-9500>

Милосердна І. М., Національний університет «Одеська юридична академія»

УЧАСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПРОТИДІІ КОРУПЦІЇ: ДОСВІД КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Стаття присвячена аналізу особливостей участі і ролі громадянського суспільства в умовах протидії корупції в сучасній державі. Корупція подібна до павутини закутує різні сфери життєдіяльності і різні рівні державної влади і тим самим робить державу слабкою і тим самим призупиняє його розвиток. Встановлено, що міжнародне співтовариство з метою запобігання та попередження корупції приймає ряд міжнародних документів, в яких підкреслюється важливість проблеми і та обставина, що боротьба з корупцією є завданням для усіх держав світу. Серед основних договорів в області протидії корупції слід зазначити: Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, Конвенція Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію, Конвенція Європейського Союзу про боротьбу проти корупції посадовців Європейської спільноти і посадовців держав-членів Європейського Союзу та інші.

У статті розглядається досвід країн ЦСЄ відносно антикорупційної політики та участі в ній громадянського суспільства та було встановлено, що державна підтримка виступає як одна з необхідних умов в проведенні антикорупційних реформ, прийняття відповідних нормативних актів, але їх здійснення неможливе, якщо суспільство не є готовим брати в цьому участь. Сьогодні слід говорити про необхідність формування та поширення нових громадських цінностей: надійність, відкритість, прозорість, активна участь і відповідальність, які формуватимуть антикорупційний світогляд і свідомість. Для проведення ефективної антикорупційної політики необхідними кроками виступають: становлення суспільства як рівного партнера в розробці та реалізації національної стратегії протидії корупції; залучення різних інститутів громадянського суспільства до антикорупційної протидії.

Ключові слова: громадянське суспільство, корупція, антикорупційна протидія, ЦСЄ.

В науковому та повсякденному житті ми частіше чуємо про стрімкі зміни, які відбуваються в сучасному суспільстві та виклики, які стоять перед ним. Одним із викликів, який стоїть перед державами та світовою спільнотою є корупція. В сучасних умовах можна говорити, що корупція носить глобальний характер та її можна розглядати як одну з глобальних проблем, оскільки вона наносить шкоду світовій економіці та розвитку державам зокрема. Все частіше вчені здійснюють аналіз цієї проблеми та намагаються розробити й впровадити у життя різні механізми запобігання та протидії корупції, проте, певною мірою, це ускладнюється відсутністю єдиного визначення поняття «корупція» та наявністю різноманітних підходів до його сутності.

Теоретичну базу дослідження склали праці зарубіжних (Н. Лефф, С. Гантингтон, Джеф Хау) та вітчизняних (С.Д. Гаврилов, П.Ю. Кузнецовою, А.Ж. Панзабекова) дослідників. Також використовувалися міжнародні документи (Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, Конвенція Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію, Конвенція Європейського Союзу про боротьбу проти корупції посадовців Європейської спільноти і посадовців держав-членів Європейського Союзу) та дані Transparency International.

Метою статті є комплексне дослідження проблеми протидії корупції, встановлення основних викликів, які стоять перед сучасним суспільством у вирішенні цієї проблеми та аналіз участі громадянського суспільства на прикладі країн Центрально-Східної Європи (далі ЦСЄ).

Перші дослідження феномену корупції у державі можна відмітити в стародавньому індійському трактаті «Артхашастра», в якій під час аналізу організації управління суспільством вперше розглядаються різновиди розкрадання чиновниками. Але слід відмітити, що у трактаті звертається увага на взаємозв'язок між корупцією та людською натурою. В подальшому корупцію у своїх роботах розглядали Аристотель, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Ш. Монтеск'є та інші, які зауважували, що незалежно від державного устрою необхідно створити так, щоб не допустити можливості появи

наживи та використання свого положення задля своєї користі. Можна погодитися з Ю.А. Нисневичем, який зазначає, що новим поштовхом нових наукових досліджень корупції були 60-70 рр. XX ст., коли з'являються роботи таких вчених, як : Н. Леффа, К. Лейеса, С. Гантингтона, К. Фрідріха та інших.

У тлумачному словнику Т.Ф. Єфремової «корупція – це узагальнене найменування злочинів, що полягають у використанні посадовцями і службовцями державного апарату свого службового стану для особистого збагачення на шкоду суспільству і державі; хабарі, підкуп»[3, с. 578]. А в Оксфордському словнику англійської мови існує 9 значень поняття «корупція», серед яких слід відзначити – «це порушення виконання або невиконання громадських обов'язків за допомогою хабарів або іншого виду підкупу; використання або існування корупційних практик, особливо в державі, корпораціях ті інше» [18].

Аналіз джерел та робіт різних дослідників дає змогу говорити, що принаймні два визначення корупції отримали найбільш широке використання в ході загальних дискусій про корупцію. Часто цитується визначення Всесвітнього банку «корупція – це зловживання державною владою заради особистої вигоди». Друге визначення, яке за своїм змістом є ширше, було запропоноване організацією Transparency International: корупція – це зловживання увіреною владою для особистої вигоди.

Як було відмічено раніше, проблема корупції давно набула статусу глобальною, оскільки зачіпає інтереси усього міжнародного співтовариства, перешкоджає усім формам взаємодії країн і міжнародної інтеграції. Корупцію вважають однією з серйозних проблем в їх країні. Так, згідно із Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти корупції зазначається важливість розгляду проблеми корупції та протидії їй: «корупція підриває демократичні інститути та цінності, етичні цінності та справедливість і завдає збитку стійкому розвитку та правопорядку» [20] Для її дозволу розробляють антикорупційні стратегії, які припускають необхідність взаємодії з іншими напрямками політики, такими як ухвалення рішень, справедлива конкуренція, ефективне функціонування внутрішніх ринків, захист фінансових інтересів співтовариств і так далі. У зв'язку з цим приймаються і ратифікуються нормотворчі акти міжнародного, регіонального рівнів.

Однак не тільки нормативно-правові акти виступають джерелом протидії корупції. В сучасних умовах одна з провідних ролей у антикорупційній протидії має належати громадянському суспільству, оскільки корупція виступає загрозою для його існування. Так, в підтвердження цього С.Д. Гаврилов відмічає, що «інститути громадянського суспільства у своїй діяльності опосередковані метою посередництва між населенням і державою, у тому числі в питаннях протидії корупції. Проте, залишається складним виявлення напрямів інституціональної взаємодії структур громадянського суспільства з питань протидії корупції в контексті реалізації систем регіонального, локального державного управління і політичного менеджменту»[1].

Можна погодитися із П.Ю. Кузнецовою, яка зазначає, що необхідність комунікацій держави та громадянського суспільства в області протидії корупції визначається рядом чинників. По-перше, корупція є соціальним явищем, що порушує законні інтереси суспільства і держави. По-друге, суб'єктами корупційних правопорушень можуть бути не лише державні і муніципальні службовці, але і громадяни, їх об'єднання, організації, отже, профілактика корупції, формування в суспільстві нетерпимості до корупційної поведінки повинні здійснюватися у безпосередній співпраці з органами влади і інститутами громадянського суспільства. Ці інститути громадянського суспільства беруть участь в реалізації різних напрямів антикорупційної політики, і передусім в області громадянського антикорупційного контролю [6].

Під час дослідження участі громадянського суспільства у протидії корупції слід зауважити та погодитися із М.М. Макаровою щодо функцій, які повинні виконуватися громадянським суспільством в антикорупційній діяльності: починаючи з контролю доступу до інформації, її правдивості і відкритості, захисту прав окремих соціальних груп, і закінчуючи активним втручанням в діяльність державних органів відносно припинення корупційних актів. Подібного роду активність «знизу-вгору» (bottom – up activity), як показує досвід, є найголовнішою умовою успішності державної політики у сфері антикорупції.

Крім цього можна виокремити заходи, в яких можуть приймати участь різні інститути громадянського суспільства у протидії корупції в державі:

- підвищення обізнаності, громадської освіти та професійної підготовки;
- моніторинг діяльності уряду, підвищення прозорості діяльності уряду і підзвітності уряду;
- моніторинг та виявлення актів корупції (громадянське суспільство, включаючи засоби масової інформації, відіграє ключову роль в розкритті випадків корупції, що важливо для підвищення обізнаності громадськості про масштаби та конкретні випадки корупції);

– дослідницький та інформаційний центр (громадянське суспільство, й, зокрема, наукові кола, відіграють важливу роль в проведенні довгострокових досліджень та створенні інформаційних та пізнавальних продуктів для громадського споживання);

– участь в процесах розробки законодавства або політики [12].

Для ефективного аналізу антикорупційної протидії громадянського суспільства необхідно звернути увагу на той факт, що впровадження тих чи інших заходів щодо боротьби з корупцією не можливо за умови відсутності достатньо високого рівня політичної та правової культури. На думку А.Ж. Панзабекової формування антикорупційної правосвідомості в основному відбувається в двох напрямках: формування антикорупційної правової ідеології; формування антикорупційної правової психології. Очевидно, що однією з найважливіших завдань державної антикорупційної політики має стати докорінна трансформація суспільної свідомості, формування в суспільстві атмосфери жорсткого неприйняття корупції. Рішення цієї задачі забезпечується, за допомогою формування антикорупційного світогляду та свідомості. При цьому, як свідчить зарубіжний досвід, основним чинником, який безпосередньо впливає на формування антикорупційного світогляду та свідомості виступають освіта та виховання. Важливою складовою, на думку А.Ж. Панзабекової, у формуванні антикорупційного світогляду є використання потенціалу виховної роботи [9].

Останнім часом досліджуючи роль громадянського суспільства у протидії корупції все частіше можна почути використання такої технології як краудсорсинг. Автором терміну «краудсорсинг» є Джеф Хау, який застосував узагальнююче поняття crowdsourcing (crowd – «натовп» та sourcing – «використання ресурсів»). Краудсорсинг виступає, як зазначає М.Ф. Хісаметдінова, інноваційним підходом в реалізації багатьох економічних, соціальних і політичних проблем [15]. Він покликаний забезпечувати інтереси різних соціальних груп, створювати діалог між державою і суспільством, а також підвищувати громадський контроль над діями державних органів [16]. Як зазначає А.Д. Фролова ця функція виступає як зброя проти зростаючої корупції, а ця проблема сьогодні гостро стоїть перед державою.

Як відмічають Ю.М. Гамбеєва, С.М. Медведева та Є.Л. Балашов «визначення краудсорсингу як соціальної технології дає можливість застосовувати цей інструмент в державному секторі для забезпечення ефективної взаємодії громадянського суспільства та органів влади. Органи влади покладаються на бажання громадян безкоштовно або за невелику винагороду поділитися своїми ідеями, виключно з бажання побачити матеріалізацію своєї ідеї в публічній практиці»[2].

Аналіз участі громадянського суспільства в антикорупційній протидії слід здійснювати й через визначення ролі організацій громадянського суспільства, які здійснюють боротьбу з корупцією. Однією з подібних організацій стала Transparency International, яка з моменту свого утворення здійснює істотний вплив на організацію руху щодо боротьби з корупцією у всьому світу. Більшість ініціатив щодо боротьби з корупцією пов'язана з діяльністю цієї організації: Міжнародна Антикорупційна Конференція, створення і щорічний вимір Індексу сприйняття корупції (1995 р.), Індексу хабародавців (1999 р.) а також створення Глобального Барометру корупції (2003 р.).

Останнім аспектом, який необхідно проаналізувати в межах даної статті, це особливості впровадження антикорупційної протидії громадянського суспільства в країнах ЦСЄ та в Україні. Україна, як й інші держави означеного регіону з кінця 90-х рр.. ХХ століття стали на шлях демократичних перетворень, формування та розбудови громадянського суспільства. Проте для країн ЦСЄ, як і для інших країн однією з головних проблем стала проблема корупції. Індекс сприйняття корупції організації Transparency International показує, що за останні десять років ситуація з корупцією в регіоні змінилася: Естонія піднялася з 27 місця до 18, Польща – з 58 місця до 36, Чехія – з 45 місця до 38. Що стосується України, то вона за 10 років покращила свою позицію, піднялася з 134 місця до 120 [19]. Проте зазначений показник свідчить про високий рівень корупції в державі. Чим викликано таке становище, та які заходи слід запозичити у сусідів для покращення положення в державі.

Якщо говорити про успішний досвід протидії корупції громадянського суспільства в країнах ЦСЄ, то в кожній державі були свої особливості. Так, в Чехії як один із механізмів протидії корупції обрано формування антикорупційного світогляду й свідомості. Чеський національний інститут освіти розробив для початкових та середніх шкіл посібник, під назвою «Корупція в Чехії», на основі якого можуть проводитися відкриті уроки і одноденні програми і який може бути адаптований до потреб окремих шкіл. Крім того, Чеський національний інститут освіти веде методичний портал, який часто відвідують як вчителі, так і широка громадськість. Портал присвячений освіті в області етичних норм, фінансової грамотності, підприємництва, боротьби з екстремізмом і протидії корупції

та служить базою для проведення онлайн-ових нарад, семінарів, практикумів, відкритих уроків і інших методичних інструментів, за допомогою яких учасники знайомляться з темами, а також методами і формами навчання. Такий досвід застосувало й керівництво Латвії, де антикорупційні веб-сайти Латвії забезпечують учителів додаткові матеріали, такі як плани зайняття і навчальні посібники тощо.

Естонія – це одна із пострадянських країн, яка сьогодні займає найвище положення в антикорупційній протидії і в цьому, в першу чергу, є заслуга інститутів громадянського суспільства. Естонська концепція розвитку громадянського суспільства ґрунтована на розумінні, що для забезпечення стабільності та розвитку демократичної системи управління представники державної влади повинні чути громадян та співпрацювати з ними.

Незважаючи на ширше визнання принципів участі зацікавлених груп, не існує єдиних принципів організації процесу їх залучення до діяльності різних інститутів, а також детального аналізу існуючої практики цивільної участі, що у свою чергу робить процес ухвалення рішень в цілому менш прозорим. Одна з проблем – нерівномірне і недостатнє розуміння державними інститутами і чиновниками необхідності участі громадськості і різних методів організації такої участі – з цієї причини вони не можуть скористатися існуючими можливостями формування цього процесу. Для подолання названих вище недоліків естонським урядом були ініційовані два проекти: естонсько-датський проект «Зміцнення співпраці між державним сектором Естонії і організаціями, що представляють підприємців» та проект «Цивільна участь та консультації в процесі ухвалення рішень – дослідження, аналіз і рекомендація». Результати цих проектів внесли важливий внесок в розробку загальних принципів участі громадян та їх об'єднань в діяльності державних органів з метою сприяння співпраці між різними секторами і державними інститутами та формування практики й традицій цивільної участі.

Особливо цікавим і актуальним є дослідження досвіду антикорупційної протидії в Польщі, яка характеризується як державу з ефективними демократичними реформами і розвитком інститутів громадянського суспільства. Проте перед польським урядом і громадськістю проблема корупції була також актуальною, оскільки гальмувала реалізацію подальших реформ в державі. Більше того за даними Transparency International за період з 2002-2005рр. Польща опустилася з 45 на 70 місце. Після обрання нового уряду у вересні 2005 року на чолі з Партією закону та справедливості проблема боротьби з корупцією стала пріоритетною, найважливішим кроком було формування ефективної системи державного управління, орієнтованої на взаємодію з суспільством. Крім того як протидія корупції було прийнято рішення про створення Центрального антикорупційного бюро в 2006 р., функціями якого були попередження корупції, включаючи проведення моніторингу декларацій про доходи державних службовців та повноваження з проведення розслідування, включаючи використання спеціальних слідчих заходів, що покладаються на поліцію, податкову інспекцію, Агентство внутрішньої безпеки, та Вищу контрольну палату. Відносно участі громадянського суспільства в протидії корупції, то неурядові організації є дуже істотною силою у сфері знищення корупції в Польщі. Прикладами можуть бути Фонд Watorego, Transparency International і інші. Принципово існують чотири сфери діяльності «третього сектору» у сфері протидії корупції :

- контрольна – аналізує закономірність, доцільність, дієвість та чесність роботи чиновників, їх рівень послуг, а також масштаб та цілі публічних витрат також захист громадянських прав (напр. доступ до публічної інформації);
- підвищення рівня суспільної свідомості, яка реалізується через суспільно-інформаційні кампанії, серед яких можна виділити й освітні програми, спрямовані передусім на молодь. Істотною метою цих дій є переконання суспільства про шкідливість корупції, а також її вказівки проявів;
- робота експертних комісій – у рамках дій досвідчених інститутів також інших організацій виникли ряд експертиз відносно проблеми корупції в Польщі, а також досліджень громадської думки, проведені конференції, семінари експертів;
- юридичне консультування, яке сприяє захисту громадян перед несправедливістю[17].

Таким чином, діяльність і активність неурядових організацій є одним з принципових елементів побудови громадянського суспільства, що, у свою чергу, виступає одним з найважливіших чинників, що обмежують корупцію.

Що стосується України, то для неї характерним є високий рівень корупції, як зазначалося вище, а також важке становлення та розвиток громадянського суспільства. Певним кроком щодо подолання корупції в державі можна вважати прийняття у 2014 році Закону України «Про

запобігання корупції», в якому зазначено, що «антикорупційні програми мають передбачати визначення засад загальної відомчої політики щодо запобігання та протидії корупції у відповідній сфері, заходи з їх реалізації, а також з виконання антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми; оцінку корупційних ризиків у діяльності органу, установи, організації, причини, що їх породжують та умови, що їм сприяють; заходи щодо усунення виявлених корупційних ризиків, осіб, відповідальних за їх виконання, строки та необхідні ресурси; навчання та заходи з поширення інформації щодо програм антикорупційного спрямування та інше [4]. .

Серед інструментів протидії корупції в державі виступають Національне антикорупційне бюро і Національне агентство з питань запобігання корупції.

Так, як відзначається в документі «Реформи в сфері боротьби з корупцією в країнах Східної Європи та Центральної Азії» відсутність в уряді політичної волі здолати корупцію, яка широко поширилася, стала однією з причин зміни влади в 2014 році. Нове керівництво зобов'язалося побороти корупцію і проголосило це в якості одного з пріоритетів своєї політики. Декларація політичної волі привела до того, що в жовтні 2014 р. була прийнята нова «Стратегія боротьби з корупцією на 2014 – 2017 рр.», причому вперше – у вигляді закону. Проте, як недолік, можна відмітити відсутність змістовного дослідження та аналізу заходів, які мали місце у минулому при розробці Стратегії. Прийнята Стратегія була прогресом з точки зору визначення пріоритетів і включає також показники для моніторингу ситуації. Позитивним аспектом в розробці Стратегії було те, що вона відбувалася в певному контакті із структурами громадянського суспільства, а його прийняттю передували консультації з представниками громадськості. Представники громадянського суспільства беруть участь в конкретних заходах щодо боротьби з корупцією, зокрема, в роз'яснювальній роботі про боротьбу з корупцією, в інформаційних кампаніях або у програмах з навчання. Громадянське суспільство також повинно грати більш активну роль у пропаганді рішучіших заходів щодо боротьби з корупцією та в посиленні правоохоронних функцій держави.

Таким чином, аналіз досвіду країн ЦСЕ відносно антикорупційної політики та участі в ній громадянського суспільства дав можливість встановити, що державна підтримка виступає як одна з необхідних умов в проведенні антикорупційних реформ, прийняття відповідних нормативних актів, але їх здійснення неможливе, якщо суспільство не готове брати в цьому участь. Сьогодні слід говорити про необхідність формування та поширення нових громадянських цінностей: надійність, відкритість, прозорість, активна участь і відповідальність, які формуватимуть антикорупційний світогляд і свідомість. Для проведення ефективної антикорупційної політики необхідними кроками є: становлення суспільства як рівного партнера в розробці та реалізації національної стратегії протидії корупції; залучення різних інститутів громадянського суспільства до антикорупційної протидії.

Бібліографічний список:

1. Гаврилов С. Д., Макаренко К. М. Роль інститутів громадянського суспільства в вопросах протидії корупції: опыт Волгоградской области *Социальная интеграция и развитие этнокультур в евразийском пространстве*. 7-1 (фев. 2019). С. 36-44. URL: <http://journal.asu.ru/sidec/article/view/5804> (дата звернення: 05.09.2019).
2. Гамбеева Ю. Н., Медведева С. Н., Балашов Е. Л. Краудсорсинг – технология гражданского участия в государственном управлении // *Российское предпринимательство*, 2018. Том 19. № 12. С. 3947-3954 – URL: https://www.researchgate.net/publication/331483810_Kraudsorsing_-_tehnologia_grazhdanskogo_ucastia_v_gosudarstvennom_upravlenii. (дата звернення: 28.08.2019).
3. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. М.: Русский язык, 2000. 1209 с.
4. Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 11.08.2019).
5. Ильин А.С. Краудсорсинг как инструмент модернизации государственного и муниципального управления / Регионы России: Стратегии и механизмы модернизации, инновационного и технологического развития. М.: Изд-во ИНИОН РАН. 2012. С. 117-122. URL: <http://ukros.ru/wp-content/uploads/2012/11/%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%B8%D> (дата звернення: 21.07.2019).
6. Кузнецова П. Ю. Участие институтов гражданского общества в общественном антикоррупционном контроле (российский опыт) *Вестник ПНИПУ. Культура. История. Философия. Право*. 2015. № 4. С.80-88. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/uchastie-institutov-grazhdanskogo-obschestva-v-obschestvennom-antikorrupcionnom-kontrol-rossiyskiy-opyt> (дата звернення: 28.08.2019)
7. Макарова М. Н. Антикоррупционная активность гражданского общества в Латвии: анализ перспектив практик. *Вестник ПНИПУ. Социально-экономические науки*. 2016. № 2. С.18-31. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/antikorrupcionnaya-aktivnost-grazhdanskogo-obschestva-v-latvii-analiz-perspektivnyh-praktik> (дата звернення: 28.08.2019).

8. Нисневич Ю. А. Коррупция в исторической ретроспективе с уточнениями и дополнениями. *Общественные науки и современность*. 2015. № 3. С. 90-100 URL: http://ecsocman.hse.ru/data/2018/08/05/1251869475/90-100_Nisnevich.pdf (дата звернення: 21.08.2019).
9. Панзабекова А. Ж. Зарубежный опыт противодействия коррупции и возможности его применения в странах ЕАЭС. *Россия: тенденции и перспективы развития*. 2015 Вып. 10. Часть III. С. 73–79. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-protivodeystviya-korruptsii-i-vozmozhnosti-ego-primeneniya-v-stranah-eaes> (дата звернення: 21.08.2019).
10. Парфенов Р. В. Краудсорсинг в области права: российский опыт и перспективы. *Законодательство и экономика*. № 7 2013. URL: <http://www.center-bereg.ru/h143.html> (дата звернення: 18.08.2019).
11. Реформы в сфере борьбы с коррупцией в странах Восточной Европы и Центральной Азии, достижения и проблемы 2013-2015 гг. ОЭСР 2016. 338 с. URL: <https://www.oecd.org/corruption/acp/Anti-Corruption-Reforms-Eastern-Europe-Central-Asia-RUS.pdf> (дата звернення: 22.08.2019).
12. Руководство по борьбе с коррупцией Вена, 271 с. URL: <https://www.osce.org/ru/secretariat/424898?download=true> (дата звернення: 22.08.2019).
13. Фролова А. Д. Краудсорсинг в системе государственного управления: проблемы правового обеспечения. *«ГосРег»*. 2015. № 2. URL: <http://gosreg.amchs.ru/gosudarstvo-i-pravo/frolova-a-d-kraudsorsing-v-sisteme-gosudarstvennogo-upravleniya-problemy-pravovogo-obespecheniya.html> (дата звернення: 18.08.2019).
14. Хау Д. Краудсорсинг: Коллективный разум как инструмент развития М.: Альпина Паблишер. 2012. 288 с.
15. Хисаметдинова М.Ф. Технология краудсорсинга в государственном и муниципальном управлении. *Международный научный студенческий конгресс МНСК-2013*. URL: <http://www.fa.ru/projects/mnsk/mnsk4/4/> (дата звернення: 18.08.2019).
16. Шапигузов С. М., Синягин А. К. Краудсорсинг в госсекторе: инновация с расчетом на гражданское общество. *Бюджет*, 2012. № 7. URL: <http://bujet.ru/article/193827.php> (дата звернення: 18.08.2019).
17. Корупcja_i_antykorupcja_cz_III, Warszawa: Wydział Wydawnictw i Poligrafii Centrum Szkolenia Policji w Legionowie, 2012. 190 URL: <http://www.antykorupcja.gov.pl/ak/wydawnictwa-cba/2438,Korupcja-i-antykorupcja-cz-III.html> (дата звернення: 21.08.2019).
18. The Oxford English Dictionary, Second Edition, 1986. Vol. 3. P. 974-975.
19. Transparency International URL: <https://transparency.org.ru/research/index-vospriyatiya-korruptsii/> (дата звернення: 21.08.2019).
20. United Nations Convention against corruption – NY, 2004 URL: https://www.unodc.org/documents/brussels/UN_Convention_Against_Corruption.pdf (дата звернення: 21.08.2019).

References:

1. Gavrillov S. D., Makarenko K. M. Rol' institutov grazhdanskogo obshchestva v voprosakh protivodeystviya korruptsii: opyt Volgogradskoy oblasti Sotsial'naya integratsiya i razvitie etnokul'tur v evraziyskom prostranstve. 7-1 (fev. 2019). S. 36-44. URL: <http://journal.asu.ru/sidec/article/view/5804>
2. Gambeeva Yu. N., Medvedeva S. N., Balashov E. L. Kraudsorsing – tekhnologiya grazhdanskogo uchastiya v gosudarstvennom upravlenii // Rossiyskoe predprinimatel'stvo, 2018. Tom 19. № 12. S. 3947-3954 – URL: https://www.researchgate.net/publication/331483810_Kraudsorsing_-_tehnologia_grazhdanskogo_ucastia_v_gosudarstvennom_upravlenii.
3. Efremova T. F. Novyy slovar' russkogo yazyka. M.: Russkiy yazyk, 2000. 1209 s.
4. Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
5. Il'in A.S. Kraudsorsing kak instrument modernizatsii gosudarstvennogo i munitsipal'nogo upravleniya / Regiony Rossii: Strategii i mekhanizmy modernizatsii, innovatsionnogo i tekhnologicheskogo razvitiya. M.: Izd-vo INION RAN. 2012. S. 117-122. URL: <http://ukros.ru/wp-content/uploads/2012/11/%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%B8%D>
6. Kuznetsova P. Yu. Uchastie institutov grazhdanskogo obshchestva v obshchestvennom antikorrupsionnom kontrole (rossiyskiy opyt) Vestnik PNIPU. Kul'tura. Istoriya. Filosofiya. Pravo. 2015. № 4. S.80-88. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/uchastie-institutov-grazhdanskogo-obshchestva-v-obshchestvennom-antikorrupsionnom-kontrole-rossiyskiy-opyt>
7. Makarova M. N. Antikorrupsionnaya aktivnost' grazhdanskogo obshchestva v Latvii: analiz perspektiv praktik. Vestnik PNIPU. Sotsial'no-ekonomicheskie nauki. 2016. № 2. S.18-31. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/antikorrupsionnaya-aktivnost-grazhdanskogo-obshchestva-v-latvii-analiz-perspektivnyh-praktik>
8. Nisnevich Yu. A. Korruptsiya v istoricheskoy retrospektive s utocnieniyami i dopolnieniyami. Obshchestvennye nauki i sovremennost'. 2015. № 3. S. 90-100 URL: http://ecsocman.hse.ru/data/2018/08/05/1251869475/90-100_Nisnevich.pdf
9. Panzabekova A. Zh. Zarubezhnyy opyt protivodeystviya korruptsii i vozmozhnosti ego primeneniya v stranakh EAES. Rossiya: tendentsii i perspektivy razvitiya. 2015 Vyp. 10. Chast' III. S. 73–79. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-protivodeystviya-korruptsii-i-vozmozhnosti-ego-primeneniya-v-stranah-eaes>

10. Parfenov R. V. Kraudsorsing v oblasti prava: rossiyskiy opyt i perspektivy. Zakonodatel'stvo i ekonomika. № 7 2013. URL: <http://www.center-bereg.ru/h143.html> (дата звернення: 18.08.2019).
11. Reformy v sfere bor'by s korrupsiey v stranakh Vostochnoy Evropy i Tsentral'noy Azii, dostizheniya i problemy 2013-2015 gg. OESR 2016. 338 s. URL: <https://www.oecd.org/corruption/acn/Anti-Corruption-Reforms-Eastern-Europe-Central-Asia-RUS.pdf>
12. Rukovodstvo po bor'be s korrupsiey Vena, 271 s. URL: <https://www.osce.org/ru/secretariat/424898?download=true>
13. Frolova A. D. Kraudsorsing v sisteme gosudarstvennogo upravleniya: problemy pravovogo obespecheniya. «GosReg». 2015. № 2. URL: <http://gosreg.amchs.ru/gosudarstvo-i-pravo/frolova-a-d-kraudsorsing-v-sisteme-gosudarstvennogo-upravleniya-problemy-pravovogo-obespecheniya.html>
14. Khau D. Kraudsorsing: Kollektivnyy razum kak instrument razvitiya M.: Al'pina Pablisher. 2012. 288 s
15. Khisametdinova M.F. Tekhnologiya kraudsorsinga v gosudarstvennom i munitsipal'nom upravlenii. Mezhdunarodnyy nauchnyy studencheskiy kongress MNSK-2013. URL: <http://www.fa.ru/projects/mnsk/mnsk4/4/>
16. Shapiguzov S. M., Sinyagin A. K. Kraudsorsing v gossektore: innovatsiya s raschetom na grazhdanskoe obshchestvo. Byudzhnet, 2012. № 7. URL: <http://bujet.ru/article/193827.php>
17. Korupcja i antykorupcja. cz III, Warszawa: Wydział Wydawnictw i Poligrafii Centrum Szkolenia Policji w Legionowie, 2012. 190 URL: <http://www.antykorupcja.gov.pl/ak/wydawnictwa-cba/2438,Korupcja-i-antykorupcja-cz-III.html>
18. The Oxford English Dictionary, Second Edition, 1986. Vol. 3. P. 974-975.
19. Transparency International URL: <https://transparency.org.ru/research/indeks-vospriyatiya-korruptsii/>
20. United Nations Convention against corruption – NY, 2004 URL: https://www.unodc.org/documents/brussels/UN_Convention_Against_Corruption.pdf

Myloserdna I. M. The participation of civil society in combating corruption: experience of Central and Eastern European Countries

The article is devoted to the analysis of the features of participation and the role of civil society in the context of combating corruption in a modern state. Corruption, like a web, envelops different spheres of life and different levels of state power, and thereby makes the state weak and suspends its development. It has been established that the international community, in order to prevent corruption, adopts a number of international documents that emphasize the importance of the problem and the fact that the fight against corruption is a challenge for all states of the world. The main anti-corruption treaties include the United Nations Convention against Corruption, the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption, the European Union Convention on the fight against corruption involving EU officials or officials of EU countries, and others.

The article examines the experience of CEE countries regarding anti-corruption policy and the participation of civil society in it and it was found that state support acts as one of the necessary conditions for anti-corruption reforms and adoption of relevant regulatory acts, but their implementation is impossible if the society is not ready to adopt this participation. Today we should talk about the need for the formation and dissemination of new social values: reliability, openness, transparency, active participation and responsibility, which will form an anti-corruption worldview and consciousness. To conduct an effective anti-corruption policy, the necessary steps are: the formation of society as an equal partner in the development and implementation of a national anti-corruption strategy; involving various civil society institutions in anti-corruption counteraction.

Key words: *civil society, corruption, anticorruption counteraction, Central and Eastern European Countries.*

DOI 10.31558/2519-2949.2019.3.7

УДК 312.01

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2889-3990>*Перепелиця Н. О., Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ПОБУДОВА СИЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В КОНЦЕПЦІЇ ФРЕНСІСА ФУКУЯМИ

За останні роки у багатьох, якщо не у більшості країн світу, як в науковому баченні, так і масовій свідомості поступово укорінюється тверде розуміння необхідності створення сильної і потужної держави, з чітко працюючими інститутами, здатної забезпечити належні гарантії громадянських прав і свобод, створити умови для успіху реформ. Сьогодні людство дуже гостро відчуває необхідність формування наукової концепції сильної держави і її подальшої практичної реалізації. Побудова сильної держави – одна з найбільш важливих проблем світової спільноти.

Його книги оригінальні, автор не є послідовним прихильником якої-небудь однієї філософської чи соціологічної школи. Він поєднує декілька течій для створення однієї – найкращої. Статті є завжди актуальними, відповідають тематиці сучасних політичних, соціальних і навіть екологічних проблем. Погляд Фукуяма на побудову сильної держави цікавий і науковцям, і широкому загалу.

В цій статті проаналізовано еволюцію поглядів Френсіса Фукуяма на побудову і становлення сильної держави, що є реальною необхідністю не лише для країн, що перебувають на стадії тотального реформування та розвитку, але й для розвинених країн світу.

Було встановлено погляд Ф. Фукуяма на розуміння феномену «сильна держава», окремі ідеї щодо необхідності посилення держави, охарактеризовано основні аспекти, які сприяють посиленню ролі та ресурсного потенціалу побудови сильної держави.

В статті висвітлено технологію побудови американської моделі сильної держави з точки зору Френсіса Фукуяма і доведено, що тут головним критерієм сильної держави виступає набір соціально-політичних функцій та цілей, які вона реалізує, а тому сильна держава розглядається крізь призму її слабкості не лише в державно-інституціональному аспекті, а і як інструмент тиску на суспільне життя.

В статті використовувались структурно-функціональний (при аналізі особливостей поглядів Фукуяма на розуміння сильної держави), порівняльний (при аналізі еволюції поглядів Фукуяма на сильну державу), системний методи аналізу.

Ключові слова: держава, сильна держава, побудова сильної держави, Френсіс Фукуяма, децентралізація, сила.

Метою цієї статті є дослідження окремих аспектів побудови сучасної сильної держави на прикладі основних постулатів вчення американського філософа Френсіса Фукуяма. Досягнення мети зумовлює необхідність вирішення відповідних завдань, а саме: розробити чіткі критерії та параметри змісту сильної держави, висвітлити технологію побудови американської моделі сильної держави з точки зору Френсіса Фукуяма, проаналізовано еволюцію поглядів Френсіса Фукуяма на побудову і становлення сильної держави, охарактеризувати основні аспекти, які сприяють посиленню ролі та потенціалу побудови сильної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти проблеми побудови сильної держави були предметом окремого аналізу в працях учених майже кожного історичного періоду з часів виникнення полісів до утвердження постмодерної держави, серед яких Платон, Аристотель, Н.Макіавеллі, Д.Локк, Т.Гоббс, Ж-Ж.Руссо, І.Кант, Г.Гегель, К.Поппер, Е.Тоффлер, М.Крозієр, С. Хантінгтон, К. Фрідріх, З. Бжезинський, Леслі А. Пал, Ф.Фукуяма та ін. За останній час з'явилася низка публікацій, що безпосередньо присвячені феномену сильної держави, авторами яких є українські науковці О.Кіндратець, М.Шульга, М.Михальченко, В.М.Князєв, І.С.Кравченко, В.Г.Кремень, І.Ф.Надольний, О.І.Білорус, М.І.Михальченко, М.Мілова та інші. Переважна більшість із них під сильною державою розуміла «ефективну, повноцінну, авторитетну та впевнену в собі державу, яка чітко виконує всі свої функції і успішно реалізує своє соціальне призначення».

Актуальність цієї теми засвідчують невщухаючі дискусії політиків, вчених на шпальтах періодичної літератури та засобах масової інформації. Першочерговим завданням для вітчизняної політичної науки є активізація наукових пошуків в цьому напрямку та вироблення конкретних рекомендацій щодо впровадження ідеї сильної держави у державному будівництві.

Вступ. У своїй праці «Сильна держава. Управління та світовий порядок у XXI столітті» відомий американський філософ, соціолог та футуролог Френсіс Фукуяма доводить, що побудова сильної держави – одна із найбільш важливих проблем світового співтовариства, адже слабкість та руйнування держав слугує джерелом найбільш серйозних світових проблем: від бідності до СНІДу, наркотиків та тероризму [5, 5].

Більше тридцяти років ведучою тенденцією у світовій політиці було послаблення державності: зменшилась доля державного сектору та відбулося

навернення до ринку. При цьому ріст світової економіки призвів до руйнування автономії суверенних національних держав за рахунок збільшення швидкості обміну інформацією, мобільності капіталу [5, 197].

У Європі сучасна держава, яка має велику армію, сильні податкові органи, централізовану бюрократію, яка здійснює верховні повноваження на великій території, найбільше відповідає вимогам часу, хоча існує протягом 4–5 сторіч з часу утворення французької, іспанської та шведської монархій [5, 12].

Нові умови та проблеми сучасного існування цивілізації здійснили визначаючий вплив на функції сучасної держави. Розглядаючи розвиток та зміну функцій ми бачимо, як розвивалась та змінювалась державна організація суспільства в довготривалому історичному процесі. Функції держави не є фундаментальними, застиглими та незмінними. В залежності від конкретно-історичних умов вони можуть набувати самостійного значення, зникати через відсутність необхідності регулювання даного виду суспільних відносин, становитись глобальними для усього світу. У сучасній державі перелік функцій змінюється під впливом внутрішніх і зовнішніх умов. Так, епідемія СНІДу, що може призвести у майбутньому до грандіозних людських втрат, визначила виокремлення такого напрямку у державній діяльності як боротьба зі СНІДом. Відповідно з'являється і такий новий напрям як боротьба з тероризмом.

На думку Френсіса Фукуяма, у фокусі побудови сильної держави мова має йти саме про розширення її функцій з метою вирішення різноманітних суспільних проблем [5, 6].

Дослідник виділяє у сучасній державі наступні категорії функцій:

- мінімальні (забезпечення явної суспільної користі; захист, закон та порядок; макроекономічне регулювання; суспільна охорона здоров'я, підвищення соціальної захищеності);
- проміжні функції (освіта; оточуюче середовище; регулювання монополій; соціальне страхування);
- активні функції (індустріальна політика; перерозподіл капіталу) [5, 25].

У формуванні державної політики вплив державних інститутів має посилюватися від мінімальних функцій через проміжні функції до активних функцій. Лише така державна політика буде ефективною. Вплив державних інститутів на суспільство має бути обмеженим (тобто, маєтись на увазі обмеження вищеназваних функцій).

Разом з тим, сильна держава – це держава, яка здатна ефективно втілювати в життя власні політичні стратегії, дотримуючись певного політичного курсу та діючи строго в рамках законів.

Цікавою, на мою думку, видається еволюція поглядів відомого американського філософа і політолога Френсіса Фукуяма з вказаної вище проблеми. Чверть століття тому він проголосив у своїй значній роботі "Кінець історії"? відхід з історичної сцени великих держав, остаточну перемогу лібералізму і ринкової капіталістичної економіки у всьому світі і, як наслідок цього, настання епохи "постісторії" [4]. В цій роботі він характеризував "сильну державу" як тимчасову перешкоду на шляху до демократичного суспільства.

Але з наростанням політичних і ідеологічних проблем, символом яких стала терористична атака 11 вересня 2001 року, Ф. Фукуяма досить радикально переглянув свою позицію і став прибічником доктрини сильної держави. Свою книгу, опубліковану в 2004 році, Фукуяма так і назвав "Сильна держава: Управління і світовий порядок в XXI столітті". Книга відразу розпочинається із заяви наступної тези: "Побудова сильної держави полягає в створенні нових урядових установ і зміцненні існуючих. У цій книзі я показую, що побудова сильної держави – одна з найбільш важливих проблем світової спільноти, оскільки слабкість і руйнування держав слугують джерелом багатьох найбільш серйозних світових проблем".. Завершується книга також

не менш симптоматичним затвердженням Ф. Фукуяма : "тільки держави і одні держави здатні об'єднати і доцільно розмістити сили забезпечення порядку. Ці сили потрібні, щоб забезпечити правління закону всередині країни і зберегти міжнародний порядок. Ті, хто виступає за "сутінки державності" – чи являються вони поборниками вільного ринку або віддані ідеї багатосторонніх переговорів, – повинні пояснити, що саме замінить силу суверенних національних держав у сучасному світі. Насправді цю прірву заповнили різношерсті збори міжнародних організацій, злочинних синдикатів, терористських груп і так далі, які можуть мати певною мірою владу і легітимність, але рідко можуть володіти і тим і іншим відразу. За відсутністю ясної відповіді нам залишається тільки повернутися до суверенної національної держави і знову спробувати зрозуміти, як зробити її сильною і успішною." [5, с. 199].

Для Фукуяма ліберальні ідеології, що пропагують мінімізацію і обмеження державних функцій, не відповідають сучасним реаліям. Ідея лібералів про те, що приватні ринки і інститути громадянського суспільства повинні перекласти на себе деякі державні функції і це нібито приведе до ефективнішого функціонування усєї політичної системи, на думку Фукуяма, є порочною. Френсіс Фукуяма стверджує, що слабкі, неосвічені, уявні уряди можуть бути джерелом досить серйозних проблем, особливо це стосується країн світу, що розвиваються [5, с. 6].

Якщо Фукуяма у кінці 80-х – початку 90-х років минулого століття безапеляційно вважав, що у ліберальній ідеології немає більше реальних політичних альтернатив, що ліберальні цінності носять універсальний характер, то на початку XXI століття у нього із цього приводу з'явилися сумніви. Він навіть певною мірою солідаризовався з думкою Сэмюэля Хантингтона про те, що ліберальні цінності – це унікальний плід, що народився завдяки специфічним умовам розвитку Західної Європи.

З одного боку, базові цінності ліберальної ідеології самі по собі мають особливу привабливість в глобальному масштабі, але з іншого боку, спроби експорту цих цінностей в інші національно-культурні регіони (особливо у відсталі країни, що розвиваються), як показала історична практика, часто терпіли невдачу. Аналіз результатів реформ в різних країнах, проведених по західних лекалах, наводить Фукуяму на думку про нездатність західних урядів стимулювати багатостороннє процвітання країн, що розвиваються.

Виникає законне питання: що ж заважає західним консультантам і творцям ліберальних реформ в інших країнах ефективно адаптувати до місцевих умов ці цінності. Фукуяма вважає, що реформатори робили головну ставку на послаблення впливу держави на різні сфери економіки, не замислюючись про створення єдиної концепції, в якій проблеми реорганізації державних і громадських установ взаємодіяли би з питаннями економічного розвитку. У результаті очікування від позитивної дії ліберально-економічних реформ не виправдалися. Крім того, відсутність необхідних державних і цивільних інститутів увергла економіку в деградацію, привела до плачевного стану, ще гіршого, ніж до початку реформ.

Ф.Фукуяма вважає, що після Холодної війни диктат політиків змінився інтелектуальним диктатом ліберально налагоджених економістів, що ратували за зменшення впливу державної влади. Але, відмічає Фукуяма, буквально в останнє десятиліття багато економісти сформулювали висновок, що досить велика частина найбільш суттєвих змінних, які впливають на розвиток, зовсім не економічні, а торкаються формальної сторони стосунків і політики. Інакше кажучи, абсолютно не враховувалися аспекти державності, досліджувати які було необхідно, тобто створення сильної держави з позицій розвитку, і які ігнорувалися, оскільки увага концентрувалась тільки на сфері впливу держави [5, с. 46].

У 80-х роках XX століття американські політологи розробляли ідею децентралізації політичної влади і делегування її на рівень керівництва штатів і органів місцевого самоврядування. Вважалося, що децентралізація буде прив'язана до місцевих джерел інформації, а, отже, оперативно і швидко реагуватиме на зміни в місцевих умовах. Політичні рішення на місцевому рівні приймає велика кількість учасників, що в свою чергу веде до конкуренції ідей і пошуку оптимальних шляхів впровадження соціальних інновацій. Не потрібно забувати, що ідеологія політичного федералізму припускає ідею доступності влади народу, звітності і транспарентності діяльності уряду, тобто легітимності влади і підвищенню якості демократичних свобод.

Ф.Фукуяма, аналізуючи технологію побудови американської моделі сильної держави, виходив з ідеї «розсосередження влади на місцях, її децентралізації, що тим самим послабляє силу її адміністративного впливу, але саме це і робить державу сильною» [5, с. 218]. Інакше кажучи, тут головним критерієм сильної держави виступає набір соціально-політичних функцій та цілей, які

вона реалізує, а тому сильна держава розглядається крізь призму її слабкості не лише в державно-інституціональному аспекті, а і як інструмент тиску на суспільне життя.

Аналогічні установки, на думку Фукуямы, привели деяких фахівців до гіпотези, що в соціумі наявне постійне прагнення до децентралізації і горизонтального делегування повноважень в організаційній системі. Але як вважає американський політолог, усе це вкрай сумнівно, оскільки "у децентралізованих організацій є свої недоліки, проблема усунення яких не має технічного рішення. Децентралізованість організації часто породжує високі внутрішні організаційні витрати, і такі організації можуть виявитися повільнішими і менш рішучішими, чим централізовані. Так, хоча військові організації зазвичай наділяють значними повноваженнями по командуванню на місцях самі нижчі ешелони, вони проте зберігають високу міру централізованого контролю над рішеннями на стратегічному або операційному рівні" [5, с. 122-123].

На думку Фукуямы, принципи державного і національного суверенітету, закріплені у Вестфальській системі, в Статуті ООН, в угодах Хельсінкі нині практично не дотримуються. Але процеси, що протікають усередині одних держав, нерідко чинять значну дію на інші країни, аж до порушення їх суверенітету. І Фукуяма резонно задає низку запитань: хто має право або законну причину порушувати суверенітет будь-якої іншої країни, і, що не менш важливо, в ім'я яких цілей? чи не залежить сама міжнародна легітимність від наявності суверенних держав, а також і від їх сили? якщо залежить, то тоді, чи не суперечить цьому принципу порушення суверенітету інших держав? [5, с. 157].

Проблема блокового протистояння після завершення Холодної війни змінилася новою міжнародною загрозою – наявністю "слабких" держав або за виразом Фукуямы, держав-"невдах". Під терміном "слабкий" Фукуяма розуміє не розміри або масштаб держави, а певну систему управління, що гальмує нормальний розвиток економіки, корінь цього "гріха" американський політолог бачить в нелегітимності усєї політичної надбудови.

Головними характеристиками "слабких" держав або держав-"невдах", на думку Фукуямы, являються: порушення прав людини, корупція, нерозвиненість інститутів громадянського суспільства, некомпетентність керівників, постійні соціальні потрясіння. Усе це веде до озброєних конфліктів з сусідніми країнами, а також є головним джерелом масової імміграції. Слабкі держави є джерелом не лише матеріальної, а й духовно-ідеологічної підтримки міжнародного тероризму.

До "слабких" держав Фукуяма відносить Сомалі, Гаїті, Боснію, Косово, Руанду, Ліберію, Сьєрра-Леоне, Конго, Афганістан і Східний Тимор. З різною мірою ефективності в рішеннях конфліктів усередині цих країн нерідко були залучені міжнародні коаліції.

Фукуяма у своїй роботі особливе місце відводить ролі Сполучених Штатів в рішенні подальшої долі "слабких" держав.

Фукуяма стверджує, що традиційні форми підтримки безпеки нині мало дієві, їх вимагається замінити ефективнішими і навіть превентивними. Для вирішення проблем усередині "слабких" держав, для блокування подальшої небезпеки з їх боку нерідко потрібно зміну правлячих там режимів. Таким чином, згідно з Фукуяме, проблема "слабких" держав, яка розглядалася раніше як соціогуманітарна проблема або проблема прав людини, на сьогодні безпосередньо відбивається на безпеці інших країн. На думку Фукуямы, логіка зовнішньої політики США після 11 вересня 2001 р. "підводить її до такої ситуації, при якій вона або бере на себе відповідальність за керівництво слаборозвиненими державами, або передає цю місію до рук міжнародного співтовариства. Заперечуючи свої імперські амбіції, адміністрація Буша проте сформулювала (у мові президента у Вестпойнте в червні 2002 року і в Документі по стратегії національної безпеки 2002 роки) доктрину профілактичної або, точніше, превентивної війни, яка фактично ставить Сполучені Штати в положення влади над потенційно ворожим населенням країн, загрожуючих Америці тероризмом". [5, с. 161].

Відповідальність за керівництво слаборозвиненими державами, яку поклали на себе Сполучені Штати, постійно призводить до порушення суверенітету інших країн і підриває світовий лад. На думку Фукуямы, це обумовлено тим, що слабкі держави породжують цілий комплекс проблем, як для себе, так і для інших держав, що свою чергу підвищує вірогідність того, що яка-небудь держава може втрутитися у внутрішні справи слабких країн без урахування їх інтересів.

Деякі фахівці, що критикували доктрину адміністрації Буша про превентивну війну і не підтримали ідею введення військ в Ірак, розглядали цю теорію як ознаку радикального відходу від колишньої політики стримування, оскільки вона припускала часте порушення суверенітету інших держав. Фукуяма вважає, що подібна практика порушення суверенітету склалася в 90-і роки

XX століття, і про неї можна судити по наслідках від так званої гуманітарної інтервенції в таких країнах як Сомалі, Гаїті, Камбоджа, колишня Югославія.

В ході дискусій з питань гуманітарної інтервенції відзначалося, що Вестфальська система в нових умовах вже не є ефективним механізмом регулювання світової спільноти. На думку Фукуяма, у Вестфальській системі відсутній один, але важливий елемент – розуміння проблеми легітимності.

Фахівці відмічали, що завершення Холодної війни сприяло формуванню консенсусу з основних принципів політичної легітимності і прав людини в глобальному масштабі. Нині визнання суверенітету і легітимності будь-якої держави або уряду не здійснюється автоматично.

Складність полягає в тому, що навіть якщо світовій спільноті і вдавалося якимсь чином врегулювати конфлікти усередині і між "слабкими" державами, то спроби побудувати там "сильну" державу, реконструювати або створити наново самостійні соціально-політичні інститути, ефективно реорганізувати економічну систему, як правило, провалювалися або досягнуті результати були дуже скромними. Як пише Фукуяма: "Ні Сполучені Штати, ні міжнародне співтовариство не досягли особливих успіхів у справі побудови самостійних держав ні в одній з країн, де вони мали намір це зробити. Проте спроби побудови сильних держав зіграли важливу роль в стабілізації обстановки в цих країнах і в підготовці ґрунту для можливих переговорів. Мир – це неоціненне благо для народів воюючих країн, він виправдовує усі міжнародні зусилля в цьому напрямі. Але міжнародне співтовариство підкреслює важливість відновлення управлінських інститутів, створення інфраструктури".

Таким чином, еволюція поглядів Френсіса Фукуяма йшла від лібералізму у бік доктрини сильної держави. Причому в уявленнях Фукуяма сильна держава це не аналог тоталітарної або авторитарної держави. У його концепції "сила" держави розглядається на двох рівнях:

- 1) внутрішньому, здатному забезпечити громадянам соціальну безпеку, політичну стабільність, економічне процвітання;
- 2) зовнішньому, такому, що забезпечує конкурентоспроможність країни, ефективність її протидії численним викликам глобалізації.

Висновки

Отже, аналіз концептуальних положень щодо побудови сильної держави, викладених Ф.Фукуямою, дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, проблема зміцнення держави в наш час набуває не лише особливої актуальності, але й характеризується очевидною складністю, об'ємністю та багатовимірністю. Така ситуація створює потужні стимули для розвитку концепту „сильної держави” в межах оновленої політичної теорії, котра не просто більш конкретно та ретельно тлумачить дійсність, а ґрунтується на осмисленні й розв'язанні сучасних проблем, враховуючи певний екстремальний стан сучасної цивілізації. Ігнорування останньої обставини загрожує тим, що суспільно-політична теорія відставатиме у тлумаченні швидкоплинних подій, буде нездатною розуміти та враховувати специфіку суспільно-політичного буття, породжуючи тим самим практику імпульсивного, неадекватного реагування на зовнішні та внутрішні загрози на рівні людства, окремих держав та націй. По-друге, очевидно, що у реальній політичній практиці модель ніколи не спрацьовує з таким ступенем ефективності, на який сподіваються її творці. Втім, за сучасних умов надзвичайного ускладнення і неоднозначності геополітичної ситуації, розпорошеності політичних сил всередині, коли важко визначити правильну стратегію розвитку, побудова сильної, дієздатної держави – це єдиний позитивний сценарій, Відмова від нього призведе до вкрай негативних наслідків для майбутнього країни, що межують з національним крахом. Іншими словами, мова йде про вибір: або країна стане сильною, або вона просто зникне зі світової арени як значимий геополітичний, національно-державний та соціально-економічний суб'єкт.

Отже, базовим підґрунтям сильних держав є чітке підпорядкування законам, що врешті сприятиме політичній стабільності. Відповідно, поняття сильної держави в контексті теорії Ф. Фукуяма передбачає, з одного боку, обмеження сфери впливу держави, скорочення її функцій, а з іншого – наявність сильних та ефективних державних інститутів, що чітко дотримуються законів. У його концепції "сила" держави розглядається на двох рівнях: 1) внутрішньому, здатному забезпечити громадянам соціальну безпеку, політичну стабільність, економічне процвітання; 2) зовнішній, такий, що забезпечує конкурентоспроможність країни, ефективність його протидії численним викликам глобалізації. Проте слід підкреслити, що чітко сформульованої концепції „сильної держави” у політичній думці досі не створено. Кожне політичне вчення, по суті, прагне до створення ідеально-теоретичної моделі сильної держави, віддаючи перевагу різним аспектам.

Бібліографічний список:

1. Дубовик Н.А. Феномен сильної держави: теоретичні аспекти практичних проблем / Н.А. Дубовик, В.Г. Пугач // Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут" : збірник наукових праць / Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут". – Київ, 2010. – С. 7-13. – (Політологія. Соціологія. Право ; № 3 (7)).
2. Петров М. П. Сильное государство и активная личность как потребность времени / М. П. Петров // Правовая политика и правовая жизнь. – 2010.– №3. –С. 190–213.
3. Топорнин Б. Н. Сильное государство – объективная потребность времени / Б. Н. Топорнин // Вопросы философии. – 2011. – № 7. – С. 20–37.
4. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Френсис Фукуяма. – М.: "АСТ", 2004. – 592 с.
5. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке : [пер. с англ.] / Фрэнсис Фукуяма.– М. :АСТ :АСТ Москва: хранитель, 2006. – 220 с.

References:

1. Dubovyk N.A. (2010). The phenomenon of a strong state: theoretical aspects of practical problems. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy 'Kyivskyi politekhnichniy instytut' Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, 3 (7), 7-13 [in Ukrainian].
2. Petrov M. P. (2010). A strong state and an active personality as a need for time. Pravovaya politika i pravovaya zhizn, 3, 190-213 [in Russian].
3. Topornin B. N. (2011). A strong state is an objective need of time. Voprosy filosofii, 7, 20-37 [in Russian].
4. Fukuyama F. (2004). The End of History and the Last Man. M.: "AST", 592 [in Russian].
5. Fukuyama F. (2006). State-Building: Governance and World Order in the 21st Century. Moskva AST, 220 [in Russian].

Perepelytsia N. O., Building a strong state in the concept of Francis Fukuyama

In recent years, in many countries, both in science and in the mass consciousness, there has been a steady understanding of the need to create a strong and powerful state, with well-functioning institutions capable of providing the proper guarantees of civil rights and freedoms, the success of the reforms. Today, humanity is very keen to formulate a scientific concept of a strong state and its further practical implementation. Building a strong state is one of the most important problems of the world community.

His books are original, the author is not a consistent supporter of any one philosophical or sociological school. It combines several streams to create one – the best. The articles are always relevant, relevant to the topics of contemporary political, social and even environmental issues. Fukuyama's view on building a strong state is of interest to both scholars and the general public.

This article analyzes the evolution of Francis Fukuyama's views on building and becoming a strong state, which is a real necessity not only for countries undergoing total reform and development, but also for the developed world.

F. Fukuyama's view on understanding the phenomenon of "strong state", some ideas on the need to strengthen the state were identified, the main aspects contributing to the strengthening of the role and resource potential of building a strong state were outlined.

The article deals with the technology of constructing the American model of a strong state from the point of view of Francis Fukuyama and proves that the main criterion of a strong state is a set of socio-political functions and goals that it realizes, and therefore a strong state is viewed through the prism of its weakness not only institutional aspect, but also as a tool of pressure on public life.

The article used structural-functional (in the analysis of features of Fukuyama views on the understanding of a strong state), comparative (in the analysis of the evolution of Fukuyama views on a strong state), systematic methods of analysis.

Key words: *state, strong state, building a strong state, Francis Fukuyama, decentralization, power.*

DOI 10.31558/2519-2949.2019.3.8

УДК 94:329.15(477.82) “1985-1991”

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0464-0086>

Чура В. І., Львівський національний університет імені Івана Франка

ЧИСЕЛЬНІСТЬ КОМУНІСТИЧНИХ ОСЕРЕДКІВ ЗАКАРПАТТЯ ПЕРІОДУ ПЕРЕБУДОВИ

Наукова розвідка розкриває причини, динаміку та наслідки зменшення чисельності комуністичних лав Закарпатського обласного комітету КПРС-КПУ у другій половині 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. внаслідок національно-демократичного руху, що охопив регіон у зазначений хронологічний період. Започаткована компартійним керівництвом СРСР на зламі 1980-х рр. перебудова мала на меті збереження провладного статусу за правлячою КПРС, політико-економічні засади якої зазнавали таких деформацій, приховати які було вже не можливо. У політичному аспекті вони полягали у зневірі громадян країни щодо ідеологічної доктрини комунізму внаслідок чисельних злочинів комуністичного керівництва минулих десятиріч. У економічному річизі деструктивні явища виражалися у перманентно низькому матеріальному становищі робітників та селян, які офіційно були задекларовані як основна державна й партійна соціальна опора. Однак, «косметичні» реформи не тільки не вирішили вказаних проблем, але й посилили внутрішньопартійні деструктивні явища й значно ослабили комуністичний режим на місцях. Як наслідок, в УРСР відбувається швидке розгортання національно-визвольного руху, що приводить до стрімкого скорочення чисельності місцевих первинних компартійних осередків. Одним із регіонів на тлі якого декомунізаційні процеси розгорталися особливо помітно, були західні області Радянської України до складу яких входило багатонаціональне Закарпаття. У першу чергу зменшення кількості комуністів охопило найбільш чисельні робітничо-селянські соціальні верстви, що вагомо розмивало партійне підґрунтя й позбавляло КПРС-КПУ суспільної підтримки. Ключовими причинами добровільного самопозбавлення членства в партії були політичні, економічні й релігійні вмотивування, які йшли в розріз із ключовими постулатами комуністичної ідеології.

На основі неопублікованих архівних документів та матеріалів періодики здійснено аналіз причин низхідної динаміки чисельності комуністичних лав Закарпаття як ілюстратора стрімкого розгортання антикомуністичного руху спричиненого прагненням патріотично налаштованої української громадськості до відновлення державної самостійності України.

У Закарпатській області УРСР у 1988–1991 рр., на хвилі демократичного а згодом й національно-визвольного руху, компартійного членства добровільно позбавилось 6 806 комуністів, що становило 14% їх обласної кількості. Хоча у 1988 р. таких випадків офіційно не зафіксовано, у 1989 р. членських квитків за власним бажанням позбулося 76 комуністів, у 1990 р. – 2 430, у 1991 р. – 4 300. Такого скорочення, особливо у робітничо-селянському середовищі, яке становило соціальну опору правлячої партії, регіональні партійні осередки Закарпаття не знали з моменту їх створення у 1945 р. Решта членів КПРС-КПУ висловлювали пасивний протест, номінально перебуваючи у компартійних лавах, не сплачуючи членських внесків та не виконуючи партійних доручень, чим ставили себе поза партією. Цей стан слід кваліфікувати як банкрутство комуністичної доктрини у регіоні, що стало наслідком антикомуністичного руху патріотично налаштованої громадськості Закарпаття, який не в останню чергу уможливив відновлення державної самостійності України.

Ключові слова: перебудова, Закарпаття, КПРС-КПУ, демократизація, комуністичні осередки, чисельність, скорочення, первинні парторганізації.

Політика перебудови започаткована компартійним керівництвом СРСР у другій половині 80-х рр. ХХ ст. мала на меті збереження владного статусу за правлячою комуністичною партією, політико-економічні засади якої зазнавали вагомих деформацій. Тому новий Генеральний секретар М. Горбачов у 1986 р. на XXVII з'їзді КПРС наважився на часткове реформування радянської державної споруди, не торкаючись її монопартійного політичного стрижня. У економічному аспекті воно полягало у спробі прискорення дії існуючого виробничого механізму, а згодом синтезування

ринкових та планових методів господарювання. Однак, природна несумісність зазначеного економічного інструментарію привела до стрімкого зниження матеріального становища громадян СРСР. Як наслідок, у політичному сегменті було застосовано політреформу, проголошену у 1988 р. на XIX Всесоюзній партійній конференції, які не проводилися понад п'ятдесят років. Її рішення спричинили поглиблення демократизації та гласності радянського суспільства, а відтак ослабили комуністичний режим й закономірно употужнили національно-демократичний рух у регіонах країни. Це мало наслідком скорочення чисельності місцевих компартійних осередків.

Проблема причин зародження, векторів розвитку та державотворчих наслідків розгортання національно-демократичного руху в УРСР на зламі 80 – 90-х рр. XX ст. вже була об'єктом наукових студій як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. На цьому тлі виокремлюються праці таких істориків як М. Аліксєвця [1], В. Барана [2], Г. Касьянова [29], С. Кульчицького [30], О. Муравського [33], А. Русначенка [35]. Утім, питання деструктивних внутрішньопартійних процесів у середовищі комуністичних осередків, що стрімко розгорталися на відтинку між XIX Всесоюзною компартійною конференцією 1988 р. й «Актом проголошення незалежності України» 1991 р., ще залишається поза увагою наукової думки.

Тому спеціальних наукових досліджень присвячених проблемі декомунізації Закарпатської області УРСР обмаль. Однак, департизація підприємств та установ Закарпаття не в останню чергу зумовила регенерацію національної свідомості й відновлення державної незалежності України. Тому автор переслідє спробу проаналізувати причини й динаміку зменшення компартчисельності Закарпатського обкому КПРС-КПУ та його увільнення від проросійської комуністичної ідеології на тлі розгортання українського національно-демократичного руху наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. Джерельною базою дослідження слугуватимуть неопубліковані архівні партійні матеріали та сторінки періодичних видань тієї пори.

Партійну організацію Закарпатської області засновано 15 грудня 1945 р. [5, арк. 41]. Через сорок років її лави об'єднували 45 841 комуніста. У 1986 р. зазначена кількість зростає до 46 873 партійців, 1987 р. – до 47 910 комуністів, 1988 р. – до 50 009 членів КПРС-КПУ. Це 4% населення регіону. Компартійці краю зосереджувалися у 1 469 первинних, 1 677 цехових парторганізаціях та 1 706 партгруп [6, арк. 53–58] під керівництвом обкому, 2 міськкомів та 13 райкомів партії [7, арк. 10]. За національним розподілом: 77,6% – українці, 13,7% – угорці, 3,6% – росіяни, 2,3% – румуни, 0,7% – словаки, 2,1% – інші [8, арк. 73–88]. За соціальним станом: 30,6% – робітники, 12,6% – колгоспники, 46,7% – службовці [9, арк. 54 – 56]. Вищу освіту мали 34,3% партійців [10, арк. 1 – 15]. Монолітність комуністичних рядів помітно порушилась у 1988 р. – після проголошення політичної реформи у СРСР на XIX Всесоюзній партійній конференції. У ході обговорення її тез висловилося 23 684 низових комуністів і безпартійних, котрі у п'яти з половиною тисячах зауважень піддавали гострій критиці як союзно-республіканське так і місцеве керівництво. Громадськість вимагала прийняття закону про гласність, перегляду методів інтернаціональної та ідеологічної роботи, створення комісії з національних питань, заборони райкомам нав'язування господарських рішень, п'ятирічної виборності усіх партійних посад [11, арк. 8]. На засіданні бюро обкому найбільш радикальними були В. Попович – голова виконкому Вучківської сільради Міжгірського району, В. Лолін – начальник цеху місцевої філії львівського ВО «Електрон», М. Ткач – секретар парткому Бичківського ліскокомбінату Рахівського району [12, арк. 2]. У постанові бюро Ужгородського міськкому від 11 березня 1988 р. щодо Заводу нестандартного обладнання йшлося про часті нарікання в трудових колективах викликані недостатньою демократизацією роботи парткому [13, арк. 30–33]. Серед 57 пропозицій членів КПРС-КПУ Мукачівського району, сказаних у ході XXVII звітно-виборної конференції, 23 стосувалися надмірного тиску керівників партійних органів та невмілого втручання у господарські справи [14, арк. 24]. Найчастіше представників первинок цікавили не плани, а реальні демократичні перетворення, позаяк лише вони могли покращити добробут рядових членів партії. Ця думка була наскрізною у словах робітника Хустського ліскокомбінату О. Комарова. На сторінках місцевої районки «Ленінська правда» він радив увільнити партапарат від господарських функцій, перепрофілювавши його призначення в ідеологічну площину [31, с. 2]. Співзвучними були міркування машиніста локомотивного депо залізничної станції «Чоп» І. Іванова. 17 вересня 1988 р. він говорив на обласному пленумі, що вихідці із робітничого середовища номінально залучаються до партійних справ [15, арк. 34–35].

Як результат, ще у 1987 р. комісія партійного контролю обкому партії зафіксувала перші негативні тенденції чисельності чи не усіх парткомів області. Кількість робітничих висуванців Ужгородського, Берегівського, Перечинського, Рахівського районах змаліла на 2,1% [16, арк. 17–18].

Динаміка партчисельності у Великоберезнянському, Хустському, Рахівському районах залишала бажати кращого [17, арк. 18]. У порівнянні із згаданим роком у 1988 р. кількість кандидатів у члени КПРС-КПУ зменшилася на 224 особи. 842 парторганізації Ужгорода, Мукачеве, Берегівського, Виноградівського, Тячівського районів не поповнювали партійних лав. Все списувалося на процес самоочищення ілюстрований у статтях Берегівської районки «Червоний прапор». Публікації «Краще виключити...» [37, с. 2], «Партія – не прохідний двір» переконували читачів, що низхідна кандидатська динаміка – це наслідок звільнення партії від баласту випадкових людей [38, с. 45]. Цікаво, що до Угорщини та Чехословаччини емігрувало у 1986 р. – 5 партійців, 1987 р. – 13 комуністів, 1988 р. – 21 член КПРС-КПУ. У чотирьох відібрано квиток за справляння релігійних обрядів. Проте, випадків добровільного позбавлення партійності не виявлено [17, арк. 18].

Статті, що віддзеркалювали скорочення партійної чисельності у 1989 р. не часто опинялися на періодичних шпальтах. Одна з них на початку року потрапила на сторінки газети Тячівського райкому «Дружба». Йшлося про комічну ситуацію. Партійна організація радгоспу імені Ф. Держинського у кількості 2 осіб втретє не могла обрати секретаря парткому через її кількісну невідповідність із статутними вимогами [32, с. 4]. Тоді ж завідувач організаційним відділом обкому М. Черепаня попереджав про зменшення кількості кандидатів в партію в усіх районах окрім Іршавського і Рахівського на 224 особи, або на 13,3%. Особливо у Мукачівському, Берегівському та Воловецькому районах, де відставання від контрольних показників сягало 30,6%.

Відбувалося зменшення кількості комуністів-росіян в Ужгородському і Мукачівському міськкомках та комуністів-угорців у Берегівському та Ужгородському райкомках. Вже системно порушувався принцип пріоритетності прийому в КПРС-КПУ робітників та селян. В Ужгороді та Мукачеве кількість робітничого поповнення змаліла на 229 осіб, або 38,1%, у Берегівському Мукачівському, Свалявському райкомках – на 36,6%. Загальна питома вага робітничо-селянського поповнення за рік скоротилася на 6,7%. У восьми промислових, одинадцяти транспортних та п'яти будівельних парткомках число комуністів зменшилося на половину. У кожному дев'ятому цеху, кожній шостій дільниці, кожній другій бригаді та кооперативі комуністів не було як таких. В орендованих та госпрозрахункових підрозділах їх прошарок сягав 6,4%. З лав КПРС-КПУ було виключено 380 партійців. На 30% збільшилася кількість вигнанців за політичну незрілість, антипартійну поведінку та справляння релігійних обрядів.

На початку 1989 р. 11 комуністів добровільно здали партквитки, 87,5% з яких мали двадцятирічний партійний стаж. Голова обкомівської комісії партійного контролю В. Герцянин попереджав про збільшення на 1,6% кількості комуністів, які не бажали виконувати доручення і тому були позбавлені партійності. Найпомітніше у Тячівському районі – 31 особа, Рахівському – 16, Берегівському – 15 [18, арк. 71]. Кількість шкіл політичного навчання зменшилася від 1 985 до 1 116 закладів, а чисельність їх слухачів знизилася від 45 тис до 30 тис слухачів [19, арк. 19–20].

У першій половині згаданого року ще 10 комуністів повернули партквитки. Це 3 робітники, 3 колгоспники, 3 пенсіонери, 1 службовець, партстаж яких перевищував двадцять років. Двоє не погоджувалися з політикою перебудови, троє не бажали бути в лавах КПРС, котра привела країну до застою, четверо – за релігійними переконаннями [20, арк. 18–19]. Не вселяла оптимізму і друга половина року. У вересні-жовтні партійності самопозбавилося 25 осіб. В Ужгороді – 10, Мукачеве – 8, Берегово, Сваляві, Тячеві і Хусті – 7. Це 13 робітників, 5 колгоспників, 7 службовців. Вісімнадцять із них перебували в партії понад чверть віку. Серед перших з партії вийшли М. Зайцев – робітник заводу «Точприлад», В. Денисов – монтер Мукачівського РВЗ, В. Сокач – працівник Берегівського РВС, Ю. Сотак – столяр Облрембудтресту. «Чинниками, які спонукають до виходу з партії є гострота міжнаціональних відносин та діяльність націоналістичних громадських об'єднань,» – пояснював причини добровільної здачі квитків згаданий М. Черепаня [21, арк. 63]. Загальна кількість партгруп поменшала на 90 організацій. В Ужгороді – на 18, Мукачеве – на 21, Великоберезнянському районі – на 10 [22, арк. 89]. За даними обкому від 12 грудня 1989 р. річна кількість членів КПРС, які добровільно відмовилися від партійності нарахувала 76 осіб. Серед них 40 робітників, 13 службовців, 23 колгоспники. У 55 випадках їх партстаж налічував понад 20 років. 65% відмовників вмотивувала цей крок політичними причинами, 35% – економічними. Серед перших найпоширенішими мотивами було небажання виконувати партійні доручення та платити членські внески, серед других – низький рівень зарплат [23, арк. 10].

У 1990 р. 400 первинок (26% загальної кількості) не прозвітували перед обкомом про збір внесків, а 299 (17%) не здали гроші в банк. Упродовж року 4 220 комуністів не сплатило внесків, 1 878 з яких – за останній місяць. Лише за вересень-жовтень до партійної каси не додано

100 тис крб. Тотальні несплати спостерігалися в Ужгородській міській (182 організації), Берегівській (45 організацій), Виноградівській (65 організацій), Свалявській (23 організації), Хустській (39 організацій), Мукачівській (18 організацій) районних осередках КПРС-КПУ. Загалом, обсяги несплати збільшилися на 46,8% у порівнянні з 1989 р. [24, арк. 8]. 18 травня 1990 р. 37 комуністів Майданського заводу пластмас Міжгірського району одночасно написали заяви про вихід з партії. За чотири наступні місяці партійності позбавилося ще 300 осіб [25, арк. 13]. На червневій партконференції закарпатський партапарат змушений констатувати: керівники Ужгородського та Мукачівського міськкомів, Воловецького, Виноградівського, Міжгірського, Іршавського, Берегівського райкомів настільки втратили політичну ініціативу, що за півроку з партії виключено 293 осіб, а добровільно залишило її ряди 315 партійців [26, арк. 6–8].

У звіті обкомівського голови ревізійного комітету йшлося про небувалі розміри несплати членських внесків. 1 733 комуністи не здали 4 200 крб., що на 10% більше ніж минулого року. 205 комуністів не платило коштів більш як три місяці. Найбільше неплатників було в Ужгородській міській та Перечинській, Виноградівській і Мукачівській районних парторганізаціях. Секретар парткому Виноградівської взуттєвої фабрики М. Гнетило самовільно залишив у себе 3 635 крб., а партійний лідер Свалявської ПМК Р. Цанько – 2 291 крб. Вони стверджували, що низові партійці не хотіли утримувати партапарат і прагнули здавали кошти лише на потреби первинки [27, арк. 2 – 9]. 21 лютого 1990 р. усі комуністи Закарпатської геологорозвідувальної експедиції відмовилися перераховувати кошти на обкомівський банківський рахунок. У рішенні зборів вони виступили за негайну відставку Закарпатського обласного комітету КПРС-КПУ у повному складі [28, арк. 1–10].

Загалом, у першому кварталі 1990 р. 126 комуністів добровільно здало партійні квитки, другому – 281, третьому – 597, четвертому – 1 002. 827 партійців не захотіли вказати причини, 230 – не бажали виконувати партійні доручення, решта вмотивовувала падінням авторитету КПРС-КПУ [20, арк. 20 – 22]. 28 грудня секретар обкому І. Мигович доповідав, що всього у зазначеному році компартійності самопозбавилося 2 430 осіб. Це 1 262 робітники, 750 службовців, 156 колгоспників, 226 пенсіонерів, 36 студентів, 4 партійні керівники. 915 з них налічували понад 20 років партійного стажу. 2 116 відмовників не вказали причини виходу з КПРС-КПУ, решта була не задоволена повільним розгортанням перебудови [20, арк. 23 – 24]. Ключову причину компартійного розпаду розкривав аналіз розлогої статті «Не бажано бути комуністом», опублікованої на шпальтах газети Берегівського райкому «Червоний прапор». Головним вмотивуванням позбавлення партійності була причина вказана у заяві робітниці Радіозаводу К. Петровці. «Не вірю у правильність політики КПРС,» – писала вона [40, с. 1]. Якщо зимою 1991 р. керівник мукачівських комуністів З. Лендел заявляв: скорочення компартійних лав – це процес самоочищення від зрадників комуністичних принципів, то влітку тячівська районна газета «Дружба» помістила статтю «Як би тільки самоочищення». Її автор – заступник директора радгоспу імені Леніна П. Коршинський зазначав: «Втрата чверті складу парторганізації – симптом тривожний. Пояснювати даний процес самоочищенням – безглуздо. Тут пряма зневіра робочої людини до вчорашніх ідеалів» [32, с. 4].

Тому у 1991 р. кількість членських внесків зменшилася на 1,5 млн. крб. В Ужгородській та Мукачівській міських, Берегівській і Мукачівській районних парторганізаціях понад 300 парторгів, або 35% їх загальної кількості не звітували перед обкомом щодо перерахованих сум. Не платили внесків 2 720 комуністів, 1 388 яких – понад півроку [22, арк. 89]. Станом на 1 квітня 311 парторганізацій (20,5% їх обласної кількості) не доповідали про виручені суми, 282 – не здавали кошти до банку. Загалом, не розрахувалися із партією 2 909 комуністів: в Берегівському райкомі не сплатило 62,1% членів КПУ, Хустському – 53,5%, Іршавському – 50,6%, Воловецькому – 30,7%, Свалявському – 9,4%. Кількість неплатників ужгородських ПМК, тресту «Курортрембуд», Монтажного управління, Інспекції держстраху, об'єднання «Закарпатсервіс», мукачівських Заводу керамічної плитки і ШЕД, Виноградівського комбінату комунальних підприємств доходила до 90%. За три місяці 1991 р. до партійної скарбниці не потрапило 107 тис. крб., або 47,6% [26, арк. 9 – 10]. До 1 липня не розрахувалося ще 308 парткомів: в Ужгороді – 72, Мукачеве – 62, Берегове – 30, Рахові – 18, Сваляві – 16. Боржниками залишалося 3 196 комуністів, або 7,3% їх загальної кількості [26, арк. 9–10].

Партійні лави Ужгородського міськкому втратили 8% членів, Мукачівського – 9,6%, Міжгірського райкому – 15,6%, Перечинського – 9,9%, Рахівського – 8,7% [23, арк. 10]. З партії вийшло 386 членів керівного господарського складу області. Серед них – 21 перший

керівник [22, арк. 89]. Напередодні обласної партконференції партію покинули 18 делегатів – знаних комуністів області. Це І. Бабинець, В. Баранюк, А. Івегеш, А. Орбан, Ю. Чейпеш, В. Янковський. В. Данюк, Г. Гонак, М. Капац та член обкому М. Юхимович [21, арк. 63]. Позбавився партійності другий секретар Ужгородського райкому А. Гуцул [23, арк. 10]. У Перечинському районі партійні лави покинула 21 особа керівного складу [24, арк. 8]. Припинила діяльність партійна організація філії львівського ВО «Електрон» у Міжгірському районі [25, арк. 13]. Загалом, за перше півріччя 1991 р. комуністичної приналежності позбавилося 4,3 тис. осіб, або 7,3% членів КПУ. Серед них 43% робітників, 37,6% – службовців, 9% – селян, 10,3% – пенсіонерів. 50% не пояснювали причин, 20% були незгідними із політикою партії, 16% не бажали платити внески, 2% перейшли у національні партії [25, арк. 13].

Таким чином, у багатонаціональній Закарпатській області УРСР упродовж 1985–1991 перебудовних років, внаслідок демократизаційного та національно-визвольного руху українського народу, компартійного членства добровільно самопозбавилося 6 806 осіб, що становило 14% обласної кількості членів партії. Хоча у 1985–1988 р. таких випадків офіційно не зафіксовано, у 1989 р. комуністичної приналежності за власним бажанням позбулося 76 осіб, у 1990 р. – 2 430, у 1991 р. – 4 300. Ключовими причинами такого кроку спочатку була незгода із повільним розгортанням перебудови, яка поступово переросла у несприйняття компартійної доктрини, що значно активізувало антикомуністичний, а згодом й державотворчий рух.

Особливо помітно скорочення комуністичних лав спостерігалось серед багатолітніх комуністів – вихідців із робітничо-селянського середовища, яке становило соціальну опору правлячої партії. Це відчутно розмивало її суспільне підґрунтя й спричиняло припинення діяльності у першу чергу первинних організацій. Звертає на себе наукову увагу те, що решта членів регіональних осередків КППС-КПУ Закарпаття висловлювали пасивний протест, номінально перебуваючи у компартійних лавах, не сплачуючи членських внесків та не виконуючи партійних доручень, чим ставили себе поза партією. Отже, зазначені внутрішньопартійні корозійні процеси слід кваліфікувати як банкрутство проросійської комуністичної влади, котрі були результатом багатовікового генетичного прагнення української патріотично налаштованої громадськості регіону до відновлення державної самостійності України.

Бібліографічний список:

1. Аліксієвець М. Тернопілля: сторінки історії. Тернопіль, ТДП, 1995. 161 с.
2. Баран В. Україна: новітня історія (1945-1991 рр.). Львів, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.
3. Гужва І. Хто першим тікає з корабля? // Вісті Ужгородщини. 1991. 28 березня. С. 2.
4. ДАЗО (Державний архів Закарпатської області). Ф. 1. (Закарпатський обком Компартії України). Оп. 30. Спр. 19. Арк. 11–27.
5. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 30. Спр. 22. Арк. 41.
6. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 30. Спр. 83. Арк. 53–58.
7. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 30. Спр. 85. Арк. 10.
8. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 30. Спр. 90. Арк. 73–88.
9. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 30. Спр. 125. Арк. 54–56.
10. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 33. Спр. 34. Арк. 1–15.
11. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 33. Спр. 40. Арк. 8.
12. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 33. Спр. 60. Арк. 2.
13. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 33. Спр. 73. Арк. 30–33.
14. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 33. Спр. 80. Арк. 24.
15. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 33. Спр. 85. Арк. 34–35.
16. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 34. Спр. 1. Арк. 17–18.
17. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 34. Спр. 9. Арк. 18.
18. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 34. Спр. 17. Арк. 71.
19. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 34. Спр. 69. Арк. 19–20.
20. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 34. Спр. 82. Арк. 18–19.
21. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 36. Спр. 1. Арк. 63.
22. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 36. Спр. 4. Арк. 89.
23. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 36. Спр. 13. Арк. 10.
24. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 36. Спр. 20. Арк. 8.
25. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 36. Спр. 26. Арк. 13.
26. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 36. Спр. 44. Арк. 6–8.
27. ДАЗО. Ф. 9. Оп. 46. Спр. 24. Арк. 2–9.

28. ДАЗО. Ф. 13. Оп. 47. Спр. 26. Арк. 1–10.
29. Касьянов Г. В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років. Київ : Либідь, 1995. 224 с.
30. Кульчицький С. В. Історичні передумови переростання перебудови в національну революцію (1989–1991) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. Інститут історії України НАН України. 2001. № 5. С. 330–351.
31. Комаров О. Чи можна без адміністрування. // Ленінська правда. 1988. 16 червня. С. 2.
32. Коршинський. П. «Як би тільки «самоочищення». // Дружба. 1991. 12 липня. С. 4.
33. Муравський О. Західні землі України: шлях до незалежності (1985–1991). Львів Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. 268 с.
34. Ленінська правда. 1988. 25 грудня. С. 2.
35. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні середина 1950-х–початок 1990-х рр. Київ. Видавництво імені Олени Теліги, 1998. 720 с.
36. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Ужгород, 1980. 320 с.
37. Папіш М. ...Не бажаю бути комуністом! // Червоний прапор. 1990. 25 січня. С. 2.
38. Тимофеев В. Партія – не прохідний двір. // Червоний прапор. 1988. 2 серпня. С. 45.
39. Тимша М. Первинна в застої. // Дружба. 1989. 17 січня. С. 2.
40. Червоний прапор. 1988. 21 липня. С. 1.
41. Червоний прапор. 1990. 27 грудня. С. 4.

References:

1. Aliksiievets M. Ternopil: storinky istorii. Ternopil, TDPI, 1995. 161 s.
2. Baran V. Ukraina: novitnia istoriia (1945-1991 rr.). Lviv, Instytut ukrainoznavstva imeni I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, 2003. 670 s.
3. Huzhva I. Khto pershyh tikaie z korablia? // Visti Uzhhorodshchyny. 1991. 28 bereznia. S. 2.
4. DAZO – Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti. F. 1. Op. 30. Spr. 19. Ark. 11–27.
5. DAZO. F. 1. Op. 30. Spr. 22. Ark. 41.
6. DAZO. F. 1. Op. 30. Spr. 83. Ark. 53–58.
7. DAZO. F. 1. Op. 30. Spr. 85. Ark. 10.
8. DAZO. F. 1. Op. 30. Spr. 90. Ark. 73–88.
9. DAZO. F. 1. Op. 30. Spr. 125. Ark. 54–56.
10. DAZO. F. 1. Op. 33. Spr. 34. Ark. 1–15.
11. DAZO. F. 1. Op. 33. Spr. 40. Ark. 8.
12. DAZO. F. 1. Op. 33. Spr. 60. Ark. 2.
13. DAZO. F. 1. Op. 33. Spr. 73. Ark. 30–33.
14. DAZO. F. 1. Op. 33. Spr. 80. Ark. 24.
15. DAZO. F. 1. Op. 33. Spr. 85. Ark. 34–35.
16. DAZO. F. 1. Op. 34. Spr. 1. Ark. 17–18.
17. DAZO. F. 1. Op. 34. Spr. 9. Ark. 18.
18. DAZO. F. 1. Op. 34. Spr. 17. Ark. 71.
19. DAZO. F. 1. Op. 34. Spr. 69. Ark. 19–20.
20. DAZO. F. 1. Op. 34. Spr. 82. Ark. 18–19.
21. DAZO. F. 1. Op. 36. Spr. 1. Ark. 63.
22. DAZO. F. 1. Op. 36. Spr. 4. Ark. 89.
23. DAZO. F. 1. Op. 36. Spr. 13. Ark. 10.
24. DAZO. F. 1. Op. 36. Spr. 20. Ark. 8.
25. DAZO. F. 1. Op. 36. Spr. 26. Ark. 13.
26. DAZO. F. 1. Op. 36. Spr. 44. Ark. 6–8.
27. DAZO. F. 9. Op. 46. Spr. 24. Ark. 2–9.
28. DAZO. F. 13. Op. 47. Spr. 26. Ark. 1–10.
29. Kasianov H. V. Nezghodni: ukrainska intelihentsiia v rusi oporu 1960 – 80-kh rokiv. Kyiv : Lybid, 1995. 224 s.
30. Kulchytskyi S. V. Istorychni peredumovy pererostannia perebudovy v natsionalnu revoliutsiiu (1989–1991) // Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 2001. № 5. S. 330–351.
31. Komarov O. Chy mozhna bez administruvannia. // Leninska pravda. 1988. 16 chervnia. S. 2.
32. Korshynskiy. P. «Jak by tilky «samoochyschennia». // Druzhba. 1991. 12 lypnia. S. 4.
33. Muravskiy O. Zakhidni zemli Ukrainy: shliakh do nezalezhnosti (1985–1991). Lviv Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, 2011. 268 s.
34. Leninska pravda. 1988. 25 hrudnia. S. 2.
35. Rusnachenko A. Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini seredyna 1950-kh–pochatok 1990-kh rr. Kyiv. Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 1998. 720 s.
36. Narysy istorii Zakarpatskoi oblasnoi partiinoi orhanizatsii. Uzhhorod, 1980. 320 s.

37. Papish M. ...Ne bazhaiu buty komunistom! // Chervonyi prapor. 1990. 25 sichnia. S. 2.
38. Tymofieiev V. Partiia – ne prokhidnyi dvir. // Chervonyi prapor. 1988. 2 serpnia. S. 45.
39. Tymsha, 1989 – Tymsha M. Pervynna v zastoi. // Druzhba. 1989. 17 sichnia. S. 2.
40. Chervonyi prapor. 1988. 21 lypnia. S. 1.
41. Chervonyi prapor. 1990. 27 hrudnia. S. 4.

Chura V. I., Number of communist transcarpathian centers in the repestroika period

Scientific intelligence reveals the causes, dynamics and effects of the reducing of number of Transcarpathian Regional Committee of the CPSU-CPU communist ranks in the second half of the 80's – early 90's of the twentieth century as a result of the national-democratic movement which covered the region in the specified chronological period. The perestroika policy was initiated by the Communist Party leadership of the USSR at the turn of the 1980s. and was aimed at preserving the pro-government status of the ruling CPSU, the political and economic foundations of which were subject to such deformations, which was already impossible to conceal. In the political aspect, this was manifested in the concern of the country's citizens about the ideological doctrine of communism as a result of numerous crimes of the communist leadership of the past decades. In the economic flow destructive phenomena were expressed in the permanently low material situation of workers and peasants, which were formally declared as the main state and party social support. However, reforms of the restructuring not only did not solve these problems, but also intensified intra-party destructive phenomena and significantly weakened the communist regime on the ground. As a result, in the Ukrainian SSR is rapidly expanding the national liberation movement, which leads to a sharp reduction in the number of local primary communist party cells. One of the regions on the background of which decommunization processes were particularly prominent were the western regions of Soviet Ukraine, which included the multinational Transcarpathia. In the first place, the reduction of the number of Communists covered the most numerous workers and peasants social strata, which vigorously eroded the party ground and deprived the CPSU-KPU of public support. The key causes of voluntary self-deprivation of membership in the party were political, economic and religious motivations that went against the key postulates of communist ideology.

Scientific novelty lies in the fact that for the first time in historiography based on unpublished archival documents and periodical materials has been made analysis of causes of the downward dynamics of the number of Transcarpathian communist centers as an illustrator of the rapid deployment of the anti-communist movement caused by the desire of the patriotically-minded Ukrainian public to restore the state's independence of Ukraine.

In the Transcarpathian region of the Ukrainian SSR in 1988 – 1991, on the wave of a democratic, and later, national liberation movement, Communist Party membership voluntarily deprived 6,806 communists, which was 14% of it's regional number. Although in 1988 such cases were not officially recorded, in 1989, 76 members of the Communist Party voluntarily lost their membership tickets, in 1990 – 2,430, in 1991 – 4,300. Such a reduction, especially in the working-peasant environment, which was a social base of the ruling party, the regional party cells of Transcarpathia did not know since its creation in 1945. The remaining members of the CPSU-CPU expressed a passive protest, nominally being in the Communist Party, not paying membership dues and not fulfilling party orders, as they put themselves outside the party. This condition should be classified as a bankruptcy of communist doctrine in the region, which was the result of the anti-communist movement of the patriotic-minded people of Transcarpathia, which in the last resort made it possible to restore the state independence of Ukraine.

Key words: *perestroika, Transcarpathia, CPSU-KPU, democratization, communist centers, number, reduction, primary party organizations.*

DOI 10.31558/2519-2949.2019.3.9

УДК 94:329.15-044.922(477.83-25)''1990''

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5888-3075>**Чура О. В., Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів
«Тюрма на Лонцького»****«ДЕМОКРАТИЧНА АЛЬТЕРНАТИВА» ЯК ФРОНДА
У ЛЬВІВСЬКОМУ ОБКОМІ КПРС-КПУ**

Стаття ілюструє малодосліджений фрагмент розпаду комуністичних структур Львова на зламі 80 – 90-х рр. ХХ ст. внаслідок суперечливих реформ перебудови й стрімкого розгортання національно-визвольного руху патріотично налаштованої громадськості західних областей УРСР за відновлення державної самостійності України. Специфіка цього сегменту комуністичного фіаско полягала у штучній реанімації націонал-комуністичної ідеології, яка не була продиктована суспільним запитом, а відбувалася на основі прагнення незначної частини львівської партноменклатури відділити КПУ від КПРС, визнати українську самостійність і таким чином зберегти власні політичні позиції за умов «Декларації про державний суверенітет України» 1990 р.

Представники внутріпартійної опозиції у тогочасній компартійній адміністративній структурі Львова, були здебільшого місцевими молодими українцями – так званими «горбачовськими висуванцями». Вони займали середню управлінську ланку у міськомі, райкомах та парткомках міста, а відтак не були чільними комуністичними керівниками ортодоксального брежнєвського штабу, скерованими із східних областей УРСР та РРФСР. Це дозволяло їм знаходитися на певній відстані від закріплених сталінських комуністичних догм й розглядати КПРС-КПУ радше як засіб високостатусного кар'єрного просування, а ніж як спілку політичних однопумців. Їх автентичне національне коріння спричиняло внутрішню близькість до націонал-комуністичних позицій. Віддаленість від стійких комуністичних переконань більшовицького татунку у симбіозі із національним налаштуванням та кар'єрним вмотивуванням покликала до життя сурогатну реанімацію націонал-комунізму у вигляді опозиційної спілки – «Демократичної альтернативи». Така імітація не дозволила їй трансформуватися у впливову політичну силу у новочасному українському політикумі. Однак, її позитивна роль полягала у подальшому розхитуванні засад місцевої проросійської комуністичної влади, що була головною перешкодою на шляху відновлення державності України.

Ключові слова: *перебудова, компартійні структури, КПРС-КПУ, «Демократична альтернатива, опозиція, розпад, національно-визвольний рух, державність України.*

Загальновідомо, що Радянська Україна була проголошена 25 грудня 1917 р., що стало результатом узурпації більшовиками Української Народної Республіки. Упродовж чи не усього ХХ ст. єдиною керівною політичною спілкою в УРСР була нав'язана російськими комуністами КПУ, як виконавчий підрозділ КПРС на українських землях. Перманентна відсутність самостійності, діяльність у безальтернативних умовах, підміна роботи радянських інституцій перетворила Компартію України у слухняного виконавця волі московського центру, а відтак трансформувала її у антиукраїнську політичну спілку.

Монопольне становище КПУ зазнало краху після виборів до Верховної та місцевих рад 4 березня 1990 р. та проголошення «Декларації про державний суверенітет України» 16 липня 1990 р. Вперше за сімдесят років вона втратила провідний статус в Україні. Це фіаско стало наслідком дискредитації комуністичної доктрини загалом і партії як такої, котрі спричинили автократію як в авторитарному, так і в тоталітарному проявах, чисельні злочини, стабільно низький матеріальний рівень, нівелювання національних ознак, релігійний тиск жителів УРСР. Сукупність цих проблем посилювала перманентний національно-визвольний рух українців, державотворчі прагнення яких не так давно носили збройний характер, а тому не були стерними із народної пам'яті. Вивівши антикомунізм із дисидентського формату й трансформували у національно-демократичний розвій, незалежницькі налаштування патріотичної громадськості увели його у визвольну стадію боротьби проти російського панування. Регіоном де процеси декомунізації

розгорталися винятково стрімко були західні області УРСР, а особливо їх історичний центр – Галичина із «столицею» у Львові.

Українська та зарубіжна історична наука присвятила досить багато уваги проблемі розпаду комуністичних структур УРСР на зламі 80-х рр. ХХ ст. внаслідок стрімкого розгортання національно-демократичного, а згодом антикомуністичного визвольного руху за відновлення державної самостійності України. Не залишалися без уваги й причини та динаміка внутрішньої дезінтеграції компартійних осередків в УРСР наприкінці їх існування. У цьому контексті слід виокремити праці таких дослідників як О. Білого, О. Дергачова [35], Д. Мейса та М. Панчука [32], Т. Батенка [1], В. Чури [36; 37], Р. Шпорлюка [38]. Зазначені науковці порушували питання витоків українського націонал-комунізму, його взаємодії із КПРС-КПУ та причин постання внутрішньопартійної фронди, званої як «Демократична платформа» (ДА).

Однак, детальна хронологічна генеза львівської комуністичної опозиції, відомої як «Демократична альтернатива», ще залишається поза увагою наукової спільноти. Проте, вона визнавала відновлення української державності, прагнула самостійного виокремлення із КПРС й багато в чому прискорила банкрутство проросійської комуністичної ідеології у західних областях УРСР. Відтак, авторка ставить перед собою завдання з'ясувати причини націонал-комуністичного ренесансу, реконструювати хід подій та виявити наслідки діяльності ДА у Львові у переддень відновлення державної самостійності України.

Неопубліковані документи, що свідчать про діяльність комуністичних осередків Львова наприкінці 90-х рр. ХХ ст., знаходяться в Державному архіві Львівської області та Центральному державному архіві громадських об'єднань України. Перебіг подій 1990–1991 рр. добре ілюструють партійні періодичні видання «Львовская правда», «Ленінська молодь» та газети новообраної демократичної влади, такі як «За вільну Україну». Відтак, джерельною базою наукової розвідки слугуватимуть архівні матеріали й періодичні публікації тієї доби.

Наприкінці 1980-х рр. спроби союзного партапарату здійснити фрагментарне оновлення політико-економічної системи СРСР ставали очевидними. Імітація виконання рішень ХІХ Всесоюзної партконференції 1988 р. укріплювали комуністів у думці, що партапарат свідомо гальмує просування реформ, що виходили з-під його контролю. Мало сподіваючись на ХХVІІІ з'їзд КПРС та КПУ, які засудили фрондерство як спробу ревізійонізму, опозиційні комуністи утворювали партійні клуби, котрі виступали альтернативою офіційним компартійним органам. Вони виникають у Москві, Ленінграді, Києві, Харкові, Дніпропетровську, Донецьку, Львові, Івано-Франківську, Тернополі, Чернівцях. Об'єднання цих клубів злилося в антисоюзний рух відомий як «Демократична платформа», який у численних дискусіях виборював суверенізацію УРСР й РРСФРС та виступав за відокремлення КПРС від КПУ на націонал-комуністичних засадах [36, с. 348–356].

У першу чергу такі намагання пояснювалися не стільки назрілою потребою відновлення націонал-комунізму, скільки спробами колишніх партійних функціонерів залишатися в активному політикумі України та Росії, демократичні сили яких виразно демонстрували державотворчі наміри. У протилежному випадку КПРС перетворювалася у партію без держави, а значить – без електоральної підтримки. Тому на республіканському тлі нездатність КПУ діяти в умовах плюралізму спровокувала утворення «Демократичної альтернативи», як спроби частини комуністів зберегти власний вплив в умовах суверенної України. Тоді як справжній націонал-комунізм на українських землях сформувався наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. як спроба адаптації західноєвропейського комуністичного вчення до умов відновлення незалежності України, деуніфікації його російського взірця, а головне – націоналізації економіки, що повинна була знищити стійке матеріальне узалежнення робітництва на зразок періоду раннього капіталізму.

Внаслідок втрати влади у 1990 р. дезінтеграційні процеси в компартійних структурах Львова набували катастрофічних масштабів. На обліку у Львівському міськкомі перебував 41 131 член КПРС, що на 11 835 осіб, або 22,3% менше ніж минулого року [22, арк. 82]. Першими масово позбавлялися партійності рядові комуністи у робітничому середовищі. До них приєднувалися інтелігенція й студентство. На початку 1990 р. у Залізничному райкомі партійні квитки повернули 253 особи, Ленінському – 238, Шевченківському – 199, Радянському – 179, Червоноармійському – 211. Число комуністів-робітників зменшилося на 8 331 особу, або на 35,9%. Частка комуністів зайнятих у промисловості, торгівлі, громадському харчуванні змаліла на 32,4%, охороні здоров'я – 37,1%, освіті і культурі – 42,8%. Загалом комуністів Львова поменшало на 60%. Серед них

українців – 70,8% [15, арк. 20]. Наприкінці року міська парторганізація зменшилася ще на 30%. Найпомітніше у Ленінському районі – 40% [15, арк. 12–20]. В Радянському районі партійні квитки повернули 1 497 комуністів: 862 представники робітництва, 487 – інтелігенції, партійний стаж яких у 579 випадках налічував 25 років [4, арк. 17]. У Шевченківському районі з партії вийшло 1 337 осіб, ліквідовано 42 парторганізації [23, арк. 14]. Серед них партійні органи Львівського державного університету (ЛДУ), Львівського політехнічного інституту (ЛПІ), Заготівельної фабрики, Пересувної механізованої колони №9, Механічного заводу, Молококомбінату, Інструментального заводу, райвиконкому, закладів освіти, торгівлі, охорони здоров'я, побутового обслуговування [23, арк. 15–17]. Самопозбавлення партійності 11 директорів шкіл Шевченківського району спричинило вихід з партії 70% комуністів-освітян [20, арк. 34]. Вчительська конференція Залізничного району прийняла рішення про припинення членства в партії усіх керівників шкіл [20, арк. 25]. У результаті із КППС попрощалося 75 осіб, 10 із них – директори шкіл, 11 – секретарі шкільних партійних організацій [20, арк. 27]. У Червоноармійському районі партію залишили 122 освітяни, з яких 14 директорів шкіл і 9 секретарів парткомів [20, арк. 31]. У Ленінському районі вийшли із лав КППС-КПУ 9 шкільних директорів. У райвно припинили перебування в партії усі комуністи [20, арк. 33]. Всього у Львові в партії залишилося 895 комуністів-вчителів, 49% із них не сплачували внески [20, арк. 73].

У другій половині 1990 р. за власним бажанням партію покинуло 6 605 осіб [11, арк. 11]. У Львівському трамвайно-тролейбусному управлінні – 233 комуністи [10, арк. 12–20], Фабриці паперово-білових виробів – 60 [8, арк. 14–16], ТВО «Львівавтотранс» – 29 [9, арк. 121–122], ВО «Львівхімсільгоспмаш» – 201, ВО «Львівприлад» – 201 [7, арк. 34–36], НВО «Карат» – 89 [5, арк. 19], ВО «Львівтрансгаз» – 201 [6, арк. 11]. Кандидатами в члени КППС-КПУ Львівського автобусного заводу прийнято 13 осіб, що на 29 менше ніж у 1989 р. і на 17 ніж у 1988 р. [27, арк. 10]. У 14 цехах підприємства прийом в партійні ряди припинився як такий [27, арк. 11]. 271 автобусобудівельник відмовлявся сплачувати партійні внески, що становило 50% комуністів підприємства [26, арк. 1]. У ВО «Кінескоп» прийом в партію скоротився на 44,2%, кандидатів – на 63,2% [24, арк. 7]. Партійні лави покинуло 510 членів та 11 кандидатів в члени КППС [25, арк. 1–6]. З них 35 осіб мали партстаж більш як 5 років та 70 – понад 25 років. Пояснюючи вихід з партійних лав 325 відмовників називали політичні причини [25, арк. 11]. У ВО «Львівхімсільгоспмаш» 30% комуністів залишило КППС [29, с. 3]. Перший секретар Радянського РК В. Бородій 10 листопада 1990 р. нарікав: партію залишають багаторічні активісти. Серед них члени обкому майстер ВО «Світанок» Будинкевич, інженер ВО «Кінескоп» Грабарчук, працівник ВО «Львівхімсільгоспмаш» Слободянюк та члени райкому Чікішев і Шульгін, що працювали у ВО «Львівхімсільгоспмаш» та ВО імені 50-річчя Жовтня [3, арк. 18]. Серед відмовників найбільша частка належала робітникам – 41,6% [3, арк. 18–19]. Серед тих хто розірвав стосунки з КППС 44% вказували на злочинність партії, 17,2% не бажали сплачувати внески, 13,1% розчарувалися у перебудові, 6,9% через релігійних мотиви [3, арк. 19]. Другий секретар міськкому О. Грибан на XXVI листопадівій конференції повідомляв, що у поточному році про вихід з КППС заявило 9 тис осіб, ще понад 8 тис не сплачують членські внески. Він сповістив про зменшилася кількість комуністів на 30% у парторганізаціях ЛДУ, ЛПІ, Львівського медичного інституту (ЛМІ), ВО імені 50-річчя Жовтня, «Головпромбуду». Самоліквідувались партійні організації фабрики «Атлас», Кераміко-скульптурної фабрики, редакція журналу «Дзвін», ВО «Іскра». Протягом року кількість первинних організацій в місті зменшилася на 188 організацій [21, арк. 19]. За повідомленням завідувача відділом обкому А. Сітарчука у Львові перестало існувати 146 первинних організацій та 5 цехових осередків [11, арк. 2].

У вересні – грудні 1990 р. 1 765 членів партії допустили більш як місячну несплату партвнесків, 642 – двомісячну, 398 не платили внески більше трьох місяців [10, арк. 25]. Наприкінці 1990 р. членство в партії припинило ще 1 928 партійців, а 5 тис перестало платити внески. Переважна більшість пояснювала такий крок втратою довіри до КППС [3, арк. 16]. У депо «Львів-захід», де на обліку знаходилося 263 комуністи, 163 не платили внески. У депо «Львів-схід», де на обліку перебувало 139 комуністів, не сплатили внесків 29 осіб. У КБ ВО «Автонавантажувач» на обліку було 172 комуніста, 70 із них відмовлялися виконувати партійні доручення. У партком Меблевої фабрики із 692 комуністів здали партвнески 59 осіб. Комуністи Фанерного комбінату, Керамічного заводу, Західноукраїнської геофізичної розвідувальної експедиції внесли 50% партвнесків [16, арк. 54]. Рішення Ради трудового колективу (РТК) ЛДУ від 5 грудня 1990 р. зобов'язало ректора відмовити в оренді приміщень партійному комітету [17, арк. 197]. За повідомленням другого

секретаря міськкому партії О. Грибана у 1990 р. членами КППС стали 148 осіб, що було найнижчим показником за усю історію львівської парторганізації [11, арк. 18].

Так ставала виразною нежиттєздатність офіційної комуністичної доктрини й неспроможність КППС-КПУ до ефективного керівництва державою, а головне – її антинаціональне налаштування. Якщо у 1988 р. апарат обкому налічував 118 працівників, то у 1990 р. – 65, втративши 55% особового складу. 5 секретарів обкому ставали завідувачами його відділів. Скасовувалися посади голови ревізійної комісії, першого заступника секретаря, заступників керівників відділів та вводилося 7 посад радників з політичної роботи. Ліквідовано 16 посад завідувачів секторами, 8 – відповідальних організаторів, 28 – інструкторів та лекторів. На 30% зменшувалася кількість техперсоналу. Кількість працівників міськкомів змаліла на 40%. У райкомах залишилося 11 штатних посад, що означало скорочення на 65% [11, арк. 9–10]. Від 9 до 2 відбулася ліквідація посад завідуючих відділами. Посади заступників, інспекторів, відповідальних організаторів, лекторів скорочувались як такі [11, арк. 10]. На місцях переобрано 37,7% керівників партгруп, 48,8% цехових та 60% первинок. У 137 партгрупах і 25 цехових організаціях партзбори не відбулися через відсутність комуністів [11, арк. 2]. Знаковою подією стала заява про звільнення першого секретаря Львівського обкому Я. Погребняка у зв'язку з не обранням його депутатом Верховної ради УРСР та надмірним психологічним напруженням. Насправді цей крок був наслідком протистою серед партноменклатури, котра звинувачувала його у розпаді львівської компартійної спілки та заграванні з демократичними силами. 14 квітня 1990 р. пленум обкому задовільнив клопотання прохача [18, арк. 17–18]. Після кулуарних виборів його місце зайняв колишній секретар обкому В. Секретарюк, якого Я. Погребняк двома роками раніше відправив у відставку. Рядові комуністи говорили, що він людина з часів застою і не може мислити по-новому [14, арк. 20–21].

Тому закономірно, що внутрішній розкол львівської парторганізації розпочався із виникнення націонал-комуністичного партійного клубу «Демократична альтернатива». На початку 1990 р. під егідою керівних працівників міського й районних комітетів Львова й області, що позиціонували себе як новочасні реформатори, було утворено партійний клуб 65 членів якого стояли на націонал-комуністичних позиціях і закликали до підтримки незалежної України та проголошення самостійної КПУ. Членом клубу міг стати кожен комуніст, партійна організація чи об'єднання членів партії, які підтримували ідеї та статут клубу. Формальною основою членства слугувала заповнена анкета. Вступ в клуб та вихід із нього був добровільним [34, с. 2].

Офіс розташовувався у Львові на вулиці Валувій 31, кімната 213. До складу входила партійна номенклатура міськкому, райкому та парткомів, господарські керівники, освітяни й науковці і три депутати міської ради. Серед них секретарі міськкому А. Грибан, М. Гетьманчук, інструктор міськкому В. Микита, секретар парткому ВО імені Леніна А. Павлиш, голова парткомісії при Червоноармійському райкомі Р. Загірний, завідувач відділом Шевченківського райкому А. Сирота, заступник начальника цеху ВО «Електрон» О. Яремчук, заступник директора музею імені Леніна А. Панюк, асистент кафедри політології Львівського лісотехнічного інституту О. Зайцев, старший викладач кафедри політології Львівського політехнічного інституту С. Лилик, інженер Львівського науково-дослідного фізико-математичного інституту В. Мацко, науковий співробітник філії Всесоюзного державного інституту ветеринарних препаратів Д. Туркевич. Головою координаційної ради обрано завідувача відділу Львівського інституту суспільних наук, професора Ю. Сливку, секретарем – інструктора ідеологічного відділу міськкому В. Микиту. Керівна координаційна рада поділялася на 7 секцій: загальну, теоретичну, вивчення суспільної думки, матеріально-технічного забезпечення, соціологічну, координаційну і виборчу. Слід зауважити, що діяльність «Демократичної альтернативи» негласно підтримував демократично налаштований перший секретар міськкому В. Волков. На першому засіданні ДА він говорив: «В офіційній платформі ЦК КППС багато незрозумілого, особливо в частині пріоритетів республіканських підрозділів партії» [34, с. 2].

У зверненні до XXVIII з'їзду КППС від 20 лютого 1990 р. прихильники «Демократичної альтернативи» відкрито маніфестували, що розмежувались з консервативним крилом у КППС та КПУ, разом із національними партіями, спроможні відродити українську державу. Причиною внутрішньопартійної кризи опозиціонери вважали монополію компартії на владу та імперські амбіції союзного центру. Компартійні реформатори закликали КППС не відмежовуватися, а визнати сталінські злочини минулих десятиліть, пропонували добровільну передачу влади демократично обраним радам, виступали за прийняття нової Конституції та закону про політичні партії, ратували за відмову від догматичного трактування марксизму-ленінізму, прагнули впровадження

багатопартійності та департизації, бажали надання державного статусу національній символіці, закликали до переходу економіки на ринкові умови [12, арк. 40–43].

У листі до XXVIII з'їзду КПУ члени ДА оприлюднили власну платформу. Вона складалася із наступних пунктів. 1. Незалежність КПУ. 2. Підтримка суверенітету України. 3. Самостійні програма і статут. 4. Альтернативні вибори. 5. Відміна секретності постанов. 6. Плюралізм думок. 7. Скасування привілей. 8. Свобода релігійного вибору. 9. Вільний вихід із партії. 10. Ліквідація принципу демократичного централізму. 11. Перереєстрація членів партії. 12. Відділення партії від держави. 13. Ліквідація парткомів та введення територіального принципу. 14. Багатопартійна рівноправність. 15. Ліквідація номенклатури. 16. Прозоре фінансування і скерування 50% коштів на потреби первинок [31, с. 2]. Після того, як союзний і республіканський з'їзди відкинули пропозиції ДА звинувативши її у ревізійності, у жовтні 1990 р. члени клубу взяли курс на утворення нової незалежної прокомуністичної партії із аморфною назвою Українська партія демократичної згоди, яку так і не змогли утворити [30, с. 1].

Партійний клуб розглядав співпрацю із іншими політичними і самостійними та демократичними організаціями, з метою національного відродження й захисту державного суверенітету України. Це ілюструвала заява працівників Ленінського райкому. У ній партійці запрошували комуністів Львова й області до дискусії на тему «Шляхи суверенізації КПУ» та визнання «Декларації про державний суверенітет України». У березні 1990 р., синхронно до заяви тернопільських комуністів званої як «Відозва–91», члени райкому І. Бегей, К. Кондратюк, В. Литюга, С. Маловський, Т. Смовженко, М. Соболев, М. Шама на сторінках «Львовской правды» виступили із публікацією «Суверенній Україні – суверенну партію». Вони обґрунтовували необхідність виокремлення КПУ із російського політичного простору, а України із складу СРСР [2, с. 2]. До них приєдналися доцент Львівського поліграфічного інституту В. Рябий, який стверджував, що часи авторитарного комунізму минули [33, с. 2] та секретар Шевченківського райкому К. Гордієнко, що ставила знак рівності між незалежною КПУ та соборною Україною [28, с. 2]. На обкомівському рівні такий крок було трактовано як зраду комуністичних ідеалів й піддано жорсткій критиці. 16 квітня 1990 р. бюро обкому партії в надісланих повідомленнях до райкомів і міськкомів відзначило, що автори різноманітних платформ, які зімкнулися з лідерами демократичного блоку, для того щоб підірвати парію із середини вчинили «двірцевий переворот» [19, арк. 18]. Як наслідок, в інтерв'ю газеті «Львовская правда» секретар Ленінського райкому І. Бегей відзначав: «Сильно дісталось нам усім разом та кожному окремо» [28, с. 2].

Поодинокі спроби відродження націонал-комунізму добре засвідчував лист комуніста ВО імені Леніна З. Музичака скерований у ЦК КПРС. Він писав: «Демократична платформа не шкодить ідеї розбудови комуністичного суспільства і дозволить перейти до функціонування парламентського устрою української держави» [13, арк. 63]. Секретар парткому ВО «Прогрес» В. Ясинський на сторінках газети «Львовская правда» стверджував, що проголошення «Декларації» автоматично спричиняє суверенізацію КПУ [39, с. 2].

Однак, подальший перебіг подій засвідчив, що націонал-комунізм в Україні не відновився, позаяк не мав суспільного запиту. В очах українського соціуму комуністична ідеологія вижила себе, а відтак могла існувати у подальшому лише за умов зовнішньої підтримки з боку КПРФ. Тому «Демократична альтернатива» не знайшла у собі сил перерости у дієву комуністичну партію проукраїнського формату. Однак, майже ніхто із її прихильників не став членом новочасної КПУ, що після заборони у 1991 р., відновила діяльність у 1993 р. Як відомо, вона продовжила функціонування у проросійському річищі, стояла на закамуфльованих антиукраїнських позиціях, а тому була остаточно позбавлена юридичного статусу й виведена за межі української політичної палітри у 2015 р. внаслідок перемоги Революції гідності

Таким чином, львівська комуністична внутрішньопартійна фронда, відома як «Демократична альтернатива», була нічим іншим, як безуспішною спробою окремої частини партноменклатури Львова зберегти політичні позиції у багатопартійному та незалежному українському політикумі. Її ідеологічне підґрунтя знаходилося близько до націонал-комунізму, але насправді таким не було. Опозиціонери визнавали «Декларацію про суверенітет України» й виступали за виокремлення КПУ із КПРС. Проте, штучно сформована за умов відсутності суспільного запиту, вона опиралася радше на меркантильні вмотивування ніж на стійкі політичні переконання. Як наслідок, спілка відіграла позитивну роль у контексті пришвидшення комуністичного фіаско, однак швидко зійшла з політичної арени, що вказує на сурогатні спроби націонал-комуністичної реанімації.

Бібліографічний список:

1. Батенко Т. «Я повстаю, отже, я існую». Політичний портрет Івана Геля. Львів, 1999. 222 с.
2. Бегей Й., Кондратюк К., Литюга В., Маловський С., Смовженко Т., Соболь Н., Шама Н. Суверенной Украине – суверенную компартию. // Львовская правда. 1990. 13 марта. С. 2.
3. ДАЛО (Державний архів Львівської області) Ф. 2. Оп. 15. Спр. 87. Арк. 16.
4. ДАЛО. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 100. Арк. 17.
5. ДАЛО. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 102. Арк. 19.
6. ДАЛО. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 106. Арк. 11.
7. ДАЛО. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 107. Арк. 34–36.
8. ДАЛО. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 108. Арк. 14–16.
9. ДАЛО. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 112. Арк. 121–122.
10. ДАЛО. Ф. 2. Оп. 15. Спр. 116. Арк. 12–20.
11. ДАЛО. Ф. 3. Оп. 62. Спр. 726. Арк. 10.
12. ДАЛО Ф. 3. Оп. 62. Спр. 738. Арк. 126.
13. ДАЛО. Ф. 3. Оп. 62. Спр. 787. Арк. 63.
14. ДАЛО. Ф. 3. Оп. 62. Спр. 797. Арк. 20–21.
15. ДАЛО. Ф. 3. Оп. 62. Спр. 808. Арк. 20.
16. ДАЛО. Ф. 3. Оп. 62. Спр. 895. Арк. 54.
17. ДАЛО. Ф. 3. Оп. 62. Спр. 941. Арк. 197.
18. ДАЛО. Ф. 3. Оп. 62. Спр. 967. Арк. 17–18.
19. ДАЛО. Ф. 3. Оп. 62. Спр. 976. Арк. 18.
20. ДАЛО. Ф. 3. Оп. 62. Спр. 1023. Арк. 25.
21. ДАЛО. Ф. 4. Оп. 49. Спр. 67. Арк. 19.
22. ДАЛО Ф. 4. Оп. 49. Спр. 895. Арк. 82.
23. ДАЛО. Ф. 4. Оп. 50. Спр. 116. Арк. 14.
24. ДАЛО. Ф. 359. Оп. 14. Спр. 67. Арк. 7.
25. ДАЛО. Ф. 359. Оп. 14. Спр. 69. Арк. 29.
26. ДАЛО. Ф. 2638. Оп. 2. Спр. 18. Арк. 1.
27. ДАЛО. Ф. 2638. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 10.
28. Диденко А. Не в количестве сила // Львовская правда. 1990. 11 июля. С. 1.
29. Запотічний П. Як «виганяли» партком // За вільну Україну. 1990. 8 липня. С. 3.
30. Львовская правда. 1990. 12 октября. С. 1.
31. Львовская правда. 1990. 4 апреля. С. 2.
32. Мейс Д., Панчук М. Український національний комунізм. Трагічні ілюзії: монографія. Київ : ІНВіП, 1997. 496 с.
33. Рябий В. Обновлению противопоказаны... // Львовская правда. 1990. 4 апреля. С. 2.
34. Тарасенко А. «Демократическая альтернатива» // Львовская правда. 1990. 4 апреля. С. 2.
35. Українська державність у ХХ столітті. Історико-політологічний аналіз/ О. Дергачов та ін. Київ : Політична думка, 1996. 716 с.
36. Чура В. І. Відродження націонал-комунізму в Галичині на зламі 80 – 90-х рр. ХХ ст. // Україна : культурна спадщина, національна свідомість. Державність. Ювілейний збірник на пошану Юрія Сливки. Львів, 2015. Випуск 27. С. 348–356.
37. Чура В. І. Руйнація компартійної влади на західноукраїнських землях наприкінці 80-х – початку 90 років ХХ століття. Львів : Ліга Прес, 2013. 705 с.
38. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. Київ : Основи, 1998. 480 с.
39. Ясинский В. На пути обновления // Львовская правда. 1990. 1 июля. С. 2.

References:

1. Batenko T. «Ya povstayu, otzhe, ya isnyuyu». Polity'chny'j portret Ivana Gelya. L`viv, 1999. 222 s.
2. Begej Y`., Kondratyuk K., Ly`tyuga V., Malovs`ky`j S., Smovzhenko T., Sobol` N., Shama N. Suverennoj Ukray`ne – suverennuyu komparty`yu. // L`vovskaya pravda. 1990. 13 marta. S. 2.
3. DALO (Derzhavny`j arxiv L`vivs`koyi oblasti) F. 2. Op. 15. Spr. 87. Ark. 16.
4. DALO. F. 2. Op. 15. Spr. 100. Ark. 17.
5. DALO. F. 2. Op. 15. Spr. 102. Ark. 19.
6. DALO. F. 2. Op. 15. Spr. 106. Ark. 11.
7. DALO. F. 2. Op. 15. Spr. 107. Ark. 34–36.
8. DALO. F. 2. Op. 15. Spr. 108. Ark. 14–16.
9. DALO. F. 2. Op. 15. Spr. 112. Ark. 121–122.
10. DALO. F. 2. Op. 15. Spr. 116. Ark. 12–20.
11. DALO. F. 3. Op. 62. Spr. 726. Ark. 10.
12. DALO F. 3. Op. 62. Spr. 738. Ark. 126.
13. DALO. F. 3. Op. 62. Spr. 787. Ark. 63.

14. DALO. F. 3. Op. 62. Spr. 797. Ark. 20–21.
15. DALO. F. 3. Op. 62. Spr. 808. Ark. 20.
16. DALO. F. 3. Op. 62. Spr. 895. Ark. 54.
17. DALO. F. 3. Op. 62. Spr. 941. Ark. 197.
18. DALO. F. 3. Op. 62. Spr. 967. Ark. 17–18.
19. DALO. F. 3. Op. 62. Spr. 976. Ark. 18.
20. DALO. F. 3. Op. 62. Spr. 1023. Ark. 25.
21. DALO. F. 4. Op. 49. Spr. 67. Ark. 19.
22. DALO. F. 4. Op. 49. Spr. 895. Ark. 82.
23. DALO. F. 4. Op. 50. Spr. 116. Ark. 14.
24. DALO. F. 359. Op. 14. Spr. 67. Ark. 7.
25. DALO. F. 359. Op. 14. Spr. 69. Ark. 29.
26. DALO. F. 2638. Op. 2. Spr. 18. Ark. 1.
27. DALO. F. 2638. Op. 2. Spr. 21. Ark. 10.
28. Dy`denko A. Ne v koly`chestve sy`la // L`vovskaya pravda. 1990. 11 y`yulya. S. 1.
29. Zapotichny`j P. Yak «vy`ganyaly`» partkom // Za vil`nu Ukrayinu. 1990. 8 ly`pnya. S. 3.
30. L`vovskaya pravda. 1990. 12 oktyabrya. S. 1.
31. L`vovskaya pravda. 1990. 4 aprelya. S. 2.
32. Mejs D., Panchuk M. Ukrayins`ky`j nacional`ny`j komunizm. Tragichni ilyuziyi: monografiya. Ky`yiv : INViP, 1997. 496 s.
33. Ryabyj V. Obnovleny`yu proty`vopokazany`... // L`vovskaya pravda. 1990. 4 aprelya. S. 2.
34. Tarasenko A. «Demokraty`cheskaya al`ternaty`va» // L`vovskaya pravda. 1990. 4 aprelya. S. 2.
35. Ukrayins`ka derzhavnist` u XX stolitti. Istory`ko-politologichny`j analiz/ O. Dergachov ta in. Ky`yiv : Polity`chna dumka, 1996. 716 s.
36. Chura V. I. Vidrozhennya nacional-komunizmu v Galy`chy`ni na zlami 80 – 90-x rr. XX st. // Ukrayina : kul`turna spadshhy`na, nacional`na svidomist`. Derzhavnist`. Yuvilejny`j zbirny`k na poshanu Yuriya Sly`vky`. L`viv, 2015. Vy`pusk 27. S. 348–356.
37. Chura V. I. Rujnaciya kompartijnoyi vlady` na zaxidnoukrayins`ky`x zemlyax napry`kinci 80-x – pochatku 90 rokiv XX stolittya. L`viv : Liga Pres, 2013. 705 s.
38. Shporlyuk R. Komunizm i nacionalizm: Karl Marks proty` Fridrixa Lista. Ky`yiv : Osnovy`, 1998. 480 s.
39. Yasy`nsky`j V. Na puty` obnovleny`ya // L`vovskaya pravda. 1990. 1 y`yulya. S. 2.

Chura O. V. «Democratic alternative» as a frond in the Lviv regional committee of the CPSU-CPU

The paper illustrates a special and undiscovered fragment of the collapse of the communist structures of Lviv at the turn of the 80's and 90's of the twentieth century. as a result of controversial reforms of perestroika and the rapid deployment of the national liberation movement patriotic public of the western regions of the Ukrainian SSR for the restoration of Ukraine's sovereignty. The specifics of this segment of the communist fiasco was the artificial resuscitation of the national-communist ideology, which was not dictated by public requests, but was based on desire a separate small part of the Lviv party nomenclature to separate the CPU from the CPSU, to recognize Ukrainian independence and thus maintain its own political positions under the terms of the "Declaration on the State Sovereignty of Ukraine" of 1990.

Representatives of the inner-party opposition in those day Communist Party administrative structure of Lviv were mostly local young Ukrainians – the so-called "Gorbachev's nominees". They occupied the middle management level in the city committee, district committees and party committees of the city, and therefore were not the leaders of the communist leaders of the orthodox Brezhnev branch directed from the eastern regions of the Ukrainian SSR and the RSFSR. This allowed them to stay at a certain the distance from the ostentatious Stalinist communist dogmas and to consider the CPSU-CPU rather as a means of high-level career advancement, and not as a union of political associates. Their authentic national roots led to internal affinity with the national-communist positions. The distance from the stable communist beliefs of the Bolshevik class in symbiosis with national preferences and career motivation called for a surrogate resuscitation of national communism in the form of an opposition coalition – "Democratic Alternatives". This imitation did not allow it to transform into an influential political force in the modern Ukrainian politics. However, its positive role was to further undermine the foundations of local pro-Russian communist authorities, which was the main obstacle to the restoration of Ukraine's statehood.

Key words: *perestroika, Communist Party structures, CPSU-CPU, “Democratic alternative”, opposition, disintegration, national liberation movement, statehood of Ukraine.*

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

DOI 10.31558/2519-2949.2019.3.10

УДК 321.1

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5085-3704>

Гарькавий Є. М., Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КРИЗОВІ КОМУНІКАЦІЇ ЯК НАПРЯМ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ У СИЛАХ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу проблематики комунікації в умовах кризи та специфіки організації кризових комунікацій у силах оборони України враховуючи досвід локалізації кризових ситуацій в ході виконання заходів із відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації проти України починаючи з 2014 року.

Джерельною базою дослідження стали роботи у сфері кризових комунікацій, кризового менеджменту, взаємодії засобів масової інформації (далі – ЗМІ) з владою під час криз, а також нормативно-правова база по зазначеній тематичі.

У ході проведення дослідження з'ясовано, що з початком проведення Антитерористичної операції, а згодом операції Об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей виявилось, що державна система комунікації не готова до сучасних викликів та загроз та потребує кардинального оновлення. В умовах глибокої суспільно-політичної кризи, для вирішення нагальних проблем подолання наслідків кризи та організації кризових комунікацій, зусиллями провідних українських експертів у галузі міжнародних відносин, комунікацій та зв'язків з громадськістю був створений Український кризовий медіа центр. У подальшому була розроблена нормативно-правова база, що дозволила інституціоналізувати заходи кризових комунікацій у силах оборони України. Для підвищення ефективності організації стратегічних та кризових комунікацій у силах оборони України у 2017 році був створений Відділ координації стратегічних комунікацій та моніторингу.

Встановлено, що у ході локалізації кризових ситуацій, суб'єктам організації кризових комунікацій необхідно сформувавши план комунікації у рамках загального плану подолання кризи, сформувавши спеціальну команду для боротьби з кризою та використовувати одну посадову особу для спілкування зі ЗМІ протягом всієї кризи.

У висновках надано пропозиції щодо визначення відповідальних за кризові комунікації підрозділів, а також окреслено орієнтовний план дій зазначених підрозділів під час виникнення кризової ситуації у силах оборони України.

Ключові слова: криза, кризові ситуації, кризові комунікації, стратегічні комунікації, сили оборони України.

Постановка проблеми. У будь-якій соціальній групі, незалежно від кількісного та якісного складу, трапляються кризові ситуації. У демократичному суспільстві такі ситуації можуть мати великий суспільний резонанс та охоплювати широке коло громадськості. Для ефективної роботи з громадськістю під час кризових ситуацій використовують інструментарій кризових комунікацій.

Особливо актуального значення кризові комунікації набувають у сфері оборони, що обумовлено специфікою питань, пов'язаних із забезпеченням обороноздатності держави: управлінням ризиками у сфері воєнної безпеки, роботою з інформацією з обмеженим доступом, проведенням інформаційно-психологічних операцій тощо.

Однак попри наявність значної кількості досліджень та високого суспільного інтересу до вищезначеної тематики, специфіка кризових комунікацій саме як напряму реалізації стратегічних комунікацій у силах оборони України залишається малодослідженою, що і обумовило актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень. Проблематику кризових комунікацій і кризового менеджменту, взаємодію ЗМІ з владою під час криз досліджували наступні українські та іноземні науковці: А.Баровська, Д.Дубов, В.Королько, В.Крутько, Г.Почепцов, Г.Афанас'єв, Б.Борисов, Б.Порфір'єв, О.Лербінгер, Р.Льюїс, С.Фінк, Ф.Сайтел, П.Лагадек, Д.Фішман, О.Холсті, П.Брюс, С.Блек, С.Катліп, А.Сентер, Дж.Брум, П.Бурд'є, М.Реджестер, Дж.Ларкін, Г.Даулінг, К.Вільямс, П.Сендмен, Р.Боін, П.Харт, Т.Лібаер, Т.Кумбс та інші.

Мета статті – проаналізувати призначення, роль, місце і завдання кризових комунікацій як напряму реалізації стратегічних комунікацій у силах оборони України.

Виклад основного матеріалу. У сучасному розумінні криза (від грец. *krisis* – вихід, закінчення, суд і вище справедливе покарання) – це крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі, що загрожує її життєстійкості в навколишнім середовищі [1, с.586]. На думку П.Кухти перелік сукупності можливих позитивних і негативних наслідків кризи достатньо значний:

- оновлення, оздоровлення, перебудова соціально-економічної системи або її руйнування, виникнення нової кризи;
- загострення або послаблення кризи;
- різкі зміни в соціально-економічній системі, або м'який вихід з кризи;
- довгострокові, короткострокові, якісні, кількісні зміни (або разом);
- незворотні або зворотні зміни [2].

Характерними проблемами комунікацій в умовах кризи є різке скорочення кількості параметрів, які піддаються контролю, зростання ролі інформації через відсутність чіткої та зрозумілої інтерпретації подій, утрата довіри до офіційних каналів комунікації, розірвання інформаційних потоків, їх нездатність виконувати свої постійні функції і створення власних систем забезпечення життєдіяльності і безпеки. Для кризових комунікацій характерним елементом стає не тільки дефіцит інформації, а й утрата довіри до джерел інформації [3, с.504-506].

Англійський дослідник С.Блек запропонував класифікувати кризи з урахуванням тих негараздів, які вони здатні заподіяти організації [4]. Він спробував перейти від загальної типологізації криз за родовою ознакою до класифікації, що безпосередньо наближується до змісту і сфери діяльності організації. Відповідно до цього підходу, кризи поділяються на:

- відоме невідоме – наприклад, відомо, що загострення ситуації на Сході України в принципі можливе, але чи станеться воно і якщо так, то коли – невідомо;
- невідоме невідоме – це кризи, які неможливо попередити, наприклад, терористичні акти.

З початком проведення Антитерористичної операції, а згодом операції Об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей, криза стала перманентним відображенням дійсності в Україні. Гіркий досвід бойових дій, спричинений збройною агресією Російської Федерації проти України починаючи з 2014 року та, як наслідок, масштабні кризові ситуації, що періодично траплялись по всій території України, змусили всю систему державного управління пройти суворий іспит на відповідність вимогам сучасності.

У цих умовах єдиним комплексним інструментом мінімізації наслідків кризових ситуацій в інформаційному середовищі, запобіганню панічних настроїв та налагодженню (відновленню) ефективної комунікації між силами оборони з однією сторони, громадянським суспільством та ЗМІ з іншої, стали кризові комунікації.

Станом на початок 2014 року, в умовах глибокої суспільно-політичної кризи в Україні, виникла гостра потреба у формуванні ефективної моделі кризових комунікацій. Першою платформою, що дозволила реалізовувати кризові комунікації надаючи об'єктивну інформацію про Україну та про події довкола неї, виклики та загрози національній безпеці, об'єднувати інформаційні потоки про Україну, підвищувати поінформованість щодо ситуації та події, які відбуваються в Україні та світі, сприяти побудові іміджу України на міжнародній арені став Український кризовий медіа центр [5] (далі – УКМЦ). З моменту свого заснування УКМЦ перетворився на міжнародний центр стратегічних комунікацій, який активно підтримує аудиторію як в Україні, так і за її межами.

З того часу досвід ведення інформаційної війни було узагальнено і, як результату, у вересні 2015 року Президент України затвердив нову редакцію Воєнної доктрини України [6]. В даному документі було визначено основу кризового реагування на воєнні загрози та зазначено, що одним із шляхів формування національних оборонних спроможностей є удосконалення системи кризового планування та управління у сфері оборони, а одним з основних заходів управління ризиками є розроблення ефективного механізму реагування на кризові ситуації.

Проте лише у лютому 2017 року, із введенням у дію Президентом України Доктрини інформаційної безпеки України [7], вперше в українському законодавстві було визначено поняття «кризові комунікації» як «комплекс заходів, що реалізуються державними органами України у кризовій ситуації і передбачають їх діалог із цільовою аудиторією з питань, що стосуються кризової ситуації».

На основі Воєнної доктрини України та Доктрини інформаційної безпеки України у подальшому було розроблено ряд підзаконних нормативно-правових актів, що регламентують діяльність сил оборони України у сфері кризових комунікацій.

Зокрема, у листопаді 2017 року міністр оборони України затвердив Концепцію стратегічних комунікацій Міністерства оборони і Збройних Сил України [8], відповідно до якої одним із шляхів реалізації системи стратегічних комунікацій у силах оборони є удосконалення системи кризового планування та управління у сфері оборони шляхом розробки документів та планів, що регламентують алгоритм дій під час кризових ситуацій; водночас одним з очікуваних результатів впровадження системи стратегічних комунікацій у силах оборони стане побудована система дій під час кризових комунікацій на основі досвіду країн-членів НАТО.

Важливим у контексті досліджуваної проблематики є спільна робота Д.Дубова та А.Баровської [9]. На основі проведеного аудиту спроможностей органів державної влади у сфері кризових комунікацій дослідники з'ясували, що комунікування в умовах кризи більше не обмежується виключно локальним контекстом самої події. Воно має істотно більший вплив, у т. ч. на міжнародну політику держави та діяльність урядів інших країн, які приймають рішення, пов'язані з такою кризою [9, с.32].

Паралельно із ситуативними кризовими ситуаціями існує також більш загальний контекст, що стосується функціонування держави в поточній військово-політичній ситуації, – спроможність організувати роботу державних органів в умовах спеціальних правових станів, які є нормативно закріпленими формами діяльності держави в умовах масштабних кризових ситуацій [9, с.32].

Загальним висновком аудиту сфери кризової комунікації стало наступне: існує достатня кількість протоколів та процедур для взаємодії різних відомств за умов кризових ситуацій. Ці документи регламентують окремі питання як стосовно міжвідомчого інформування, так і широкої громадськості (надання конкретних фактів, інструкцій щодо дій, контактної інформації, називання суб'єктів подолання кризи тощо). Водночас відсутні процедури щодо спільної цілі комунікування та формування меседжу – повідомлення, що розповідає цілісну історію громадянину. Відтак окремі інформаційні матеріали не працюють на єдиний наратив. Немає загального координування інформування/комунікації. Проблемою також є (станом на 2017 рік) майже повна відсутність чітких та зрозумілих планів діяльності державних відомств (передусім Міністерства оборони України) в умовах воєнного стану, а централізована система з єдиним центром прийняття рішень відсутня [9, с.33-36].

На думку автора попри те, що система стратегічних комунікацій все ще перебуває на етапі становлення, а сили оборони України все ще не набули тих спроможностей, які б відповідали сучасним викликам і загрозам [10, с.45], станом на сьогодні, зі створенням Відділу координації стратегічних комунікацій та моніторингу [10, с.44], механізми загального координування інформування/комунікації, процедури щодо визначення спільної цілі комунікування та формулювання меседжів, у тому числі під час кризових ситуацій, у силах оборони України значно покращили свою ефективність.

Підтвердженням даної тенденції є кризові комунікації під час серії загорань та вибухів на складах боєприпасів у м. Сватове Луганської області у 2015 році, м. Балаклії Харківської області у 2017 році, у смт. Калинівці Вінницької області у 2017 році та у вересні 2019 року, у м. Ічня Чернігівської області у 2018 році. Якщо у 2015 році через брак офіційної інформації від структур сил оборони України ЗМІ поширювали матеріали переважно негативного забарвлення, беручи за основу відео із соціальних мереж та власні джерела, то у 2018 році інформація висвітлювалась переважно із офіційних каналів комунікації: протягом мінімального часу з початку виникнення кризової ситуації оперативна обстановка висвітлювалась на офіційних сайтах Міністерства оборони України та Державної служби України з надзвичайних ситуацій з оновленням кожні 20-30 хв. Протягом декількох годин був організований брифінг визначеного представника Генерального штабу Збройних Сил України, який і у подальшому давав офіційні коментарі. Інформація про оперативну обстановку в районі події, включно до повної локалізації кризової ситуації, висвітлювалась з оновленням кожні 1-2 години.

Таким чином, успіх комунікації в умовах кризи зумовлений трьома ключовими факторами: наявністю плану комунікацій як складової загального плану подолання кризи; формування

спеціальної команди для боротьби з кризою, якщо вона виникла; використання однієї людини, що буде виконувати функцію спілкування зі ЗМІ, протягом всієї кризи [11, с.143-145].

Американський дослідник Т.Кумбс у своїй роботі [12] виокремлює основні правила кризових комунікацій, а саме:

1) швидкість (speed) – здатність надавати інформацію та відповідати на запити щонайшвидше після події/нового етапу розгортання кризи. Відповідь та перша заява потрібні протягом першої години, вони заповнюють інформаційний вакуум та/або структуруватимуть потік надмірної інформації з різних джерел;

2) координованість (coherence) – несуперечливість, послідовність повідомлень. Представники органів влади мають озвучувати однакові меседжі у своїх заявах;

3) відкритість (openess) – готовність працювати з цільовими аудиторіями, зокрема медіа. Правило підтримання зв'язків із пресою під час кризових ситуацій становить фундаментальну умову управління кризою [12].

Фахівець із кризового менеджменту Г.Даулінг звернув увагу на те, що ефективний діалог зі ЗМІ передбачає реалізацію трьох кроків:

– негайна комунікативна реакція, спрямована на більш активну позицію та виграш у часі для підготовки подальших дій;

– відповідь на всі запитання ЗМІ, для того, щоб не допустити повернення інформаційного потоку в небажаному напрямку. Потрібно пам'ятати, що зазвичай журналістів цікавлять питання, що сталося, чому та які вживаються заходи? Версії-відповіді мають бути достовірними та не підлягати змінам у найближчому майбутньому;

– висловлення співчуття і жалю. Заява представника організації має також містити запевнення у вживанні заходів для мінімізації збитків; визнання наявності невідомих даних; повідомлення щодо початку розслідування; інформування про те, де, коли і від кого можна отримати детальну інформацію; висловлення стурбованості з приводу події [13, с.167-169].

Основними помилками під час проведення антикризової кампанії є: нерішучість, що створює в публіці відчуття некомпетентності й відсутності підготовки; відхід від прямих відповідей, який породжує відчуття нечесності й нечутливості; демагогія; конфронтація і проведення заходів, що збільшують напругу та привертають увагу (наприклад, судовий розгляд). Не сприяють подоланню кризи позиції «пасивна крайність» та «активна крайність» [14, с.14].

Як підсумок зазначимо, що у силах оборони України кризові комунікації реалізуються у рамках системи стратегічних комунікацій, а головним завданням кризових комунікацій як напряму реалізації стратегічних комунікацій є захист репутації структурних підрозділів сил оборони України. Для підвищення ефективності кризових комунікацій відповідальним за їх організацію у силах оборони України доцільно визначити Управління стратегічних комунікацій сил оборони України (далі – УСК) [15, с.106-107], Управління комунікацій та преси Міністерства оборони України (далі – УКП), Управління зв'язків з громадськістю Збройних Сил України (далі – УЗГ) та Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил України (далі – ООШ). У разі виникнення масштабних кризових ситуацій, що стосуватимуться як сфери оборони, так і інших сфер суспільного життя, відповідальним за організацію кризових комунікацій доцільно визначити Головний ситуаційний центр України із залученням УСК, УКП, УЗГ та ООШ.

Виокремимо орієнтовний план дій відповідальних за організацію кризових комунікацій підрозділів під час виникнення кризової ситуації у силах оборони України.

Таблиця 1

**Орієнтовний план дій підрозділів,
відповідальних за організацію кризових комунікацій**

<i>№ з/п</i>	<i>Зміст діяльності</i>	<i>Відповідальні</i>	<i>Час проведення</i>
1	Збір оперативної інформації про подію через підпорядковані підрозділи	ООШ, у разі потреби – органи місцевого самоврядування	Постійно до вирішення кризової ситуації
2	Моніторинг ЗМІ та соціальних мереж на предмет виявлення повідомлень про подію	УСК, УКП	Постійно до вирішення кризової ситуації

Продовження табл. 1

№ з/п	Зміст діяльності	Відповідальні	Час проведення
3	Підготовка оперативних заяв і публікацій (та їх оновлення) про подію	УСК	Готовність протягом години – до вирішення кризової ситуації
4	Поширення оперативних заяв та публікацій через офіційні канали комунікації	УКП, УЗГ	З моменту готовності відповідних заяв і публікацій – до вирішення кризової ситуації
5	Робота із запитами журналістів	УЗГ	Постійно
6	Розсилка прес-релізу, відкриття гарячої лінії	УЗГ, УКП	Протягом двох годин
7	Налаштування постійного зворотного зв'язку	УЗГ, УСК	Готовність протягом двох годин – до вирішення кризової ситуації
8	Визначення офіційного спікера*	Залежно від події	Протягом двох годин
9	Організація прес-конференції	УКП, УЗГ	Протягом чотирьох годин
10	Оцінювання репутаційних ризиків, пов'язаних з подією	УСК	Протягом шести годин
11	Подолання наслідків кризової ситуації**	УСК, УКП, УЗГ, ООШ, інші підрозділи, відповідно до повноважень	Постійно після завершення активної фази кризової ситуації
12	Аналіз причинно-наслідкових зв'язків виникнення кризової ситуації та оцінювання ефективності кризових комунікацій. Узагальнення набутого досвіду	Всі структурні підрозділи сил оборони	Після локалізації кризової ситуації

*Для оперативного залучення спікерів на випадок виникнення кризових ситуацій у силах оборони України доцільно сформувати Список спікерів під час кризових комунікацій (далі – Список). Зазначені посадові особи мають бути відібрані з урахуванням особистої компетентності, морально-ділових якостей та розподілу повноважень підрозділів. Після затвердження Списку спікери мають пройти відповідно тренінги та навчання по зв'язкам з громадськістю та роботи із ЗМІ. Відповідальним за формування списку доцільно визначити ООШ.

**Подолання наслідків кризової ситуації – це робота, яка має проводитись визначеними підрозділами сил оборони України після локалізації надзвичайної події з метою повернення до звичайної життєдіяльності.

Перспективами подальших розвідок з даної тематики є розробка методики оцінювання репутаційних ризиків, пов'язаних з кризовими ситуаціями у силах оборони України.

Бібліографічний список:

1. Міждисциплінарний словник з менеджменту: навч. посіб. / [Д.М. Черваньов, О.І. Жилінська, М.В. Петровський та ін.]; за ред. Д.М. Черваньова, О.І. Жилінської. К.: Нічлава, 2011. 624 с.
2. Кухта П.В. Кризи, їх причини та наслідки. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1439>
3. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. К.: Ваклер, 2001. 656 с.
4. Блэк С. Паблик рилейшнз. Что это такое? URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:anJH1jM_nEYJ:bycongroup.com/files_library/cat1/14+&cd=4&hl=uk&ct=clnk&gl=ua
5. Український кризовий медіа центр: офіційний сайт. URL: <http://ucmc.org.ua/uk/strategy/>
6. Указ Президента України від 24 вересня 2015 року №555/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>
7. Указ Президента України від 25 лютого 2017 року №47/2017 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
8. Наказ Міністерства оборони України від 22.11.2017 №612 «Про затвердження Концепції стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України». URL: http://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/612_nm_2017.pdf

9. Дубов Д.В., Баровська А.В. Аудит спроможностей органів державної влади у сфері кризових комунікацій // *Стратегічна панорама*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stpa_2018_1_5
10. Гарькавий Є. М. Генезис інституалізації стратегічних комунікацій сил оборони в умовах сучасного інформаційного протистояння. *Гілея: науковий вісник*. К.: Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 146 (№ 7). Ч. 3. Політичні науки. С. 41-46.
11. Моисеев В.А. Паблік рилейшнз – средство социальной коммуникации: теория и практика. К.: Дакор, 2002. 506 с.
12. Coombs T. Ongoing Crisis Communication: Planning, Management and Responing. URL: https://books.google.com.ua/books?id=r6K0pRwbNn0C&pg=PA31&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false
13. Запорожець О.Ю. Кризовий комунікативний менеджмент у сфері міжнародних відносин: монографія. К., 2006. 238 с.
14. Прикладні антикризові PR-технології: навч. посіб. / М.А. Зубарева. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. 162 с.
15. Гарькавий Є.М. Механізми формулювання стратегічних наративів у системі реалізації стратегічних комунікацій сил оборони України. *Держава і право: зб. наук. праць. Серія: «Політичні науки» / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*. К.: Юридична думка, 2019. Вип. 84. С. 100-111.

References:

1. Mizhdy'scy'plinary'j slovny'k z menedzhmentu: navch. posib. / [D.M. Chervan'ov, O.I. Zhy'lins'ka, M.V. Petrovs'ky'j ta in.]; za red. D.M. Chervan'ova, O.I. Zhy'lins'koyi. K.: Nichlava, 2011. 624 s.
2. Kuxta P.V. Kry'zy', yix pry'chy'ny' ta naslidky'. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1439>
3. Bljek S. Pablik rileyshnz. Chto jeto takoe? URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:anJH1jM_nEYJ:bycongroup.com/files_library/cat1/14+&cd=4&hl=uk&ct=clnk&gl=ua
4. Pochepcov G.G. Teorija komunikacii. K.: Vakler, 2001. 656 s.
5. Ukrayins'ky'j kry'zovy'j media centr: oficijny'j sajt. URL: <http://ucmc.org.ua/uk/strategy/>
- 6 Ukaz Prezy'denta Ukrayiny' vid 24 veresnya 2015 roku №555/2015 «Pro rishennya Rady' nacional'noyi bezpeky' i oborony' Ukrayiny' vid 2 veresnya 2015 roku «Pro novu redakciyu Voyennoyi doktry'ny' Ukrayiny'». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>
7. Ukaz Prezy'denta Ukrayiny' vid 25 lyutogo 2017 roku №47/2017 «Pro rishennya Rady' nacional'noyi bezpeky' i oborony' Ukrayiny' vid 29 grudnya 2016 roku «Pro Doktry'nu informacijnoyi bezpeky' Ukrayiny'». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
8. Nakaz Ministerstva oborony' Ukrayiny' vid 22.11.2017 №612 «Pro zatverdzhennya Koncepciyi strategichny'x komunikacij Ministerstva oborony' Ukrayiny' ta Zbrojny'x Sy'l Ukrayiny'». URL: http://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/612_nm_2017.pdf
9. Dubov D.V., Barov'ska A.V. Audy't spromozhnostej organiv derzhavnoyi vlady' u sferi kry'zovy'x komunikacij // *Strategichna panorama*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stpa_2018_1_5
10. Gar'kavy'j Ye. M. Genezy's insty'tualizaciyi strategichny'x komunikacij sy'l oborony' v umovax suchasnoho informacijnogo proty'borstva. *Gileya: naukovy'j visny'k*. K.: Vy'davny'cztvo «Gileya», 2019. Vy'p. 146 (№ 7). Ch. 3. Polity'chni nauky'. S. 41-46.
11. Moiseev V.A. Pablik rileyshnz – sredstvo social'noj komunikacii: teorija i praktika. K.: Dakor, 2002. 506 s.
12. Coombs T. Ongoing Crisis Communication: Planning, Management and Responing. URL: https://books.google.com.ua/books?id=r6K0pRwbNn0C&pg=PA31&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false
13. Zaporozhec' O.Yu. Kry'zovy'j komunikaty'vny'j menedzhment u sferi mizhnarodny'x vidnosy'n: monografiya. K., 2006. 238 s.
14. Pry'kladni anty'kry'zovi PR-texnologiyi: navch. posib. / М.А. Zubaryeva. Ostrog: Vy'davny'cztvo Nacional'nogo univerty'tetu «Ostroz'ka akademiya», 2014. 162 s.
15. Gar'kavy'j Ye.M. Mexanizmy' formulyvannya strategichny'x naraty'viv u sy'stemi realizaciyi strategichny'x komunikacij sy'l oborony' Ukrayiny'. *Derzhava i pravo: zb. nauk. pracz'.* Seriya: «Polity'chni nauky'» / In-t derzhavy' i prava im. V.M. Korecz'kogo NAN Ukrayiny'. K.: Yury'dy'chna dumka, 2019. Vy'p. 84. S. 100-111.

Harkavyi Y. N. Crisis communications as the way of implementation of strategic communications in the defense forces of Ukraine.

The article is devoted to the analysis of crisis communication problems and the specifics of crisis communication organization in the defense forces of Ukraine, taking into account the experience of localization of crisis situations in the course of repelling and curbing the Russian Federation's aggression against Ukraine since 2014.

The source of the research was the work in the field of crisis communications, crisis management, interaction of mass media with the authorities during crises, as well as the legal framework on the subject.

In the course of the study, it was found that with the beginning of the Anti-Terrorism operation, and later the operation of the Joint Forces in the Donetsk and Luhansk regions, it turned out that the state system of communication is not ready for modern challenges and threats and needs a radical update. In the midst of a deep socio-political crisis, the Ukrainian Crisis Media Center was created to address the urgent problems of overcoming the effects of the crisis and organizing crisis communications, the efforts of leading Ukrainian experts in the field of international relations, communications and public relations. Subsequently, a regulatory framework was developed that allowed to institutionalize crisis communication measures in the defense forces of Ukraine. In order to increase the effectiveness of strategic and crisis communications organization in the Ukrainian Defense Forces, a Strategic Communications and Monitoring Coordination Section was created in 2017.

It is established that in the course of crisis localization, the entities of crisis communication organizations need to form a communication plan within the framework of the general crisis management plan, to form a special team for crisis management and to use one official to communicate with the media throughout the crisis.

The conclusions proposed determining for the units responsible for crisis communications, and outlining the indicative plan of action of these units in the event of a crisis situation in the defense forces of Ukraine.

Key words: *crisis, crisis situations, crisis communications, strategic communications, defense forces of Ukraine.*

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-0980-7313>

*Захаренко К. В., Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Діяльність усіх задіяних у сфері інформаційної безпеки державних структур має бути чітко скоординованою в межах загальних програм і планів, а також визначених функцій. Проаналізовано функціонування усіх задіяних у сфері інформаційної безпеки державних структур та зазначено, що їхня діяльність має бути чітко скоординованою в межах загальних програм і планів, а також визначених функцій. Акцентується увага на тому, що сучасна інформаційна політика України характеризується непослідовністю, нескоординованістю у діяльності різних органів влади, непрозорістю в прийнятті та реалізації політичних рішень. Запропоновано для ефективної реалізації програм у галузі інформаційної безпеки держава повинна надавати необхідні матеріальні ресурси, готувати фахівців, розвивати нормативно-правову базу. З огляду на це в українському законодавстві визначені державні структури, які є суб'єктами національної безпеки. Розкрито пріоритетні напрями розвитку національної інформаційної політики та інформаційної безпеки нашої держави сформульовані в національній доктрині інформаційної безпеки України і закріплені в різних законах.

Для ефективної реалізації програм у галузі інформаційної безпеки держава повинна надавати необхідні матеріальні ресурси, готувати фахівців, розвивати законодавчу базу. З огляду на це в українському законодавстві визначені державні структури, які є суб'єктами національної безпеки. Пріоритетні напрями розвитку національної інформаційної політики та інформаційної безпеки нашої держави сформульовані в національній доктрині інформаційної безпеки України і закріплені в різних законах. Але законодавча база з важливих питань інформаційної безпеки є ще безсистемною, а функції щодо забезпечення інформаційної політики та безпеки держави розпорошені між різними структурами, що не сприяє їх раціональному виконанню. Отож, функції і повноваження державних структур стосовно реалізації інформаційної безпеки мають бути виокремлені достатньо чітко й виразно.

Ключові слова: людина, політика, інформація, культура, державна політика, державні структури, законодавча база, інформаційна безпека.

Постановка проблеми. Аналізуючи сутнісні характеристики суб'єкт-об'єктних відносин у системі інформаційної безпеки, варто зосередити увагу на діяльності державних структур інформаційної безпеки та проблемі формування ефективної державної інформаційної політики. Така необхідність обумовлена тим, що саме держава та її інституції створюють певну систему координат для реалізації завдань у сфері інформаційної безпеки для інших суб'єктів, задіяних у цьому процесі.

Розробленість теми в науковій літературі. У політичній науці останнім часом активізувалися дослідження, які вивчають проблематику, що стосується здійснення інформаційної політики. У даному контексті варто відзначити роботи М. Зайцева, Ю. Радковець, О. Левченко, О. Косогова та інших. В свою чергу проблематика формування ефективної державної інформаційної політики, ще потребує окремих спеціалізованих розвідок.

Мета статті полягає в тому, щоб здійснити комплексний аналіз формування ефективної державної інформаційної політики та визначення її проблемних аспектів.

Основні положення. У провідних державах світу, які приділяють значну увагу інформаційній безпеці, діяльність усіх суб'єктів (державних та недержавних) базується на системному підході. Він має наступні ключові ознаки: ієрархічність побудови системи; управління та координація діяльності структурних підрозділів системи на найвищому державному рівні; наявність

спеціально створеного не дорадчого, а керівного органу системи; чітка організація взаємодії між складовими системи. Необхідно зауважити, що загальне керівництво системою інформаційної безпеки здійснюється, як правило, головою виконавчої влади через відповідний робочий орган, який розробляє державну інформаційну політику й координує діяльність її складових елементів, якими є підсистеми інформаційної безпеки визначених державних структур (наприклад, Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ, інших відомств), котрі, у свою чергу, мають у своєму складі підрозділи виявлення, аналізу та протидії інформаційним загрозам як інформаційно-психологічної, так і кібернетичної спрямованості. Найдосконаліші та найпотужніші системи інформаційної безпеки побудовані й успішно функціонують у США, Великій Британії, Ізраїлі, Китаї та деяких інших державах, які є об'єктами постійного потужного зовнішнього інформаційного впливу [1, с. 39].

Узагальнюючи досвід закордонних країн, можна виокремити наступну ієрархію державних структур (суб'єктів) у сфері інформаційної безпеки. Як правило, очолює дану ієрархію глава держави (або керівник виконавчої влади країни) при якому створюється орган управління з питань інформаційної безпеки, який спирається у своїй діяльності на відповідну структуру у Кабінеті міністрів – департамент (управління) інформаційної безпеки та управління інформаційної безпеки при апараті Ради безпеки. Також голові держави (або керівнику виконавчої влади країни) підпорядковуються відповідні підсистеми інформаційної безпеки міністерств і відомств. Так, у Міністерстві закордонних справ – це орган, що відповідає за інформаційну безпеку. У Міністерстві оборони – це Генеральний штаб з наступними структурними підрозділами: підрозділ захисту та безпеки інформації, підрозділ виявлення, аналізу та протидії інформаційним загрозам, підрозділ інформаційних (кібернетичних) операцій та окремий орган реалізації державної інформаційної політики у сфері оборони, який підпорядковується безпосередньо міністру оборони. У Міністерстві внутрішніх справ – це орган виявлення інформаційної злочинності та центр негайного реагування на комп'ютерні інциденти [1, с. 40].

На нашу думку, до вищенаведеної структури державних суб'єктів інформаційної безпеки, з урахуванням вітчизняної специфіки варто додати відповідні підрозділи у Службі безпеки України, Службі зовнішньої розвідки та інших міністерств та відомств, які беруть участь у реалізації державної інформаційної політики (Міністерство освіти та науки України, Міністерство культури тощо). Відповідно всі державні структури, що задіяні у сфері інформаційної безпеки повинні бути скоординовані, діяти в межах загальних програм та планів, а також уникати дублювання функцій.

Для ефективної реалізації програм у сфері інформаційної безпеки держава повинна надавати необхідні матеріальні ресурси, готувати фахівців відповідного спрямування, використовувати закордонний досвід тощо. В українському законодавстві визначені державні структури, що є суб'єктами національної безпеки, але недостатньо чітко виокремлені їх функції та повноваження у сфері інформаційної безпеки. Так, забезпечення національної безпеки покладається на таких суб'єктів: – Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, які здійснюють загальне керівництво, координацію та контроль за реалізацією заходів у сфері національної безпеки; – міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України, на які безпосередньо покладається виконання заходів у сфері національної безпеки [2].

На сьогоднішній день в Україні створений спеціальний державний орган – Міністерство інформації, який буде займатися виключно проблемами вироблення ефективної інформаційної політики та певною мірою інформаційною безпекою держави. Хоча у парламенті та у суспільстві створення даної структури оцінюється неоднозначно. Як підкреслив керівник даного відомства Ю. Стець, за час існування незалежної України не була створена концепція інформаційної політики, тому один з департаментів Міністерства інформації буде опікуватися саме створенням цієї стратегії і її впровадженням. Ще один департамент буде займатися відображенням інформаційних загроз з боку Росії і країн-лобістів РФ. За словами міністра, представники цього департаменту будуть займатися створенням концепції інформаційної безпеки України. Третій департамент має на меті налагодити комунікацію між органами влади з дотримання єдиної позиції, формуванням меседжів, які треба доносити в Україні і в світі. Міністр зауважив, що

на створення цього міністерства його надихнув досвід Великобританії, Франції і США, де такі міністерства існували під час Першої світової війни і відновлені у 1938 році [3]. На думку фахівців, законодавча база з цих важливих питань є не системною, а функції щодо забезпечення інформаційної політики та безпеки держави розпорознені між різними структурами, що відповідно не сприяє раціональному їх виконанню.

Як зазначає М. Зайцев, відсутність державної політики щодо забезпечення інформаційної безпеки та спеціального законодавства, яким передбачено напрямки її реалізації, зумовлює відсутність чіткої та узгодженої системи суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки – органів, наділених відповідними завданнями і функціями та засобами для їх виконання, що має наслідком безконтрольний вплив на інформаційний простір держави та ставить під загрозу інформаційний суверенітет держави, заподіює шкоду всім суб'єктам інформаційних відносин, зокрема створює передумови для порушень прав людини та громадянина [4, с. 237].

У зв'язку з цим існує нагальна необхідність створення системи забезпечення інформаційної безпеки, при цьому, на думку вищезначеного дослідника необхідно врахувати наступне: – по-перше, кількість елементів системи забезпечення інформаційної безпеки не повинна бути надмірною, оскільки їх збільшення буде призводити до ускладнення функціонування і, як наслідок, зменшення її ефективності; – по-друге, повинен існувати єдиний суб'єкт управління забезпеченням інформаційної безпеки, наділений владними повноваженнями у відношенні інших елементів забезпечення інформаційної безпеки та запроваджені ефективні механізми їх взаємодії; – по-третє, повноваження та функції суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки повинні бути чітко розмежованими, не допускати дублювань з метою уникнення конкуренції в діяльності цих суб'єктів та, одночасно, охоплювати всі сфери та аспекти забезпечення інформаційної безпеки, що дозволить досягти прийнятної ефективності функціонування системи; – по-четверте, до складу системи забезпечення інформаційної безпеки повинні входити не тільки органи публічної влади, а й інституції громадянського суспільства, що дозволить однаково ефективно захищати в інформаційних відносинах інтереси не тільки держави, а й суспільства та громадян.

Низка пріоритетів розвитку національної інформаційної політики й інформаційної безпеки була сформульована у Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» та у «Доктрині інформаційної безпеки України» від 8 липня 2009 р. Зокрема, у першому з вищезначених законів, зазначається, що за умов швидкого розвитку глобального інформаційного суспільства, широкого використання ІКТ у всіх сферах життя особливого значення набувають проблеми інформаційної безпеки. Інформаційна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації.

Вирішення проблеми інформаційної безпеки має здійснюватися за такими шляхами: створення повнофункціональної інформаційної інфраструктури держави та забезпечення захисту її критичних елементів; підвищення рівня координації діяльності державних органів щодо виявлення, оцінки і прогнозування загроз інформаційній безпеці, запобігання таким загрозам та забезпечення ліквідації їх наслідків, здійснення міжнародного співробітництва з цих питань; вдосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення інформаційної безпеки, зокрема захисту інформаційних ресурсів, протидії комп'ютерній злочинності, захисту персональних даних, а також правоохоронної діяльності в інформаційній сфері; розгортання та розвитку Національної системи конфіденційного зв'язку як сучасної захищеної транспортної основи, здатної інтегрувати територіально розподілені інформаційні системи, в яких обробляється конфіденційна інформація [5].

В свою чергу, більш детально напрямки інформаційної політики нашої держави та заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки розкриті й конкретизовані у «Доктрині інформаційної безпеки України» від 8 липня 2009 р. Згідно цьому документу напрямки діяльності всіх суб'єктів інформаційної безпеки та інформаційної політики держави повинні бути такими: інформаційно-психологічний: забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина, створення сприятливого психологічного клімату в національному інформаційному просторі задля утвердження загальнолюдських та національних моральних цінностей; технологічного розвитку: розбудова та інноваційне оновлення національних інформаційних ресурсів, впровадження новітніх технологій створення, обробки та поширення інформації; захисту інформації: забезпечення конфіденційності,

цілісності та доступності інформації, в тому числі технічного захисту інформації в національних інформаційних ресурсах від кібернетичних атак [6].

У вищезначеній доктрині підкреслюється, що держава з метою забезпечення інформаційної безпеки України має вживати таких заходів: 1) у зовнішньополітичній сфері: вдосконалення інформаційного супроводу державної політики, діяльності українських громадських організацій та суб'єктів підприємницької діяльності за кордоном; організаційно-технічне, інформаційне та ресурсне сприяння держави вітчизняним засобам масової інформації, що формують у світовому інформаційному просторі позитивний імідж України; посилення інформаційно-просвітницької діяльності серед населення щодо забезпечення національної безпеки України в разі повноправного її партнерства з державами – членами ЄС та НАТО; інтеграція в міжнародні інформаційно-телекомунікаційні системи та організації на засадах рівноправності, економічної доцільності та збереження інформаційного суверенітету; гарантування своєчасного виявлення зовнішніх загроз національному інформаційному суверенітету та їх нейтралізації; 2) у сфері державної безпеки: залучення засобів масової інформації до забезпечення неухильного додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина, захисту конституційного устрою, вдосконалення системи політичної влади з метою зміцнення демократії, духовних та моральних засад суспільства; підвищення ефективності функціонування органів державної влади; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної інформаційної продукції та інформаційних послуг; розвиток національної інформаційної інфраструктури на засадах стимулювання вітчизняних виробників і користувачів новітніми інформаційно-телекомунікаційними засобами і технологіями, комп'ютерними системами і мережами; 3) у воєнній сфері: проведення систематичного аналізу застосування засобів, форм та способів інформаційної боротьби у воєнній сфері, визначення напрямів забезпечення інформаційної безпеки держави; удосконалення законодавства з питань інформаційної безпеки, координації діяльності органів державної влади та органів військового управління під час вирішення завдань забезпечення інформаційної безпеки; удосконалення видів і засобів захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних мережах, що задіяні в управлінні військами і зброєю, від несанкціонованого доступу; удосконалення форм і способів протидії інформаційно-психологічним операціям, спрямованим на послаблення обороноздатності держави; підготовка спеціалістів з питань інформаційної безпеки у воєнній сфері; 4) у внутрішньополітичній сфері: створення дієвої та прозорої системи громадського контролю за діяльністю органів державної влади і органів місцевого самоврядування, громадсько-політичних структур, зокрема через створення системи Суспільного телебачення і радіомовлення України; поліпшення взаємодії органів державної влади з громадськими організаціями у сфері боротьби з проявами обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та маніпулювання масовою свідомістю; 5) в економічній сфері: підтримка вітчизняних виробників високотехнологічної продукції, насамперед комп'ютерно-телекомунікаційних засобів і технологій; формування вітчизняної індустрії інформаційних послуг, підвищення ефективності використання державних, корпоративних і приватних інформаційних ресурсів; гармонізація законодавства України з питань інформаційної безпеки в економічній сфері з міжнародними нормами і стандартами; розроблення та вдосконалення методів і засобів захисту інформації; забезпечення сталого розвитку національного медіа-ринку під час впровадження в Україні цифрового телерадіомовлення; посилення державного контролю за додержанням вимог інформаційної безпеки в системах збирання, обробки, зберігання і передачі статистичної, фінансової, біржової, податкової та митної інформації; комплексна інформатизація процесів формування, розподілення і контролю за використанням бюджетних коштів; удосконалення системи статистичної звітності з метою підвищення оперативності, достовірності і релевантності звітної інформації; 6) у соціальній та гуманітарній сферах: формування та реалізація державної політики національного духовного та культурного відродження, яка відповідає інтересам Українського народу і визначає чіткі критерії і пріоритети формування інформаційної політики в соціальній сфері; запобігання монополізації національного інформаційного простору; вдосконалення законодавчого регулювання діяльності засобів масової інформації, зокрема, з метою підтримки діяльності, спрямованої на формування оптимістичної морально-психологічної атмосфери в суспільстві, популяризації національних культурних цінностей, сприяння соціальній стабільності і злагоді; державна підтримка вітчизняного виробника інформаційної продукції; у науково-технологічній сфері: забезпечення технологічної конкурентоспроможності України у сфері інформатизації та зв'язку; розвиток міжнародного науково-технічного співробітництва в сфері забезпечення захисту інформації у міжнародних телекомунікаційних системах;

удосконалення системи охорони та захисту права інтелектуальної власності; науково-технологічний супровід формування і розвитку в Україні інформаційного суспільства з урахуванням вимог забезпечення інформаційної безпеки України; розширення можливостей доступу громадян до світового інформаційного простору, зокрема до наукової та науковотехнічної інформації; 8) в екологічній сфері: проведення комплексного аналізу екологічного стану територій та їх виробничого потенціалу з метою вироблення інформаційної політики щодо впровадження концепції сталого розвитку; застосування сучасних аерокосмічних, комп'ютерно-телекомунікаційних та геоінформаційних засобів і технологій для комплексного моніторингу, профілактики і своєчасного реагування на надзвичайні ситуації; створення бази даних екологічно безпечних технологій і продукції, їх розробників, виробників і постачальників, результатів маркетингових досліджень екологічного ринку; підвищення рівня інформатизації галузі страхування для акумулювання коштів на відшкодування збитків від надзвичайних ситуацій, а також на довгострокове інвестування заходів із мінімізації ризиків життєдіяльності й господарювання [7].

Підсумки. Таким чином, ефективна інформаційна політика державних структур національної безпеки є запорукою захисту національного інформаційного простору і національних інтересів будь-якої країни. Перспективним напрямом подальших наукових розвідок є аналіз інтерактивної комунікації суб'єктів політичного процесу та її вплив на формування інформаційної політики.

Бібліографічний список:

1. Радковець Ю. Погляди на створення системи інформаційної безпеки України та її Збройних Сил. *Наука і оборона*. 2014. № 1. С. 38–42.
2. Закон України «Про основи національної безпеки». *ВВР України*. 2003. № 39. Ст. 351.
3. Інтерв'ю керівника Міністерства інформації Ю. Стеця від 3.12.2014 телеканалу Еспресо tv «У новоствореному Міністерстві інформації України буде створено кілька департаментів, які займуться розробкою концепції інформаційної політики країни». URL: http://espresso.tv/news/2014/12/03/stec_rozpoviv_chym_bude_zaymatysya_ministerstvo_informaciyi.
4. Зайцев М. Суб'єкти забезпечення інформаційної безпеки України. *Форум права*. 2013. № 3. С. 231–238.
5. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007– 2015 роки». *ВВР України*. 2007. № 12. Ст. 102.
6. Доктрина інформаційної безпеки України від 8 липня 2009 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>.
7. Доктрина інформаційної безпеки України від 8 липня 2009 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>.

References:

1. Radkovets Yu. Pohliady na stvorennia systemy informatsiinoi bezpeky Ukrainy ta yii Zbroinykh Syl. *Nauka i obrona*. 2014. № 1. S. 38–42.
2. Zakon Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoi bezpeky». *VVR Ukrainy*. 2003. № 39. St. 351.
3. Interviu kerivnyka Ministerstva informatsii Yu. Stetsia vid 3.12.2014 telekanalu Espresso tv «U novostvorenomu Ministerstvi informatsii Ukrainy bude stvoreno kilka departamentiv, yaki zaimutsia rozrobkoiu kontseptsii informatsiinoi polityky krainy». URL: http://espresso.tv/news/2014/12/03/stec_rozpoviv_chym_bude_zaymatysya_ministerstvo_informaciyi.
4. Zaitsev M. Subiekty zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy. *Forum prava*. 2013. № 3. S. 231–238.
5. Zakon Ukrainy «Pro Osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007– 2015 roky». *VVR Ukrainy*. 2007. № 12. St. 102.
6. Doktryna informatsiinoi bezpeky Ukrainy vid 8 lypnia 2009 r. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>.
7. Doktryna informatsiinoi bezpeky Ukrainy vid 8 lypnia 2009 r. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>.

Zaharenko K. V. Problems of formation of an effective public information policy

The activities of all involved in the field of information security of state structures should be well coordinated within the framework of common programs and plans, as well as certain functions. The functioning of all state structures involved in the sphere of information security is analysed and it is indicated that their activities should be clearly coordinated within the framework of general programs and plans, as well as certain functions. Attention is paid to the fact that the modern information policy of Ukraine is characterized by inconsistency, lack of coordination in the activities of various authorities, lack of transparency in the adoption and implementation of political decisions. It is proposed for the effective implementation of programs in the field of information security, the state should provide the necessary

material resources, train specialists, develop the regulatory framework. Considering this, the Ukrainian legislation defines state structures that are subjects of national security. The priority directions of development of national information policy and information security of our state are formulated in the national doctrine of information security of Ukraine and enshrined in various laws.

For effective implementation of information security programs, the state should provide the necessary material resources to train professionals to develop a legislative framework. Taking this into account in the Ukrainian legislation specifies the governmental structures that are subject to national security. Priority directions of development of the national information policy and information security in our country formulated a national information security doctrine of Ukraine and enshrined in various laws. But the legislation on important issues of information security is still haphazard, and functions to ensure the information security policy and state dissipated among various entities is not conducive to their sustainable implementation. Thus, the functions and powers of government agencies to implement the information security should be provided with sufficient clarity and certainty.

Key words: *people, politics, information, culture, public policy, government institutions, legal framework, information security.*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8372-7616>

Котов Е. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

У рамках статті досліджено питання можливості та доцільності застосування формального методу як основи дискурс-аналітичного дослідження. Визначено основні проблеми, що виникають на етапі підготовки та проведення такого роду дослідження. Сформульовано ряд необхідних вимог щодо джерел аналізу як в теоретико-методологічному так і в суто практичному вимірі. Запропоновано можливості відбору різного роду таких джерел із зазначення доцільності та відповідності поставленим завданням. Обґрунтовано застосування постструктуралістської теорії дискурсу Е. Лакло та Ш. Муффа в якості засадничої методологічної основи, в контексті необхідних теоретичних та практичних вимог застосовуваного методу. Сформовано та доповнено категоріальний апарат з огляду на задачі та способи емпіричного пошуку, до якого віднесено наступні категорії: «вузлова точка», «суб'єктна позиція», «ланцюг еквівалентності/відмінності». Наведено визначення складного та багатовимірного концепту «дискурс» з точки зору постструктуралістської теорії, таким чином, дискурс представлений як відносно стабільна реляційна система значень, сформованих навколо вузлових точок, така, що визначає все, що може бути сказано та помислено в рамках функціонуючої структури. Окрім того наведено епістемологічні засади дослідження, базованого на даному підході. В рамках роботи, автором запропоновано шляхи елімінації суб'єкта пізнання, відповідно до позиції постструктуралістської теорії дискурсу. Визначено основні етапи формального аналізу політичного дискурсу: їх особливості, в контексті застосування до наявної методологічної бази. Окрім того, обґрунтовано необхідність створення алгоритму автоматичного виявлення структури артикуляційної практики із вказанням особливостей такого алгоритму та шляхів їх вирішення.

Ключові слова: політичний дискурс, дискурс-аналіз, постструктуралізм, формальний аналіз.

В останні роки в рамках політологічних наукових досліджень все більше зростає інтерес до такої категорії як «дискурс». Про це свідчить зростаюча кількість публікацій, в яких прямо або опосередковано використовується дана методологія. Незважаючи на це, серед учених немає навіть відносного консенсусу з приводу того, що являє собою дискурсивна методологія, які методи вона включає і навіть більш того, яке наповнення має її основний концепт. Вживання ж слова «дискурс» останнім часом в рамках наукової і науково-популярної спільноти стало таким собі «загальним місцем», найчастіше таким, що позначає щось без чітких рис та умов найменування. Іноді це евфемізм «політичного поля», іноді «політичного середовища» і зовсім рідко це наділена нехай і вузько специфічним методологічним трактуванням концепція.

Дана робота не претендує на те, щоб остаточно закріпити цю категорію і затвердити методологічний апарат дослідження, скоріше, вона є науковим пошуком того, яким чином, відповідаючи постструктуралістським вимогам, еліминувати статус суб'єкта-вченого в рамках політологічного дослідження. Ми лише пропонуємо спробу поєднання постструктуралістської методології (втім, цілком певної) з не менш певними формальними методами, та можливості їх застосування в політологічному середовищі.

В першу чергу необхідно вибудувати розуміння дискурсу в рамках постструктуралістської методології, що дозволить як виявити ключові категорії, так і закласти фундамент для подальшого обговорення можливості формального дослідження. Для цього варто розглянути ключові епістемологічні вихідні позиції (характерні риси) з яких може бути дане розуміння дискурсу [4]:

Одним з ключових стовпів в теорії дискурсу, є перегляд наукового підходу по відношенню до «мови». Тривалий час, в рамках гуманітарних наук переважне розуміння мови виходило з посилки

про те, що мова є деякого роду інструментом, призначенням якого є «чисте» і неупереджене відображення реальності. Надалі, в рамках Соссюрівської та постструктуралістської лінгвістики відбувається істотне зрушення в розумінні феномена мови, що стає не просто інструментом в осягненні фізичного і метафізичного буття, а організуючим вектором цього осягнення.

Таким чином, одним з найважливіших теоретичних положень структуралізму є відмова від погляду на мову як всього лише віддзеркалення об'єктивної реальності, інструмент, який використовується людьми при вивченні світу, зовнішнього по відношенню до свідомості суб'єкта, і перехід до уявлення про соціальну реальність як смислове поле, структура якого збігається зі структурою мови. Постструктуралістський підхід, доповнює це положення, розвиваючи ідею про те, що на відміну від структуралізму, позиції всередині мовленнєвої гри, що розглядаються як закріплені в якості опозиції одна одній, насправді є лише історико-культурним елементом, який складається певним чином, в певних умовах, за допомогою взаємодії дискурсів.

Дискурси представляють собою парадоксальний синтез протяжності і моментності в часі: будь-яка структура, таким чином, має з одного боку досить чіткі межі потенційно можливого в думці та дії і, з іншого боку – є вкрай мінливим утворенням, в силу того, що кожна артикуляція встановлює в деякому роді нове значення при відтворенні (збереженні) діючих дискурсивних рамок. Тобто, артикуляційний акт, будучи можливим виключно в рамках і за допомогою поля мовленнєвих (дискурсивних) можливостей, в той же час трансформує і змінює наявні межі дискурсивного.

Дискурси завжди історичні, оскільки, незважаючи на складності, які виникають при встановленні пояснювального потенціалу дискурсивного поля – воно все ж має межі і, рано чи пізно, в фактичному середовищі відбудуться такі події, які існуючий лад не зможе інкорпорувати, організувавши їх в середовищі (можливого) синтезу з наявної структурою. Таким чином, в певний момент ми досягаємо певної точки змін і трансформацій «перед обличчям яких на просто необхідно щось з собою зробити, щоб сприйняти те, що відбувається» Під цією точкою необхідно розуміти той етап, коли пояснювальний потенціал наявної дискурсивної структури вичерпує себе і, щоб рухатися далі людині / людській спільноті необхідно виробити нові / трансформувати існуючі структури категоризації дійсності.

Тепер, коротко окресливши ключові аспекти постструктуралістської теорії дискурсу необхідно зазначити з якою метою в рамках формального аналізу використовується саме такий підхід до дискурсивного середовища, окрім того, чому застосування саме даної методологічної парадигми може бути найбільш продуктивним з точки зору цілей аналізу. Адже, найважливішою відмінністю із іншими методологіями дискурсивного аналізу є теоретична посилка про можливість розмежувань дискурсивного і недискурсивного. Зокрема, в рамках критичного дискурс-аналізу, наприклад, економіка розглядається як те, що дано в чистій матеріальній безпосередності існуючи як конститууючий вектор по відношенню до різних дискурсивних полів.

У той час, як Е. Лакло і Ш. Муфф [2] відкидають позицію дуалізму матеріального (що розглядається як реального) і символічного (т. з. ідеалістичного) просторів. Економіка суть така ж дискурсивна структура, оскільки: по-перше, економіка в чистому вигляді не може мати своєї присутності, тобто не володіє якоюсь іманентною есенціальною сутністю, маючи (як чітко довів марксизм) – виключно історично і культурно зумовлену природу; по-друге, економіка (економічні відносини) являють собою сукупність як об'єктів матеріального світу (грошова валюта, напр.), так і символічного (як то тотальна пасивна згода щодо символічного характеру умов, при яких певні грошові кошти виступають універсальним товаром), затверджених за допомогою артикуляційних практик, систем еквівалентності / відмінності (напр. національна, регіональна економіка), міфів і т. д., включених в єдиний мета дискурс економічних відносин. Крім того, розгляд, класифікація, взаємодія в рамках економічних відносин базується на межах дискурсивних формацій і може бути виражена в термінах антагоністичних ідентичностей. Таким чином, недискурсивні явища також побудовані в дискурсивних системах і через них, що дозволяє зробити висновок про соціальну загальність дискурсу. Що в свою чергу, означає для дослідження виключення необхідності застосування суміжних теорій для аналізу, та вичерпність результатів, отримуваних таким шляхом.

Отже, підсумовуючи все вищесказане можна сказати, що дискурс є всім тим, що може бути помислене і сказане щодо будь-якого явища всередині деякої спільності, в якій він функціонує. «На абстрактному рівні його (дискурс) можна визначити, як реляційний ансамбль означаючих послідовностей, який об'єднує семантичні аспекти мови і прагматичні аспекти дії» [4]. Він

організований у вигляді деякої відносно стійкої структури, яку можна виразити через певні категорії. Суть, будь-яке явище є реальним (з точки зору того, що воно існує / відбувається в якійсь дієвості), але його значення ніколи не може бути дано суб'єкту безпосередньо, а лише за допомогою певного заломлення, в ролі якого виступають саме дискурсивні підстави розуміння. Трактатування будь-якого об'єкта, отже, залежить від дискурсивних умов, в яких знаходиться «суб'єкт пізнання».

Виходячи з тієї ж методології, передбачається, що будь-яка дискурсивна структура існує як явище тимчасове і відносно стійке утворення, виражене в деякому словнику, який організований за певними правилами і через такі категорії, як вузлова точка (привілейований знак) – поняття, яке не має суворо заданого значення, але виступає ключовим в організації дискурсивного простору для певного ладу (його значення набувається через підрядні (або навіть супідрядні елементи структури)); вузлові точки організовані через «ланцюги еквівалентності» і «ланцюги відмінності», перші (ланцюги еквівалентності) існують як структура категорій, організованих за принципом відповідності по одному (рідкою мірою більше) ознакою, ігноруючи відмінності всередині самого ланцюга за деякими іншими ознаками, те ж саме можна сказати і про ланцюги відмінності, внутрішньоструктурна організація в них відбувається так само за однією ознакою, що дозволяє в тих чи інших умовах виступити як сполучною ланкою для одних категорій, суб'єктних позицій і вузлових точок, виключаючи інші (позиції і ланцюги значень); ще однією важливою категорією є «суб'єктна позиція» – це те місце в середині дискурсивного середовища, яке задає дискурс для побудови відносин, щодо наділення «плаваючим» сенсом тієї чи іншої події [2].

У деяких попередніх роботах ми вже акцентували увагу на проблемах і особливостях, застосування постструктуралістської методології по відношенню до емпіричного дослідження. Зараз хотілося б зупинитися на тих складнощах, які виникають саме при формальному дослідженні: однією з таких є побудова дискурсивної структури, яка, з одного боку, повинна досить повно і всебічно відображати все те, що може бути сказано і як це може бути сказано про певне явище в політичному середовищі і тому повинна бути досить об'ємною і складною, за прикладом складності політичного середовища і, крім іншого, надавати можливість не тільки для аналізу, але і для прогнозу як окремо взятого епізоду, в рамках заданого поля, так і розвитку себе самої (структури) в цілому. З іншого боку, вона не може бути абсолютно вичерпною, оскільки подібного роду структура завжди перебуває в зоні ризику того, що можна назвати редуцією політичної мови і в підсумку буде являти собою не більш, ніж набір апроксимацій, які при абсолютній вичерпності моделі не тільки унеможливають будь-який прогноз, а й призведуть до того, що отримана структура зможе бути лише досить грубим і нерухомим зліпком гегемонічної дискурсивної структури, а тому буде являти собою не більш ніж дескрипцію. Тобто, структура (в якомусь роді модель) повинна бути настільки ж динамічною як і саме дискурсивне утворення, яке являє собою сукупність існуючих правил і категорій у відносній стабільності. Таким чином, тут перед дослідником стоїть проблема доцільності або, іншими словами, визначення достатності / вичерпності моделі.

Іншим важливим питанням, що вимагає рішення на першому етапі є джерела аналізу. Такими, в рамках роботи подібного роду, безумовно, повинні виступати деякі текстові одиниці, окреслені тим або іншим чином. Як і будь-яке дослідження дискурсивної структури, формальний метод передбачає роботу безпосередньо з текстом, але тут існує ряд особливостей:

- з одного боку, подібний підхід дозволяє (при достатньому ступені автоматизації) розширити набір текстів, з якими проводиться безпосередня робота, що, звичайно, позитивно позначається на одержуваних результатах, які вбачаються більш точними і всеохоплюючими, в силу включення більшої кількості вихідних даних;

- з іншого боку, проблема знову-таки полягає в тому, що при можливості включення великої кількості аналізованих документів / текстів перед дослідником стає проблема відбору і відсіювання тих чи інших джерел.

Таким чином, в рамках формального дослідження політичної дискурсивної структури, нам бачиться доцільним обмеження (хоча б на перших етапах) джерел за кількома такими принципами: – суб'єкт мовлення (в широкому розумінні цього концепту), тобто, «кому» належить текст (як нам бачиться, для побудови структури гегемонної артикуляції внутрішньополітичного середовища необхідно, в першу чергу, проаналізувати тексти головних уповноважених осіб держави, заяви яких так чи інакше невідмінно є результатом соціальної продуктивності дискурсу [1], а, крім того, позиція уповноважених суб'єктів (в першу чергу, скажімо, Президента)

є такою, що не може бути не структурована в рамках певного габітусу, пройшовшого інституційну цензуру (тобто те, що ми і маємо на увазі під концептом дискурсу); – розмір текстового повідомлення (безумовно, будь-артикуляційний акт (в даному випадку – текст), являє собою продукт дискурсу, і, отже, при наявності формалізованої структури дискурсу його можна і потрібно досліджувати, але тут необхідно поставити питання про доцільність і значущість окремих текстів / заяв, адже, в рамках формальної моделі (як і в класичному якісному дослідженні, де повноваження визначення значущості того чи іншого повідомлення лягають на дослідника (а це те, чого ми хочемо уникнути)) будь-які аналізовані повідомлення прирівнюються між собою з точки зору окремих одиниць, що чинять вплив на фінальну структуру, а це, як нам вбачається, не є доцільним.

Отже, виходячи з усього вищесказаного необхідно визначити, що ж все-таки ми маємо на увазі під «формальним» аналізом і яким чином це дозволить в максимально допустимій мірі елімінувати суб'єкт(а)-дослідника. Під формальним методом ми маємо на увазі як використання при аналізі політичних явищ математичних методів, формул і моделей, так і те, що швидше є набором певних інструментів, що дозволяють в необхідній мірі автоматизувати дослідження, ґрунтуючись на деякому розробленому алгоритмі, що підвищить ступінь його верифікованості і, як хотілося б вірити, достовірності. В кінцевому рахунку, можна визначити основні етапи формального дослідження політичного дискурсу:

По-перше, це визначення набору базових категорій аналізу. Такими в рамках нашого дослідження є категорії постструктуралістської концепції дискурсу, а саме: вузлова точка (ключовий знак), суб'єктна позиція, ланцюг еквівалентності / відмінності, елемент (момент).

Проблема даного дослідження, пов'язана з категоріальним апаратом, полягає в тому, щоб знайти можливість визначення даних категорій без участі дослідника при тому, що по суті, вони є такими, які організують структуру всього, що може бути сказано. Недоліком такого визначення полягає в тому, що це робить категорії досить абстрактними і не має на увазі, що вони можуть бути виділені виключно за допомогою кількісних методів, наприклад, контент-аналізу, по частотній складовій зустрічаємості в межах тексту(ів). Крім того, мова йде про те, що дані категорії можуть не тільки не бути найбільш поширеними в рамках тексту, а й взагалі з'являтися виключно в неявному вигляді, а тому, їх виділення вимагає певного алгоритму, заданого у вигляді набору послідовних кроків, кожен з яких, ґрунтуючись на попередньому, розширює його та доповнює, маючи на меті нівелювати недоліки, що виникають у його застосуванні. Також, в силу того про що ми говорили раніше, впливає висновок про те, що вони повинні носити як узагальнюючий так і конкретизуючий характер. Такі кроки повинні бути, набором апроксимацій, проте таких, для яких визначено ступінь фінальної редукції, щоб не отримати абсолютно узагальнену модель, лише опосередковано схожу з тим, що можна назвати політологічних дослідженням.

Наступним важливим кроком в формальному дослідженні дискурсивної структури є виокремлення не тільки самих вузлових точок, оскільки як раніше було описано, самі по собі вони не мають строго закріпленого значення, а й елементів, за допомогою яких вони набувають сенсу, при цьому самі наділяючи їх контекстом і цілком певною системою трактування. Такі елементи так само повинні бути виведені безпосередньо з тексту, без заломлення крізь дослідника. Проблема такого роду, таким чином, також апелює до раніше заданого алгоритму. Їх побудова можлива через різного роду способи, які включають в себе, тим не менше, певні ранги внутрішньо текстових знакових кореляцій, заснованих на загальній теорії статистики та ймовірності.

Таким чином, так виглядають вихідні підстави для проведення формального аналізу політичної дискурсивної структури. Надалі, метою бачиться покрокова деталізація етапів формального аналізу, з метою виділення цілком конкретної, відносно стійкої структури наявного дискурсу.

Бібліографічний список:

1. Морозов В. Е. Россия и Другие: идентичность и границы политического сообщества. – М.: Новое литературное обозрение, 2009. – 656 с.
2. Laclau E., Mouffe Ch. Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics / London : Verso. 1985. – 199 p.
3. Hall S., Held D., Hubert D., Thompson K. Modernity an Introduction to Modern Societies / MA.: Blackwell. 1996. – 672 p.
4. Discourse theory in European politics : identity, policy, and governance [Ole Weaver, Yannis Stavrakakis, Steven Griggs et al.] ; edited by D. Howarth and J. Torfing / Palgrave Macmillan : Basingstoke. 2004. – 364 p.

References:

1. Morozov V.E. Rossiya i Drugiye: identychnost' i granytsy politicheskogo soobshhestva. – M.: Novoe literaturnoe obozreniye, 2009. – 656 s.
2. Laclau E., Mouffe Ch. Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics / London : Verso. 1985. – 199 p.
3. Hall S., Held D., Hubert D., Thompson K. Modernity an Introduction to Modern Societies / MA.: Blackwell. 1996. – 672 p.
4. Discourse theory in European politics : identity, policy, and governance [Ole Weaver, Yannis Stavrakakis, Steven Griggs et al.]; edited by D. Howarth and J. Torfing / Palgrave Macmillan : Basingstoke. 2004. – 364 p.

Kotov E. V. Methodological foundations of formal analysis of political discourse

Within the framework of the article the possibility and advisability of using the formal method as a basis for discourse-analytical research. The main problems arising the preparation and conducting of such kind of research are identified. A number of necessary requirements for the sources of analysis have been formulated both in theoretical and methodological and purely practical dimensions. Possibilities of selection of different kinds of such sources are offered in order to indicate the expediency and relevance of the task. The application of the poststructuralist discourse theory of E. Laclau and Sh. Mouffe as a basic methodological basis in the context of the necessary theoretical and practical requirements of the applied method is substantiated. In view of the tasks and methods of empirical search, which include the following in view of the tasks and methods of empirical search, which include the following categories: "nodal point", "subject position", "equivalence / difference chain" a categorical apparatus has been formed and supplemented. The definition of a complex and multidimensional concept of "discourse" from the point of view of post-structuralist theory is presented, thus the discourse is presented as a relatively stable relational system of values formed around nodal points, which defines everything that can be said and thought within a functioning structure. In addition, the epistemological foundations of a study based on this approach are outlined. As part of the work, the author proposes ways of eliminating the subject of cognition, according to the position of post-structuralist discourse theory. The main stages of the formal analysis of political discourse are defined: their peculiarities, in the context of application to the existing methodological base. In addition, the necessity of creating an algorithm for automatic detection of the structure of articulatory practice with specifying the features of such an algorithm and ways of their solution is substantiated.

Key words: political discourse, discourse analysis, post-structuralism, formal analysis.

DOI 10.31558/2519-2949.2019.3.13

УДК 321:81'272

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5728-0686>

Савойська С. В., Міжрегіональна академія управління персоналом

МОДЕЛЬ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ У КОНТЕКСТІ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ ПАРАДИГМИ

У статті досліджується модель мовної політики у контексті пострадянської парадигми, основою якої є Росія та проросійськи налаштовані політики, які діють в її інтересах, які спрямовано на нищення всього українського з метою, щоб Україна не відбулася як держава, а українські громадяни не вважали себе українцями та зберегли пострадянську, тобто проросійську свідомість. Не зважаючи на старання Росії, у кінці 1991 року на Всеукраїнському референдумі почала формуватися нова українська політична спільнота, відмінна від радянської, яка позбавилася ознак радянської залежності та заявила, що бажає жити у незалежній державі. Це дало можливість формувати власну модель мовної політики засобами модернізації та українізації, спираючись на національні інтереси, демократичні цінності та українську мову як об'єднавчий символ українського народу. З'ясовано, що на пострадянську свідомість мешканців Півдня і Сходу України зберегла свій вплив Росія через проросійськи налаштованих політиків, які заради досягнення мети в усі роки незалежності проводять в Україні деструктивну мовну політику, спрямовану на власні інтереси, тобто на завоювання влади. Маніпуляція свідомістю громадян призвела в Україні до революційних подій, які змінили погляди багатьох мешканців Сходу і Півдня держави щодо розуміння таких категорій, як «українська мова», «українська історія», «українські традиції» «національна ідея», «українська автохтонна нація», «державна незалежність» та ін. Доведено, що у перші роки 1990-х розбудовували нову модель мовної політики представники національних демократів, котрі відродили свою діяльність на теренах незалежної України та ухвалили Декларацію про державний суверенітет, а також – громадські активісти, які виборювали свободу для держави та її мешканців. Утім, плодами цієї співпраці скористалися проросійські політичні сили, пострадянською свідомістю і поведінкою яких керує Росія.

Ключові слова: модель мовної політики, Україна, проросійськи налаштовані політики, Росія, пострадянська парадигма, «ліві» політичні сили, незалежність.

На поч. 1990-х рр., коли Українська держава юридично стала незалежною, почала формуватися нова модель мовної політики на національній основі, якою є національні інтереси і цінності. Якщо зважити, що сучасна Росія заявила, що вона є спадкоємцем СРСР та його мовної політики, то її пострадянська модель має до неї пряме відношення. Виходячи з цього, пострадянська парадигма – це *відображення* тієї моделі мовної політики, яка була успадкована незалежною Україною на поч. 1990-х рр. з усіма її недоліками і проблемами; *проросійська* модель мовної політики, яка підтримується Росією, її владою, науковцями та проросійськи налаштованими політиками в Україні; теоретична модель мовної політики, яку використовують як зразок розв'язання мовно-політичної проблеми в межах зазначеного дослідження; *короткий опис* основних мовно-політичних понять та пропозицій у сфері теоретичного підходу; *уявлення про предмет науки*, її основоположні теорії та специфічні методи, відповідно до яких організують дослідницьку практику у певний історичний період; *погляд дослідника* на проблему, її теоретичне усвідомлення, вибір методів та засобів дослідження [1, с. 232].

Окремі аспекти зазначеної проблеми досліджували О. Белов [3], С. Безпалов [2], Ю. Бондар, М. Головатий, М. Сенченко [1], С. Гелей [11], І. Дзюба [5], І. Діак [4], І. Кресіна [6], Т. Новаченко [10], В. Пасько [7], О. Руда [8] та ін. За висновками науковців, Українська незалежна держава почала відроджувати заборонену різними урядами у минулому, зокрема і російським, які панували на теренах України, рідну мову українців у статусі єдиної державної, яка була проголошена законом «Про мови в Українській РСР», а також втілювати у життя національну ідею українців та їх одвічну мрію. Хоча унаслідок проросійської політики національну ідею мешканці

різних регіонів розуміють по-різному: на Півдні і Сході вона є у більшості випадків проросійською, а на Заході та у Центрі країни – проукраїнською. Якщо зважити, що поняття «пострадянський» і «проросійський» мають багато спільного, то основою зазначеної парадигми є: *система* мовно-політичних, міфологічних, правових, етичних, психологічних уявлень про взаємодію суб'єктів політики з громадянами, політичними інститутами; *цілі та механізми* управління суспільними та мовно-політичними процесами. Парадигма політична (дав.-гр. парабелума – приклад, зразок) – це «*сукупність* пізнавальних принципів та прийомів, з допомогою яких відображається політична реальність; *своєрідна* логічна модель побудови та розв'язання проблеми, що пояснює сутність і природу політики, інтерпретує її розвиток, визначає межу і масштаб її існування, сприяючи тим самим всебічному дослідженню суспільного життя; *визначає* специфічний підхід дослідника до вивчення аналізу інтерпретації та оцінки політичних явищ і процесів, потребує розробки відповідного категоріального апарату та врахування різних традицій, а також національних, історичних, теологічних та ін.» [11, с. 278].

Модель мовної політики незалежної України на відміну від тієї, яка проводилася в СРСР, виступає своєрідним культурним, ідеологічним та інформаційно-комунікаційним полем, на якому ведуть ідеологічну, культурну та мовно-політичну боротьбу старі комуністичні сили, які намагаються залишити в Україні усе так, як було у Радянському Союзі, і нові національні демократи, які намагаються відродити українську мову і культуру етнічних українців, яку століттями забороняли імперська і радянська Росія та ін. держави, які панували на українських землях. Щоб захистити використання української мови, поширення її в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя та в усіх регіонах України, у цю справу змушений був втрутитися Конституційний Суд України, який власним рішенням у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» 28 лютого 2018 дійшов висновку, що Верховна Рада України порушила процедуру розгляду та ухвалення проекту Закону № 9073 на пленарному засіданні 3 липня 2012 року, що є підставою для визнання цього закону неконституційним згідно з частиною першою статті 152 Конституції України. Аби загальмувати функціонування української мови в незалежній Україні та поширення її в усіх сферах, галузях суспільно-політичного та культурного життя, прокомуністичні політичні сили завозили з Росії в Україну газети, журнали, посібники, підручники, художню і церковну (для УПЦ МП, РПЦ) літературу, навчально-методичні та ін. матеріали російською мовою. Тобто, проросійськість, на думку Т. Новаченко, – це підтримка в Україні політичної системи Росії, відчуття приналежності до російського народу, його традицій, звичаїв, цінностей, поведінки та ін. [10, с. 233].

Майже з самого початку проголошення незалежної України нова модель мовної політики російськими націоналістами стала трактуватися як така, яка загрожує новітній імперії та є небезпекою для всієї Євразії [6, с. 44, 45]. Російський націоналізм як світогляд, в основі якого знаходиться усвідомлення культурної, політичної, історичної самотності російського народу, влади Росії, який майже в усі роки незалежності, починаючи від проросійськи налаштованого екс-Президента Л. Кучми і закінчуючи деструктивною мовною політикою екс-Президента В. Януковича, гальмував впровадження української мови в освітні навчальні заклади на Півдні і Сході України, переводив їх на двомовний (російсько-український) або одномовний (російський) режим викладання, скорочував групи і класи, де навчання здійснювалося українською мовою; не дозволяв відкривати навчальні заклади з українською мовою викладання, намагався запровадити російську мову у статусі офіційної/другої державної або регіональної на місцевому рівні. Щоб не дати Українській незалежній державі втілювати у життя демократичну політику, розбудовувати ринкову економіку та нову модель мовної політики, російська влада почала чинити усілякі перешкоди, спираючись на проросійськи налаштованих політиків в Україні та використовуючи для своїх планів російськомовних мешканців України. Аби завоювати симпатії цих громадян, Росія через проросійськи налаштованих політиків зробила акцент на їх мовно-культурних особливостях, позаяк мова, культура і політична самосвідомість мешканців західних і центральних областей, з одного боку, південних та східних, з іншого, формувалася різними державами-завойовницями, які насаджували українцям власну мову і культуру. Цими відмінностями скористалися політики з проросійськими поглядами, які захищають в Україні російську мову, інтереси Росії та орієнтуються на союз з нею. Вони знайшли своїх однодумців на Сході і Півдні держави та в АРК, яких усіляко оберігали від мовної політики українізації, яка була започаткована у кінці 1980-х, та відносно успішно здійснювалася у перші роки незалежності. Утримувати авторитет серед

мешканців Півдня і Сходу України їм допомагали міфи про винятковість російської мови і культури, нерозвиненість української мови, яка є діалектом російської; утиски та захист російської мови, «дві України», дві культури, різномовні і різнокультурні регіони, які не є українськими, позаяк одні з них, начебто, утримують коштами з державного бюджету, інші обслуговують не лише власні потреби, а й забезпечують західні області [4, с. 218].

Проросійськи налаштовані політики в усі роки незалежності відповідно діяли та вимагали від української влади запровадити в Україні російську мову в статусі офіційної або другої державної. За даними перепису 2001 року, україномовних українців у Луганській області зменшилося на 4,9% у порівнянні з переписом 1989 року, а шанувальників російської мови суттєво збільшилося. Така сама ситуація була і в Донецькій області, де українську мову вважали рідною лише 24,1% населення краю, що було на 6,5% менше, ніж за даними перепису 1989 року. Тобто, кількість тих, що визнали рідною російську мову, упродовж 1989-2001 рр. зросла на 12,1%. Порівняльний аналіз даних цих переписів свідчить про те, що проросійськи налаштовані політики, керовані Кремлем, зробили в незалежній Україні за 10 років те, що від них вимагала Росія: вони сформувавши у мешканців Сходу і Півдня ту проросійську свідомість, яка дала можливість російській владі захопити найбільш зросійщену частину території України, анексувати її, а Українську державу тримати у військовій напрузі до цього часу. Окремі аспекти мовної політики цих регіонів, зокрема Донецького, де свідомість українців продовжувала формуватися на основі російської мови і культури, досліджували В. Кіпень, С. Корабльов, С. Шумлянський та ін. Як наслідок, комунікації українською мовою на Сході і Півдні держави гальмувалися, а російською поширювалися. Свідченням цього є такі дані: у ВНЗ Луганської області до її часткового захоплення Росією 57% студентів навчалися російською мовою, у ВНЗ Донецької – 66 %, в АР Крим до анексії – 93 % [8, с. 35]. Це є наслідком проведення у цих регіонах прорадянської, тобто, у цьому випадку проросійської мовної політики, яка сформувала у їх мешканців проросійську свідомість і культуру.

Мовна політика Росії, її науковців і політиків щодо України ґрунтується на «збиранні Імперії», на «обґрунтуваннях» якої, на слушну думку І.Кресіної, базується сучасний російський націоналізм, його національна ідея та «місія» російської нації [6, с. 39, 43]. Метою Росії, на її думку, є «збереження загальноросійської державності, яка спирається на російську мову, «російське» православ'я та єдину вищу культуру, створену на російській основі, за підлеглого становища «нижчих», тобто неросійських, локальних культур» [6, с. 34, 40]. Тобто, модель мовної політики Росії вибудовується на невизнанні Української незалежної держави, української нації, української мови як єдиної державної, українських православних церков, зокрема автокефальної, а також греко і римо – католицької та ін. [9, с. 331]. Її мовна політика спрямована проти всього українського: російські науковці і політики заперечують існування українського народу як окремої нації, його історії, державності, української мови, виступають проти незалежності Української держави, її соборності та самостійності. Вони виборюють утвердження та поширення в Україні комунікацій російською мовою за рахунок обмеження та витіснення української, а також пропагують в Україні мовну політику двомовності, багатомовності та єднання з Росією [4, с. 234].

Більше того, Росія намагається зруйнувати політичну, економічну та енергетичну систему України, знищити її військовий, науковий, освітній та мовно-культурний потенціал. Це вона здійснює з допомогою силових методів, без чого, як вважає більшість російських політиків і науковців, «російсько-українські відношення не вичуняють. Хоча розпад України – проблемний для Росії варіант, але краще сприяти йому, ніж терпіти постійний виклик України та ерозію наших зусиль на близькому зарубіжжі» [3, с. 112]. Ця цитата свідчить про те, що Кремль вибудовує власну стратегію щодо послаблення України, її розколу та захоплення. Це є свідченням того, як помітив С. Безпалов, що перспективи реалізувати геополітичні інтереси Росії в Україні є дуже великі [2]. Така стратегічна геополітика Росії щодо України була накреслена давно, а виконується по наміченому плану з того часу, коли український народ поставив перед собою завдання звільнитися від опіки східного «брата». Стратегічну мету Росії щодо України російські політики та науковці пояснюють захистом російськомовного населення та дискримінованим становищем російської мови [8, с. 59]. Успішно просували цю мету «прокомуністичні сили, оскільки їх політична практика, на думку Н. Ніколаєнко, відповідає імперським амбіціям Москви, яка через своїх підопічних («п'яту колону» в Україні) значною мірою контролює український інформаційний простір» [10, с. 239]. Підопічні Кремлю українські прокомуністичні стратеги, виконуючи його волю, гальмували переведення освітніх закладів на навчання та викладання українською мовою, особливо на Півдні та Сході країни, аби зберегти на цих теренах status quo

для поширення російської мови у статусі якщо не другої державної, то хоча б регіональної, та об'єднати українське суспільство на основі її вільного розвитку та поширення на теренах незалежної України [8, с. 61, 63]. У зв'язку з актуальною для цих регіонів мовною політикою Росії українська мова була мало затребуваною, тому у цих регіонах України російське мовне питання було на тій необхідній для Росії висоті, під кутом зору якої вона могла розпочинати захоплення цих регіонів та розраховувати на підтримку проросійськи налаштованої спільноти, для якої україномовна проблема не є важливою.

Відсутність належної мовної політики, зокрема й у мовно-освітній сфері, на Півдні, Сході та навіть у Центрі країни призвела до поширення у цих регіонах політики русифікації, яка за роки незалежності, на думку І. Діяка, є новою хвилею [4, с. 232]. Неувага до цієї проблеми, а також недостатня підтримка української мови і культури, на слушну думку І. Дзюби, обертається для українського народу подальшою русифікацією [5, с. 470], про що свідчать такі дані: у Центральному регіоні України з 5% двомовного населення лише 1% перейшов на українську мову спілкування, то на Півдні – з 10% білінгвів лише 1% стали україномовними [8, с. 15]. Приміром, у Донецькій області, населення якої майже на 2/3 складається з етнічних українців, за словами В. Паська, навчальні заклади з українською мовою навчання у 2004 році становили лише п'яту частину від усіх інших, де навчання здійснювалося російською мовою, не кажучи уже про право на рідномовну освіту етнічних меншин [7].

Таким чином, модель мовної політики відносно успішно формувалася та розбудовувалася наприкінці 1980-х та у перші роки 1990-х рр., тобто, поки до влади не прийшли комуністична та інші проросійськи налаштовані політики та їх політичні сили, які формували в українській спільноті пострадянську проросійську свідомість, що спрямовувалася на союз з Росією. Лівочентристські політичні сили почали гальмувати українізаційний процес, який було започатковано національними демократами, активістами та націоналістами, які формували в українській спільноті проукраїнську свідомість, яка ґрунтується на національних інтересах, демократичних цінностях та спрямовується на Євросоюз і НАТО. Боротьба за ці цінності продовжує тривати до цього часу.

Бібліографічний список:

1. Бондар Ю. та ін. Енциклопедія для видавця та журналіста / Ю. Бондар, М. Головатий, М. Сенченко; МАУП, Книжк. палата України. – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. – 400 с.
2. Безпалов С. Перспективи реалізації геополітичних інтересів Росії на пострадянському просторі // «Поліс. Політичні дослідження». – Москва. – № 2. – 2011. – С. 19-23.
3. Національна безпека України 1994-1996 рр.: Наук. доп. НІСД / Редкол.: О. Ф. Белов (голова) та ін. – К.: НІСД, 1997. – 197 с.
4. Діак І. Українське відродження чи нова русифікація?: Наук. посіб. для студ. вищ. закл. освіти – К.: Гранослов, 2000. – 304 с.
5. Дзюба І. Нагнітання мороку: Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ. – К.: Вид. Дім «Киево-Могилянська академія», 2011. – 503 с.
6. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітичний аналіз): [Монографія]. – К.: Вища школа, 1998. – 392 с.
7. Пасько В. Мова і нація // Дзеркало тижня. – 6-12 листопада 2004.
8. Руда О. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія / Олена Руда; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2012. – 232 с.
9. Савойська С. Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації національної єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації: Монографія / С. Савойська. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2011. – 408 с.
10. Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник / [П. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н. М. – Львів: «Новий Світ – 2000», 2015. – 396 с.
11. Політологія: сучасні терміни і поняття. Короткий навчальний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації. – 4-те видання, виправлене і доповнене / укладач В. М. Піча, наук. редакція Л. Д. Климанської, Я. Б. Турчин, Н. М. Хоми. – Львів: Новий Світ. – 2000, 2015. – 516 с.

References:

1. Bondar Yu. ta in. Entsyklopediia dlia vydavtsia ta zhurnalista / Yu. Bondar, M. Holovaty, M. Senchenko; MAUP, Knyzhk. palata Ukrainy. – K.: DP «Vyd. dim «Personal», 2010. – 400 s.
2. Bezpalov S. Perspektyvy realizatsii heopolitychnykh interesiv Rosii na postradianskomu prostori // «Polis. Politychni doslidzhennia». – Moskva. – # 2. – 2011. – S. 19-23.
3. Natsionalna bezpeka Ukrainy 1994-1996 rr.: Nauk. dop. NISD / Redkol.: O. F. Bielov (holova) ta in. – K.: NISD, 1997. – 197 s.

4. Diiak I. Ukrainske vidrozhennia chy nova rusyfikatsiia?: Nauk. posib. dlia stud. vyshch. zakl. osvity – K.: Hranoslov, 2000. – 304 s.
5. Dziuba I. Nahnitannia moroku: Vid chornosotentsiv pochatku XX stolittia do ukrainofobiv pochatku stolittia XXI. – K.: Vyd. Dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2011. – 503 s.
6. Kresina I. Ukrainska natsionalna svidomist i suchasni politychni protsesy: (Etnopolitychnyi analiz): [Monohrafiia]. – K.: Vyshcha shkola, 1998. – 392 s.
7. Pasko V. Mova i natsiia // Dzerkalo tyzhnia. – 6-12 lystopada 2004.
8. Ruda O. Movne pytannia yak ob'iekt manipuliatyvnykh stratehii u suchasnomu ukrainskomu politychnomu dyskursi: monohrafiia / Olena Ruda; NAN Ukrainy, In-t ukr. movy. – K., 2012. – 232 s.
9. Savoiska S. Movno-politychnyi separatyzm yak faktor destabilizatsii natsionalnoi yednosti ukrainskoho suspilstva v umovakh postradianskoi transformatsii: Monohrafiia / S. Savoiska. – K.: Vyd. tsentr «Prosvita», 2011. – 408 s.
10. Suchasna politychna leksyka: entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk / [I. Ya. Vdovychyn, L. Ya. Uhryn, H. V. Shypunov ta in.]; za nauk. red. Khomy N. M. – Lviv: «Novyi Svit – 2000», 2015. – 396 s.
11. Politolohiia: suchasni terminy i poniattia. Korotkyi navchalnyi slovnyk-dovidnyk dlia studentiv VNZ I-IV rivniv akredytatsii. – 4-te vydannia, vypravlene i dopovnene / ukladach V. M. Picha, nauk. redaktsiia L. D. Klymanskoï, Ya. B. Turchyn, N. M. Khomy. – Lviv: Novyi Svit. – 2000, 2015. – 516 s.

Savoiska S. V. Model of Linguistic Policy in the context of the postsoviet paradigm

The paper examines the model of language policy in the context of the post-Soviet paradigm, which is based on Russia and pro-Russian politicians acting in their interests, aimed at destroying all Ukrainians in order to prevent Ukraine from happening as a state, while Ukrainian citizens did not consider themselves Ukrainian and preserved post-Soviet, that is, pro-Russian consciousness. In spite of Russia's efforts, at the end of 1991, a new Ukrainian political community, which was different from the Soviet one, who got rid of signs of Soviet affiliation and declared to be willing to live in an independent state, began to be formed at the All-Ukrainian referendum. This made it possible to formulate its own model of linguistic policy by means of modernization, relying on national interests, democratic values and the Ukrainian language as a unifying symbol of the Ukrainian people. It was found out that the post-Soviet consciousness of the inhabitants of the South and East of Ukraine retained its influence through pro-Russian-minded politicians who, in pursuit of the goal during all years of independence, pursue a destructive language policy directed at their own interests, ie the conquest of power, in Ukraine. Manipulation of citizens' consciousness has led to revolutionary events in Ukraine that have changed the views of many residents of the East and South of the state in understanding such categories as Ukrainian language, Ukrainian history, Ukrainian traditions, national idea, Ukrainian autochthonous nation, "State independence" and others. It was proved that in the first years of the 1990s, a new model of linguistic policy was developed by representatives of national democrats who revived their activities in the territory of independent Ukraine and adopted the Declaration on State Sovereignty, as well as public activists who fought for freedom for the state and its inhabitants. However, the pro-Russian political forces used the fruit of this cooperation, and Russia was guided by the post-Soviet consciousness and behavior.

Key words: model of language policy, Ukraine, pro-Russian-style policies, Russia, post-Soviet paradigm, "left" political forces, independence.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5421-0271>

Станіславенко Л. А., Донецький національний університет імені Василя Стуса

АВТЕНТИЧНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНЦІВ У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ-НАЦІЇ

Стаття є результатом кореляційного аналізу декларованих національних інтересів держави-нації, національних цінностей українців та ролі автентичних цінностей у контексті формування колективних смислів українського народу та політики захисту національних інтересів України.

Висловлені автором висновки ґрунтуються на аналітичних матеріалах Інституту соціології Національної Академії Наук України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень Національної Академії Наук України ім. І.Ф. Кураса, чинному законодавстві. Визначено, що перспектива консолідації українського суспільства в часи серйозних геополітичних і соціально-економічних викликів має базуватися на синтезі автентичних цінностей українців та актуальних перспектив.

Визначено, що з-поміж низки існуючих підходів до розуміння категорії «національні інтереси», її сутність зводиться до трьох складових: захист територіальної цілісності; безпека життя всіх громадян; зростання добробуту населення. Ототожнення національних інтересів з національними цінностями є некоректним. Національні цінності можуть бути лише основою політики захисту національних інтересів держави. Політична практика демонструє чутливість суспільства до автентичних цінностей, що формують фундамент національних. На відміну від національних інтересів, що можуть бути детерміновані багатьма чинниками геополітичного, соціально-економічного, культурно-історичного характеру тощо, автентичні цінності представляють собою сталі і незмінне ядро національного характеру. Національні інтереси, що якісно обумовлені і ґрунтуються на автентичних цінностях українців, мають потенціал стати колективним смислом, здатним однаково вплинути і мобілізувати всіх членів суспільства.

Ключові слова: національні інтереси, національні цінності, автентичні цінності, національний характер.

Політичний поступ України після подій Революції Гідності опинився в епіцентрі порядку денного діяльності міжнародних організацій і провідних країн світу. Українська революція цінностей актуалізувала не лише проблему використання громадянами свого права на спротив, відстоювання конституційних прав і свобод, недоторканості державних кордонів. Цей лакмусовий папірець продемонстрував різючу різницю між цінностями Західної демократії і пострадянського простору, які набули характеру фундаментального антагонізму в Україні.

Власне, як і Помаранчева, Революція Гідності стала періодом виявлення всієї пасіонарності української нації та загострення відчуття своєї ідентичності та базових цінностей, що вірогідно перебували у латентному стані. Проте після будь-якої революції, що задовольняється лише тактичними перемогами (втеча В. Януковича та найближчих поплічників його режиму) і не здійснює інституційного закріплення своїх стратегічних завдань і цінностей, відбувається контрреволюція. І у випадку України цей відкат трагічніший, адже під загрозою опинилися не тільки фізичні параметри безпеки держави (територія, кордони), які можна легко виміряти, але й самі цінності.

Мета статті – встановити кореляцію між національними цінностями та національними інтересами, визначивши роль автентичних цінностей українців у контексті формулювання колективних смислів держави-нації.

В Україні ціннісні заміри суспільних настроїв проводяться і аналізуються співробітниками Інституту соціології Національної Академії Наук України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень Національної Академії Наук України ім. І.Ф. Кураса. Вітчизняні автори А. Ручка, О. Картунов, В. Горбулін, А. Качинький, Б. Савчук та інші розглядали національні інтереси та

цінності крізь призму питань національної безпеки, правничих і культурологічних аспектів етнополітики, української етногенези тощо. Значні напрацювання в сфері осмислення національного інтересу має західна школа «політичного реалізму» (Ганс Моргентау та інші). Проте, проблема якісної обумовленості національних інтересів саме автентичними цінностями як підґрунтя для формування колективного смислу української нації не стала предметом комплексного наукового дослідження.

У статті розглядаються підходи до розуміння сутності національних цінностей та інтересів, їхня кореляція та проблеми, пов'язані з некоректним ігноруванням фундаментальних цінностей українців під час захисту національних інтересів держави-нації. Одиницею політологічного аналізу обрана саме держава-нація. Змістовне навантаження цієї категорії наукового пошуку, на наш погляд, чітко визначене в роботах українських дослідників М. Степико та Т. Нагорняк. У своїх монографіях «Українська ідентичність: феномен і засади формування» (2011 р.) і «Брендинг території як державна та регіональна політика» (2013 р.) вони зазначають, що «це не тільки певна територія та населення, історична пам'ять і культура, але й ціннісне поняття, що визначає конкурентоспроможність норм поведінки та мислення консолідованих у єдину спільноту етносів», які є суб'єктом формування держави-нації [12, с. 35]. Доцільним на думку автора, буде використання вказаної категорії у наступному тлумаченні. Держава-нація – територіальне цілісне утворення, яке знаходиться на такому рівні саморозвитку, що соціальна організація, політичне управління та культурна самоідентифікація є цілісною характеристикою. Держав-націй, на відміну від національних держав, у світі менше 10%, однак більшість сучасних держав включають багато його елементів [8]. Тобто під державою-нацією можна розуміти певне братерство, що за умов високого рівня консолідації та ефективного брендингу, може стати політичним актором глобального рівня із конкурентоздатною репутацією, привабливим іміджем та унікальним історичним призначенням [Там само, с. 33].

Хронологічно перша спроба вітчизняної науки дати наукове визначення категорії «національні інтереси» була здійснена в 1996 р. у «Малій енциклопедії етнодержавознавства». «Національні інтереси – це інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізуються через політичну систему відповідної держави як компроміс у поєднанні запитів кожної людини і суспільства загалом» [7, с. 118]. Діюче в чинному українському законодавстві розуміння національних інтересів дещо інше:

– національні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток (Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. [5]).

– Стаття 1 Закону України «Про національну безпеку України» (редакція від 21.06.2018 р.) уточнює: «прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [4].

Отже, академічне визначення ґрунтується, перш за все, на ключовій функції національних інтересів – консолідувати суспільство шляхом пошуку загального знаменника. Щодо дефініції, якою оперує українське законодавство, слід зупинитися на її наступних потенційно дискусивних складових:

– національні інтереси не тотожні цінностям;

– національні інтереси – динамічна категорія, що детермінується низкою чинників, тому навряд може бути постійною та чітко визначеною для перехідного суспільства, яким є українське.

Зрештою, за всієї багатоманітності підходів до ідентифікації національних інтересів як інтересів народу, у будь-якому суспільстві вони зводяться до трьох ключових: захист територіальної цілісності; безпека життя всіх громадян; зростання добробуту населення [1]. Проте, важко не погодитися з тезою директора Інституту соціології НАН України В.М. Ворони, який доцільно використовує категорію «інтереси народу України» замість «національних інтересів України» [14, с. 3]. Він аргументує це тим, що останні (національні інтереси – прим. автора) нерідко трактуються як інтереси виключно етнічних українців або людей, що перебувають при владі. «А практично – реалізуються у прагненні побудови етнократичної держави або авторитарно-неопатичної (кумівської)», що протирічить самій ідеї єдності народу та збереження територіальної цілісності країни [Там само].

Щодо тотожності «національних» і «державних інтересів», вона поза сумнівом очевидна, коли йдеться про економічно розвинену моноетнічну державу, з притаманною їй єдністю громадянського

суспільства і державних інститутів. Відтак національні інтереси виконують консолідуючу функцію та зменшують протиріччя між запитамі суспільства і держави. Наприклад, національні інтереси Сполучених Штатів полягають у захисті свободи і демократії, економічному процвітанні, пропаганді цінностей та світовому порядку [15, с. 4]. І в умовах етнічної, конфесійної, мовної строкатості у поєднанні з високорозвиненою економікою, демократичними засадами взаємодії з державою тощо названі інтереси становлять однаково зрозумілу для всіх громадян США ціннісну модель. Умовно це представлено на схемі (див. Рис. 1).

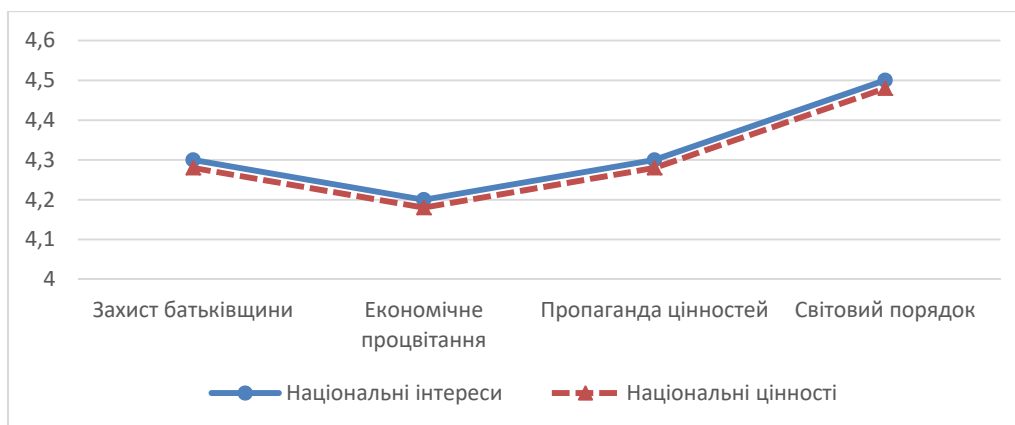

Рис. 1. Збалансована модель кореляції національних інтересів і цінностей
(Сформовано автором)

Натомість у багатонаціональній поліетнічній державі сила національних інтересів має зворотну дію: утворює надзвичайно складну систему співвідношення і взаємовпливу ціннісних орієнтацій різних етнічних і соціальних груп. І хоча зв'язки між економікою, політикою і цінностями мають не причинно-наслідковий характер, а радше характер кореляції, на фоні економічної слабкості ці взаємовідносини слугують постійним живильним середовищем для різного роду конфліктів. Автор припускає, що у перехідних суспільствах зі слабкою економікою національні інтереси здатні гармонізувати інтереси людини, громадянського суспільства і держави, якщо спиратимуться в своїй основі на більш статичні, базові – навіть інстинктивні категорії.

Один із засновників вітчизняної етнополітології доктор політичних наук, академік Української академії політичних наук Олексій Картунов визначав національні цінності як матеріальні й духовні цінності, які нація отримала у спадщину від своєї «етнічної сировини», тобто цінності тих етнічних та/чи расових спільнот, які об'єдналися у націю, а також всі цінності, які були вироблені й накопичені всіма її членами протягом спільного існування [6].

До цього ціннісного ряду можна віднести: власну територію, державу чи державне утворення, спільні економічні, соціальні й політичні здобутки, національний генофонд, спільну національну мову і культуру («високу»), спільний спосіб життя, спільні інтереси й цілі, спільну свідомість, психологію, характер, спільні звичаї й традиції, спільну історичну пам'ять, спільні міфи й легенди, спільну волю і бажання жити разом, спільну назву тощо.

Окремо виділяється категорія «етнічні цінності» як споконвічні матеріальні та духовні цінності, створені й накопичені етносом та/чи етнічною групою протягом всього свого існування. Ціннісне ядро етнічних і національних цінностей тотожне. Проте їх виокремлення не випадкове. Адже у поліетнічних суспільствах пошук його членами власної домінуючої ідентичності ускладнюється поліваріантністю вибору: національна ідентичність часто програє регіональній, особливо за умови впливу держав-сусідів на території пограниччя.

Зауважимо також, що відношення національних і етнічних цінностей відбувається не за причинно-наслідковою логікою чи моделлю кількісного накопичення цінностей. Цей зв'язок – як і у випадку співвідношення економіки, політики і цінностей – має характер кореляції, що обумовлює динаміку розвитку.

Український соціолог А.О. Ручка у своїй методології дослідження ціннісних пріоритетів населення України виділяє п'ять ціннісних синдромів, оцінка яких відбувається за п'ятибальною шкалою (див. Рис. 2). Серед виокремлених, головними (дані на 2010 р.) для українців стали

вітальні цінності: здоров'я (4,74), сім'я (4,72), діти (4,67), добробут (4,67) (середній бал – 4,73). Другий ціннісний синдром охоплює соціальні цінності: створення в суспільстві різних можливостей для всіх, сприятливий морально-психологічний клімат, соціальна рівність (середній бал – 4,06). Традиціоналістські цінності, а саме: національно-культурне відродження, участь у релігійному житті отримали середній бал 3,47. Цікава робота (праця), суспільне визнання, підвищення освітнього рівня, розширення культурного кругозору оформлені у синдром самореалізаційних цінностей з середнім балом – 3,7. Нарешті політико-громадянські цінності – державна незалежність країни, демократичний розвиток країни, участь у діяльності політичних партій і громадських організацій тощо – в ціннісних перевагах українців отримали середній бал – 3,51 [10, с. 121-122].

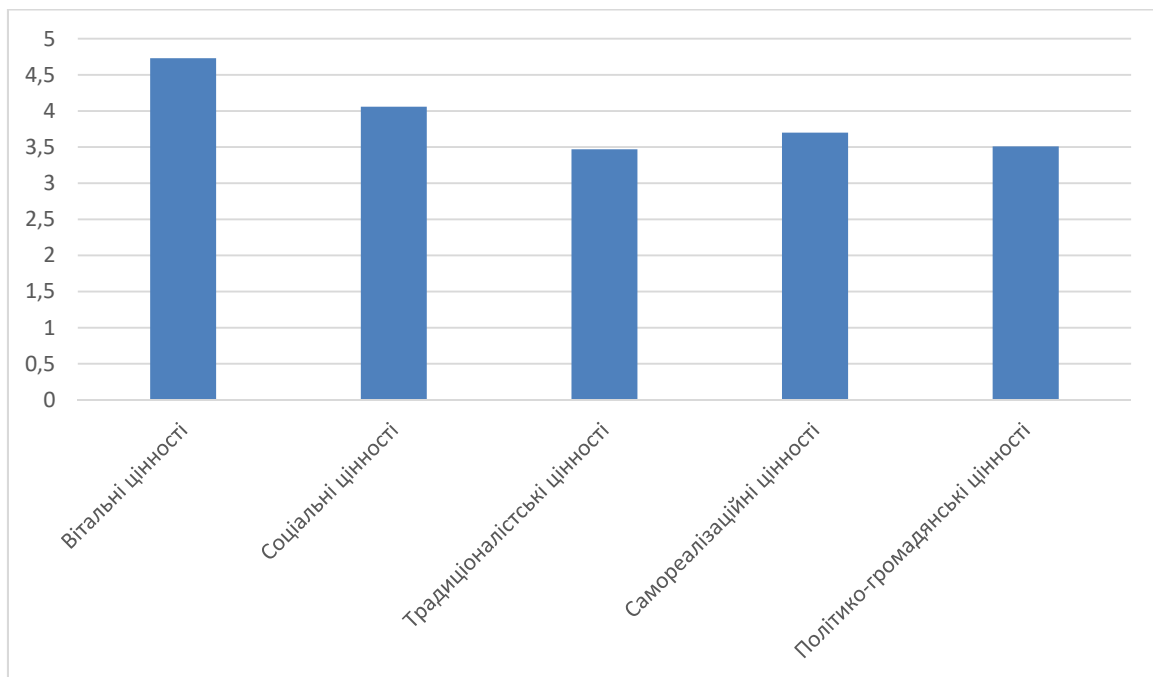

Рис. 2. Ціннісні синдроми населення України
(Сформовано автором)

Директор Національного інституту стратегічних досліджень (до 2018 р.) професор Володимир Горбулін і професор Анатолій Качинський класифікували національні цінності, керуючись критерієм суб'єктності. Таким чином, вони вирізняють цінності індивіда, суспільства і держави.

Першу групу цінностей сформувавши індивідуалізм, патріотизм, права та свободи людини, право приватної власності та загальнолюдські цінності. Суспільні цінності, на думку вчених, це: добробут, соціальна справедливість, міжетнічна та міжконфесійна злагода, ліберально-демократичні традиції, матеріальні й духовні надбання. Цінності держави – це природні ресурси, конституційний лад, національна безпека, державний суверенітет, система міжнародних зв'язків і територіальна цілісність [2, с. 107; 3, с. 18].

Вочевидь, обидва підходи до розуміння категорії «національні цінності» і класифікації національних цінностей українців дозволяють верифікувати висловлену тезу про неприпустимість отождолення національних цінностей з національними інтересами. Національні цінності можуть бути лише основою національних інтересів держави [9, с. 73]. Не в сенсі марксистської методології «базис-надбудова», а в розумінні замкненого циклу: державний суверенітет, безпека кордонів, внутрішня стабільність – це необхідні елементи для захисту національних цінностей, що є фундаментом для консолідації і мобілізації суспільства, спрямованої на захист національних інтересів (державний суверенітет, безпека кордонів, внутрішній прогресивний демократичний розвиток, добробут тощо). Умовно це співвідношення представлено на схемі (див. Рис. 3).

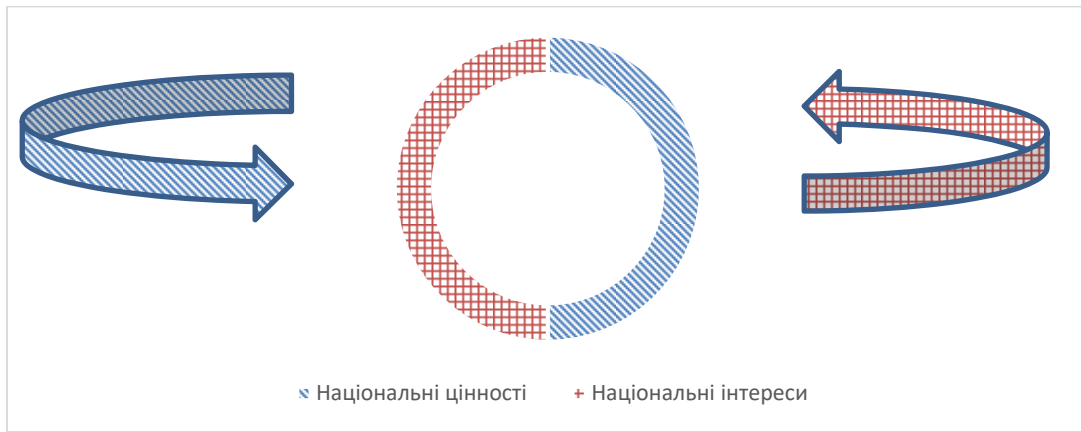

Рис. 3. Схема співвідношення національних інтересів і цінностей
(Сформовано автором)

Отже, майбутнє існування української держави і нації слід розглядати саме крізь призму її ціннісного ядра. І якщо досліджувати цей ціннісний конструкт як багатокомпонентну (ціннісні синдроми) або трирівневу (індивідуальні, суспільні, державні цінності) систему, можна виокремити цінності, що представляються фундаментальними і основоположними. Для їхньої ідентифікації автор пропонує термін – автентичні цінності.

Під автентичними цінностями ми розуміємо стабільний комплекс статичних компонентів, що були сформовані протягом історичного розвитку держави-нації та які визначають психічний склад її народу. Відпрацьовані впродовж тривалого часу етнічного розвитку, ці стереотипні реакції українців формують ментальний характер, що є незмінним, за винятком окремих периферійних елементів, які в цілому не впливають докорінно на його суть.

На відміну від національних інтересів, єдиним носієм автентичних цінностей є український народ взагалі та кожен його представник зокрема. *Український народ* у поліетнічному своєму розумінні використовується нами як категорія ментальних носіїв автентичних цінностей держави-нації (України) та унікального історичного призначення. Динамічні національні інтереси відображають мінливі характеристики народу – соціальний запит, почуття, смаки й уподобання, що можуть виникати та зникати під впливом різних обставин суспільного розвитку. У той час як національні інтереси можуть бути детерміновані багатьма чинниками геополітичного, соціально-економічного, культурно-історичного характеру тощо, автентичні цінності представляють собою стає і незмінне ядро національного характеру.

Дослідник Борис Савчук виділяє дві групи елементів автентичного ціннісного ряду українців, що сформувалися історично: архаїчну хліборобську та середньовічну козацьку [11, с. 426]. Відповідно кожній із цих груп належать архетипні етнообрази, що в оригінальному чи модифікованому вигляді сформували національний характер українців, і разом з тим заклали підґрунтя національних цінностей.

Архаїчний хліборобський етнообраз українців сконцентрувався навколо ідеї першорядності жінки перед чоловіком – звідси домінування жіночого начала, цінність дітей, матрилокальної сім'ї. Навіть Батьківщина постає в образі жінки-матері, Богородиці. Крім того, слід виділити такі важливі компоненти цього ціннісного ряду: культ землі (грунту, території), колективна довіра до доброї неньки-землі і природи, раціональний підхід щодо освоєння свого навколишнього середовища без імперського зазіхання на чужі території.

Чоловічу константу, а разом з нею ідею війни, дороги, чужини, жертви – в український етнотип принесла доба козацтва. Саме в цей час виникає ціннісний ланцюг героїчної смерті за віру, родину, Батьківщину, що в подальшому знайшов відображення у словах Гімну України: «Душу й тіло ми положим за нашу свободу, і — покажем, що ми, браття, козацького роду!»

Системна помилка, що повсякчас повертає українське суспільство до ціннісного дискурсу – часом жертвовного – полягає, за нашим припущенням, у наступному: державна політика по захисту національних інтересів, які не базуються та/або протирічають автентичним цінностям українців, потенційно спроможна мобілізувати українське суспільство на спротив. Розбалансування між політикою захисту національних інтересів і тяжінням народу до захисту своїх автентичних

цінностей неминуче призводить до суспільно резонансного антагонізму. І навпаки – національні інтереси, що якісно обумовлені і ґрунтуються на автентичних цінностях українців, мають потенціал стати колективним смислом, однаково зрозумілим всім членам суспільства. Умовно це зображено на схемі (див. Рис. 4).

Саме тому, коли в ніч з 29 на 30 листопада 2013 р. на Майдані Незалежності спецпідрозділ «Беркут» жорстоко побив мітингувальників, серед яких було багато студентів, молоді, 1 грудня 2013 р. на вулиці Києва та багатьох інших міст вийшло в рази більше протестувальників. Адже захищаючи інтереси держави (стабільність, внутрішній порядок тощо), влада зазіхнула на одну з найбільш вагомих для українців цінностей – дітей (що до речі, підтверджується даними дослідження А.О. Ручки [10]). Закони 16 січня 2014 р. обмежували ще одну з ключових автентичних цінностей українців – свободу, а відтак створили чергову точку конфлікту між національними інтересами і цінностями.

Натомість російська анексія АР Крим, окупація частин Донецької і Луганської областей «увімкнули» в суспільній свідомості цінність землі і Батьківщини, і найголовніше – честь героїчної смерті за них. Тож в умовах злочинної безпорадності влади у питанні захисту територіальної цілісності держави, життя, приватної власності громадян, українці самостійно почали об'єднуватися в добровольчі батальйони. На початку березня 2014 р. був створений Перший добровольчий батальйон імені Кульчицького. Пізніше на Дніпропетровщині з'явився добровольчий батальйон Дніпро-1, у лавах Збройних Сил України був сформований в основному з мешканців Луганської області добровольчий батальйон «Айдар». Загалом було створено 32 батальйони територіальної оборони [13]. І саме завдяки тому, що базові складові багатогранного комплексу автентичних цінностей українців – необхідність захищати свою землю, родину, дітей, Батьківщину – сформували єдиний смисловий ряд з державною політикою захисту національних інтересів, ми можемо говорити про успіх, хоч і доволі короткотривалий, формування колективного смислу нації.

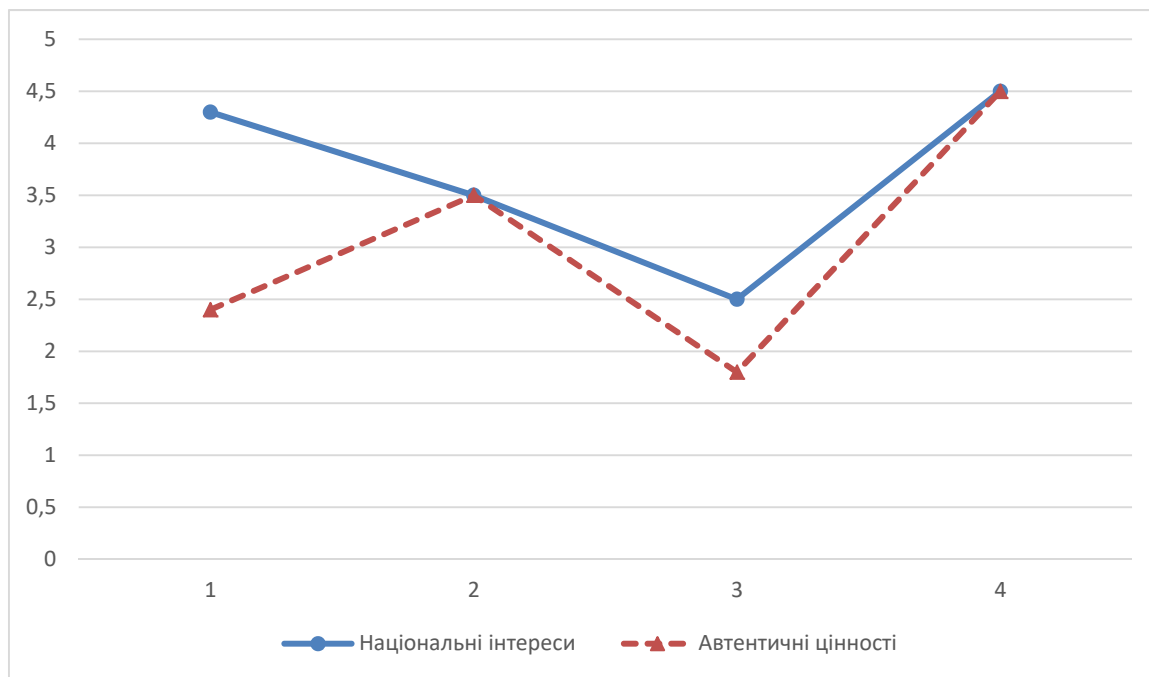

Рис. 4. Розбалансована модель кореляції національних інтересів і цінностей
(Сформовано автором)

Таким чином, визнаючи першочерговість політичної практики, можна підсумувати, що теоретичні міркування вітчизняної науки щодо національних цінностей та інтересів держави-нації, їхнього співвідношення в контексті формування колективних смислів української нації потребують суттєвого уточнення. В українській системі координат національні інтереси стають заручниками політичної еліти, і вектор державної політики, таким чином, коливається в залежності від її прагматичних інтересів, які вдавано ототожнюють з національними. Саме

проблема дисбалансу національних інтересів і національних цінностей (що в основі своїй базуються на цінностях автентичних) вбачається нами в якості ключової системної помилки, яка призводить українське суспільство до принципово антидержавницького мислення і неспроможності за 28 років незалежності випрацювати єдиний і зрозумілий для всіх стратегічний набір смислів. Адже саме такий смисловий конструкт, що неодмінно спирається на притаманні українському етнотипу автентичні цінності, здатний успішно і гнучко реагувати на суспільні запити та соціально-економічні і геополітичні виклики у процесі захисту Українського народу і держави.

Бібліографічний список:

1. Горбулін В. Ціннісні дилеми зовнішньої і внутрішньої ефективності. URL: https://dt.ua/internal/cinnosti-suspilstva-i-gibridniy-mir-kriza-modeli-zahistu-246525_.html
2. Горбулін В. П., Качинський А.Б. Засади національної безпеки України. К.: Інтертехнологія, 2009. 272 с.
3. Горбулін В. П., Качинський А.Б. Стратегія національної безпеки України в аксіологічному вимірі: від «суспільства ризику» до громадянського суспільства. Стратегічна панорама. 2005, №2. С.13–27.
4. Закон України «Про національну безпеку України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
5. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
6. Картунов О. В. Вступ до етнополітології: науково-навчальний посібник. К.: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. – 300 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-648.html>
7. Мала енциклопедія етнотермазнавства. НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
8. Нагорняк Т. Л. Брендинг території як державна та регіональна політика: [Монографія] / Т. Л. Нагорняк. Донецьк: Видавництво «Ноулдж», 2013. –367 с.
9. Рафальський О. О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. – 400 с.
10. Ручка А. Ціннісна ментальність вікових груп соціуму. Соціологічні дослідження культури: концепції та практики: зб.наук.праць / наук.ред. Щербина В. М., відпов.ред. Наумова М.Ю. К.: Ін-т культурології НАМУ, 2010. – С.117-127.
11. Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. – 559 с.
12. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М. Т. Степико. К.: НІСД, 2011. – 336 с.
13. Сухорукова І. Історія подвигу батальйонів, що врятували країну. Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. 03.03.2017. URL: <http://khp.org/index.php?id=1488551983>
14. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. За ред. Д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с.
15. National Defense Strategy of the United States of America. Summary of the 2018. URL: <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>

References:

1. Gorbulin V. Cinnisni dy`lemy` zovnishn`oyi i vnutrishn`oyi efekty`vnosti. URL: https://dt.ua/internal/cinnosti-suspilstva-i-gibridniy-mir-kriza-modeli-zahistu-246525_.html
2. Gorbulin V. P., Kachy`ns`ky`j A.B. Zasady` nacional`noyi bezpeky` Ukrayiny`. K.: Intertexnologiya, 2009. – 272 s.
3. Gorbulin V. P., Kachy`ns`ky`j A.B. Strategiya nacional`noyi bezpeky` Ukrayiny` v aksiologichnomu vy`miri: vid «suspil`stva ry`zy`ku» do gromadyans`kogo suspil`stva. Strategichna panorama. 2005, #2. – S.13–27.
4. Zakon Ukrayiny` «Pro nacional`nu bezpeku Ukrayiny`». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
5. Zakon Ukrayiny` «Pro osnovy` nacional`noyi bezpeky` Ukrayiny`» vid 19.06.2003 # 964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
6. Kartunov O. V. Vstup do etnopolitologiyi: naukovo-navchal`ny`j posibny`k. K.: In-t ekonomiy`, upravlinnya ta gospodars`kogo prava, 1999. 300 s.
7. Mala ency`klopediya etnoderzhavoznavstva. NAN Ukrayiny`. In-t derzhavy` i prava im. V.M. Korecz`kogo. K.: Dovira: G`eneza, 1996. 942 s.
8. Nagornyak T. L. Brendy`ng tery`toriyi yak derzhavna ta regional`na polity`ka: [Monografiya] / T. L. Nagornyak. Donecz`k: Vy`davny`chtvo «Noulidzh», 2013. 367 s.
9. Rafal`s`ky`j O. O. Konsolidaciya ukrayins`kogo suspil`stva: etnopolity`chny`j vy`mir. K.: Insty`tut polity`chny`x i etnonacional`ny`x doslidzhen`im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny`, 2018. 400 s.
10. Ruchka A. Cinnisna mental`nist` vikovy`x grup sociumu. Sociologichni doslidzhennya kul`tury`: koncepciyi ta prakty`ky`: zb.nauk.pracz` / nauk.red. Shherby`na V. M., vidpov.red. Naumova M.Yu. K.: In-t kul`turologiyi NAMU, 2010. S.117-127.
11. Savchuk B. Ukrayins`ka etnologiya. Ivano-Frankivs`k: Lileya-NV, 2004. 559 s.
12. Stepy`ko M. T. Ukrayins`ka identy`chnist`: fenomen i zasady` formuvannya: monografiya / M. T. Stepy`ko.

K.: NISD, 2011. 336 s.

13. Suxorukova I. Istorija podvy`gu batal`joniv, shho vryatuvaly`krayinu. Prava Lyudy`ny`v Ukrayini. Informacijny`j portal Xarkivs`koyi pravozaxy`snoyi grupy`. 03.03.2017. URL: <http://khp.org/index.php?id=1488551983>.

14. Ukrayins`ke suspil`stvo 1992-2013. Stan ta dy`namika zmin. Sociologichny`j monitory`ng. Za red. D.ek.n. V. Vorony`, d.socz.n. M. Shul`gy`. K.: Insty`tut sociologiyi NAN Ukrayiny`, 2013. 566 s.

15. National Defense Strategy of the United States of America. Summary of the 2018. URL: <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>

Stanislavenko L. A. Authentic values of Ukrainians in the context of protection national interests of the nation-state

The article is the result of a correlation analysis of the declared national interests of the nation-state, the national values of Ukrainians and the role of authentic values in the context of the formation of collective meanings of the Ukrainian people and the policy of protecting the national interests of Ukraine.

The conclusions expressed by the author are based on the analytical materials of the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine by IF Kuras, the current legislation. It is determined that the prospect of consolidation of Ukrainian society in times of serious geopolitical and socio-economic challenges should be based on the synthesis of authentic values of Ukrainians and current perspectives.

It is determined that among the number of existing approaches to understanding the category «national interests», its essence is reduced to three components: protection of territorial integrity; security of life for all citizens; the welfare of the population. Identifying national interests with national values is incorrect. National values can only form the basis of a policy to protect the national interests of the state. Political practice demonstrates the sensitivity of society to authentic values that form the basis of national ones. Unlike national interests, which can be determined by many factors of geopolitical, socio-economic, cultural and historical character, etc., authentic values represent a stable and unchanging core of national character. National interests, which are qualitatively based on the authentic values of Ukrainians, have the potential to become a collective sense capable of equally influencing and mobilizing all members of society.

Key words: national interests, national values, authentic values, national character.

DOI 10.31558/2519-2949.2019.3.15

УДК 327.8:82.02/.09

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9799-9786>*Steblyna N. O., Vasyl Stus' Donetsk National University*

NARRATIVE IN THE FIELD OF POLITICAL COMMUNICATIONS: THE APPROACHES OF MOST CITED PAPERS ON WEB OF SCIENCE

Narrative theory as a scientific approach emerged in the field of literary studies and, at first, was used for the analysis of fiction. In the second half of the 20th century, works of poststructuralists, who perceived reality to be kind of a text, led to the spread of the narratology in the humanities: history, psychology, sociology, political and communication studies. The digital times have made narratology more popular than ever. However, in the field of Ukrainian political studies, narrative analysis is used quite rarely. Thus, this study aims to define the key characteristics of the term «narrative» and the ways of its studying in the most cited publications in the Web of Science base (in the fields of Political Studies and Communications).

Study of research in the field of narrative and political communications helps us to underline five main characteristics of a narrative. Narrative is a suitable form for making sense of reality – both in the everyday life and in the political studies. Within the latter, a dominant and alternative narratives may be differentiated, whereas a question about the ratio of official and alternative narratives remains mainly unanswered, and in the digital times in particular. Additionally a narrative have a reference possibility, thus it's always connected to some extra-textual (or extra-narrative) features, and an audience should add some additional knowledge to interpret a story. However, a political narrative should have a factual basis and to reflect the reality (for a literature narrative it's not obligatory). Narrative is also linear and predictable. As far as a narrative has a plot, it helps to put in in a temporal sequence some facts and events. Thus, meanings of a narrative are predestined, sometimes a narrative may be a reason for biased attitudes. And to sum up, a narrative has dramatic nature and engaging character. Thus, as a rule, an audience perceive a narrative uncritically.

Keywords: *political narrative, characteristics of narrative, narrative plot, perception of a narrative*

Narrative theory as a scientific approach emerged in the field of literary studies and, at first, was used for the analysis of fiction. Works of Russian structuralists – Mikhail Bakhtin and Vladimir Propp – are considered fundamental for narratology. Bakhtin claims that there is always a dialogue between an author and a character, and a text should contain a polyphony, a variety of voices, which are conducted by the author.

In the second half of the 20th century, works of poststructuralists, who perceived reality to be kind of a text and objectivity to be dead, led to the spread of the narratology in the humanities: history, psychology, sociology, political and communication studies. Pursuant to the narrative theory, the reality-text is constructed with the help of different narrators, whose narratives compete with each other. However, all these narratives are not complete because narrators select and interpret facts according to their worldview, ideology, professional tasks, etc.

The digital times have made narratology more popular than ever. According to Ganz, it was the narrative, which helped Obama to win the election in 2008 [13]. «The battle of narratives» concept is used in modern propaganda and conflict perception studies (the US war against terrorism vs Al Qaeda's narratives [10]; Western countries vs pro-Islamic State's narratives [23]; Russia vs the West narratives [20]). In reality of alternative facts, post-truth and post-factual democracy [16], «impolitics» [21], anti-politics [9] narratives may be much more powerful than facts. Personalization of modern politics also makes narratives a leading form of political communication [1], [24]. However, in the field of Ukrainian political studies, narrative analysis is used quite rarely. Our search in Vernadsky National Library electronic collection of PhD theses in political studies did not show any results. There were only several research papers, whereas scholars in other fields (sociology, psychology, philosophy, history and, of course, philology) widely exploit the narrative approach. Thus, this study aims to define the key characteristics of the term «narrative» and the ways of its studying in the most cited publications in the Web of Science base (in the fields of Political Studies and Communications).

Key characteristics of narrative*Making sense of reality*

Narratives are the basic form for sense construction, people use them to understand reality they live in. Narratives are widely constructed by all people «to weave together fragmented observations to construct meanings and realities» [19, p. 36]. Fischer even uses such term as «Homo Narrans» to underline this, «the narrative paradigm sees people as storytellers – authors and co-authors who creatively read and evaluate the texts of life and literature. It envisions existing institutions as providing ‘plots’ that are always in the process of re-creation rather than as scripts; it stresses that people are full participants in the message-making, whether they are agents (authors) or audience members (co-authors)» [12].

As far as the narration becomes the only way to understand reality, all people («agents» and «co-authors») are taking part in the ongoing process. In this idyllic picture all the people are active in designing the narrative. However, we may claim that some «agents» come along with more persuasive narratives or have more resources to reach agenda with their «stories».

Jones and Mcbeth tell about similar «democratic» way to form a narrative in studying politics, «First, in policy areas of high uncertainty, complexity, and polarization, policy narratives... and arguments... are identified. Second, alternative narratives that do not conform to the dominant policy narrative(s) defined in step 1 are identified. Next, the two groups of stories identified in steps 1 and 2 are compared and a grand policy metanarrative is derived from the comparison» [18]. Here we do not know, how to measure the ratio of «dominant» and «alternative» narratives. However, this may be important to evaluate both quality and diversity of the «metanarrative».

Some scholars claim that there are some leading actors in general narrative production. For instance, McComas calls mass media a «most visible and important storyteller» [19]. However, politicians may also use narratives to explain their actions or reach the voters [25]. There is also a research in the state narrative, which dominates some social groups, for instance, asylum seekers (See [3]). Considering the function of narrative in the organizations, Mumby states, «narratives not only evolve as product of certain power structures, but also function ideologically to produce, maintain and reproduce those power structures» [22, p. 113]. We may suppose that in the organizations as well as in politics official (or dominant) and alternative narratives coexist. However, the official narrative, having some features, which differentiate it from others, has some priorities and is perceived as more significant.

Mumby believes that narratives in the organizations «often articulate an organizational reality that is accepted as ‘the natural order’ and ‘an ideological force’ that articulates a system of meanings which privileges certain interests over others» [22, p. 114]. This peculiarity of a narrative may work in politics and society as well, where resources may predefine the construction of more powerful narrative.

However, there is a question about the ratio of official and alternative narratives in digital times. Studying protest networks during the 2009 G20 London Summit, Bennett and Segerberg found out that the more personalized opportunities a coalition adopt, the stronger network it may maintain [1, p. 25]. Thus, the Internet encourages the production of personalized narratives and helps common people form networks, as a result, their narrative salience may increase.

One more observation of making sense of reality. According to Capoccia and Kelemen, narratives may be used not only by common people but the narratives may also help recreate decisive or «troubled» periods in politics. Narrative unites diverse decisions and actions in one story and «reconstruct the possible outcomes of the decisions that were made and... the possible outcomes of those that could have been made but were not» [7, 357]. And here we must define narrative as a «a particular category of communication and a method of cognitive organization» [18, p. 329-330].

A possibility to refer «to some beliefs and desires»

Bevir and colleagues define narrative as «a form of explanation that works by relating actions to the beliefs and desires that produce them» [2]. These beliefs or desires may be personal or collective ones. According to the scientists, conditional connections such as beliefs and desires are essential for narratives. Additionally, narratives «explain actions and practices without evoking the idea of necessity» (as in natural sciences) [2].

Thus, narratives work in the sphere of subjectivity, have explanatory nature and help to form individual experiences. Moreover, narratives are flexible and put us in reality of contested stories (as far as narratives are based on our «desires and beliefs», some of them may be more enjoyable and trustful). However, Bevir and colleagues claim that it is important to differentiate narratives in fiction and narratives in political studies, «Political scientists offer us narratives that strive, to the best of the narrator’s ability, to capture

the way in which events did happen in the past or are happening today, whereas writers of fiction need not to do so. Political scientists cannot ignore the facts, although we must accept that no fact is simply given to them» [2].

Narrative linearity and predictability

Jones and McBeth add to the definition some formal elements: «a story with a temporal sequence of events unfolding in a plot» [18], thus, it is an explanation in the form of a story with a plot, which determines certain order of events. As explained by McComas and Shanahan, «Plots generally require a sequential, linear unfolding» [19, p. 37]. Here also a term «narrative arc» may be used. The arc is a narrative logic, which determines some consequence of events.

As far as we have a story with a plot, some «dramatic moments» and characters are also required. In their definition, Jones and McBeth do not mention a possibility of a narrative to refer to anything, however, they claim that a narrative contains «symbols» (which may be interpreted with a reference to something) and «archetypes» [18]. For the authors, the archetypes are connected with the characters. Besides, Jones and McBeth argue that the narrative «culminates in a moral to the story» [18]. Their definition has both – formal characteristic of a narrative (the plot, dramatic techniques and a special type of ending – moral culmination) and interpretative ones, symbols, archetypes and the moral as well – moral refers to special norms and beliefs.

Narratives may be perceived not only as plots, where the outcome may be foreseen, but also as a stricter form – a «script», which generates people's attitudes towards reality they live in (however, Fischer denies comparing narrative and script, as far as the construction of the narrative is an ongoing process, whereas the script is predefined) [12].

However, the term «script» may be used in a kind of behaviorist understanding of reality, where narratives are some models, which define our way of thinking. For instance, Gilliam and Iyengar discovered the repeated plot in crime stories: «the 'target' actions are marked by the sequence» and «there is a clear sense of what is to come» [14, p. 563]. Thus, repeated events, formed in a linear narrative sequence, may cause some biased perceptions. According to the authors, narrative fixes some characteristics of a social group (they write about the race), because authors of the narratives (journalists in this case) in order to reach a larger audience may exaggerate some sensitive topics [14, p. 570].

Speaking of a narrative plot/script, we should consider the issue of predictability. Taking into account different events or character's attributes, one may make a conclusion about the whole story meaning or refer through symbols or archetypes to certain beliefs, desires or morals. Thus, we should question free interpretation of the narrative. To combine different elements in a narrative or a story, one needs to select some facts, characteristics and to ignore others. This concerns a narratee as well. By this connection, Mumby marks several ways of narrative readings: «political reading of narrative exploits, seeking to create a disjunction between the privileged (dominant, ideological) reading and that constructed by the reader/listener» [22, p. 114]. Thus, there are some markers in a narrative, which direct a process of sense-making. However, here we speak only about a political, not literary narrative, which may be opened for free interpretations.

Predestination of meanings and narrative vs framing/priming

A narrative may define the way of interpretation, and, thus, it limits the plurality of meanings, which potentially may be assigned to an event or a person. In his famous paper, Entman compares news media narratives of two similar incidents: the US shot down an Iranian plane and Soviet Union shot down a Korean jet. The scientist discloses two different stories, where the air crash was presented as a «technical error» (the 1st case) and «massacre» (the 2nd case). The scholar is known for framing researches, yet in the paper he claims that the frames become salient only within the narrative, «Comparing media narratives of events that could have been reported similarly helps to reveal the critical textual choices that framed the story but would otherwise remain submerged in an undifferentiated text» [11, p. 6].

One more interesting observation: mass media narratives do not contradict official ones. In political advertisement, some narrative techniques may be deliberately created to underline a desirable meaning. Valentino and colleagues establish implicit and explicit types of «racial messages» and narrative references in the texts [25, p. 76]. The scholars use the concept of priming (the activation technique of certain topics in order to cause specific thoughts among the audience) and explain the influence of some techniques on the audience's attitudes formation, for instance, a narrator's comments [25, p. 87].

Both these approaches – framing and priming – emerged within the agenda-setting theory, where powerful institutions, like government, politicians, big business control public agenda. Thus, the narrative within this paradigm may also contain «traces of power».

Engaging character of the narrative

As far as the narratives provide for the selection of facts and meanings, they usually simplify reality and give an impression of order and comfort. Apart from that, a dramatic character of a narrative helps the audience to enjoy a story. Thus, simple narrative structure may help some social institutions to communicate complex issues, for instance, global climate change. McComas and Shanahan claim that it is essential for society to be acknowledged with social problems, and, it is important to consider a «dramatic» character of the narrative journalism [19, p. 36]. The scholars suggest a term «narrative cycle» to explain mass media attention to environmental issue: «The story begins with a crescendo of dramatic claims... that attracts attention to the issue, peaks with efforts to solve the problem, and then advances to a denouement and resolution of the story» [19, p. 38].

So, the dramatic elements of a narrative attract attention, and after that, the audience is placed inside a story. Green and colleagues state that a «narrative world» exists, the audiences enjoy it and associate themselves with narrative characters [15]. Here we should note the uncritical character of the narrative perception. Studies by Cin and colleagues support this thesis, «when people are cognitively and emotionally invested in a story, they are left with less ability (mental resources) or motivation to resist the targeted message» [8]. One more interesting observation of the authors is the reason of weak resistance to a narrative: narrative is usually something that was seen by someone. Thus it is more persuasive because it has a witness. Thus it is easier to believe someone, than check facts by yourself.

To study a narrative influence, scholars also look for some components of narratives, which contribute to engagement with a narrative. Busselle and Bilandzic designed a scale to measure narrative engagement with several dimensions: narrative understanding, attentional focus, emotional engagement, and narrative presence [6]. In their second paper, the authors discuss the cases when the audience perceives a narrative as unreal: fictionality, external realism (match with external reality), and narrative realism (coherence within a story) [5].

Conclusion

Telling stories is a basic human need. With the help of stories people teach and entertain each other, communicate their experience, understand themselves. And of course, narratives may be widely used in the public sphere as means of persuasion, form of explanations and attracting attention. Additionally, narratives have some possibilities for manipulation, thus, in the times of information overload, «speed culture» such simple forms of communication may distort the reality. Moreover, nowadays narratives may be constructed by activists and protesters, who spread the virally on the Internet. And in Ukraine, where the hybrid war has been launched by Russia, narrative studies in the field of political communications should be more widespread.

As far as our review considered the most cited publications in Web of Science, we don't define the peculiarities of a narrative in the digital times, however, it might be a significant question.

Study of research in the field of narrative and political communications helps us to underline the main characteristics of a narrative. Narrative is a suitable form for making sense of reality – both in the everyday life and in the political studies. Within the latter, a dominant and alternative narratives may be differentiated, whereas a question about the ratio of official and alternative narratives remains mainly unanswered, and in the digital times in particular. Additionally a narrative have a reference possibility, thus it's always connected to some extra-textual (or extra-narrative) features, and an audience should add some additional knowledge to interpret a story. However, a political narrative should have a factual basis and to reflect the reality (for a literature narrative it's not obligatory). Narrative is also linear and predictable. As far as a narrative has a plot, it helps to put in in a temporal sequence some facts and events. Thus, meanings of a narrative are predestined, sometimes a narrative may be a reason for biased attitudes. And to sum up, a narrative has dramatic nature and engaging character. Thus, as a rule, an audience perceive a narrative uncritically.

Бібліографічний цнук / References:

1. Bennett L., Segerberg, A. Digital Media and the Personalization of Collective Action. *Information Communication and Society*. 2011. № 14(6). P. 1-30. DOI: 10.1080/1369118X.2011.579141
2. Bevir M., Rhodes R. A., Weller P. Traditions of governance: Interpreting the changing role of the public sector. *Public Administration*. 2003. № 81(1). P. 1-17. DOI: 10.1111/1467-9299.00334
3. Blommaert J. Investigating narrative inequality: African asylum seekers' stories in Belgium. *Discourse and Society* 2001. № 12(4). C. 413-439. DOI: 10.1177/0957926501012004002
4. Boswell C., Geddes A., Scholten P. The Role of Narratives in Migration Policy-Making: A Research Framework. *British Journal of Politics & International Relations*. 2011. № 13. P. 1-11. DOI: 10.1111/j.1467-856X.2010.00435.x

5. Busselle R., Bilandzic H.. Fictionality and perceived realism in experiencing stories: A model of narrative comprehension and engagement. *Communication Theory*. 2008. № 18(2). P. 255-280. DOI: 10.1111/j.1468-2885.2008.00322.x
6. Busselle R., Bilandzic, H.. Measuring Narrative Engagement. *Media Psychology*. 2009. № 12(4). P. 321-347. DOI: 10.1080/15213260903287259
7. Capoccia G., Kelemen D. The Study of Critical Junctures: Theory, Narrative, and Counterfactuals in Historical Institutionalism. *World Politics*. 2007. № 59(3). P. 341-369.
8. Cin S. D., Zanna M. P., Fong G. T. Narrative Persuasion and Overcoming Resistance. In E. Knowles, J. A. Linn, (Eds.). *Resistance and Persuasion* New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. 2004. P. 175-191.
9. Clarke, N. Urban policy mobility, anti-politics, and histories of the transnational municipal movement. *Progress in Human Geography*. 2012. № 31(1). P. 25-43.
10. Crowley P. J. The Battle of Narratives: The Real Central Front against Al Qaeda. In M. Morgan (Ed.). *The Impact of 9/11 on the Media, Arts, and Entertainment*. New York: Palgrave Macmillan US. 2009. DOI: 10.1057/9780230101616_4
11. Entman R. Framing U.S. Coverage of International News: Contrasts in Narratives of the KAL and Iran Air Incidents. *Journal of Communication*. 1991. № 41(4). P. 6-27.
12. Fisher W. R. Homo Narrans the Narrative Paradigm: In the Beginning. *Journal of Communication*. 1985. № 35(4). P. 74-89.
13. Ganz M. 2009 Organizing Obama: Campaign, Organization, Movement. *The Proceedings of the American Sociological Association Annual Meeting*. San Francisco. 2009.
14. Gilliam F. D., Iyengar S. Prime suspects: The influence of local television news on the viewing public. *American Journal of Political Science*. 2000. № 44(3). P. 560-573. DOI: 10.2307/2669264
15. Green M. C., Brock, T. C., Kaufman, G. E. Understanding media enjoyment: The role of transportation into narrative worlds. *Communication Theory*. 2004. № 14(4). P. 311-327. DOI: 10.1111/j.1468-2885.2004.tb00317.x
16. Hendricks V. F., Vestergaard M. Alternative Facts, Misinformation, and Fake News: Markets of Attention, Misinformation and Manipulation. In V. F. Hendricks, M. Vestergaard. *Reality Lost. Markets of Attention, Misinformation and Manipulation*. Basel: Springer. 2019. P. 49-77.
17. Jones M. D. Cultural Characters and Climate Change: How Heroes Shape Our Perception of Climate Science. *Social Science Quarterly*. 2014. № 95(1). P. 1-39. DOI:10.1111/ssqu.12043
18. Jones M. W., Mcbeth, M. K. A Narrative Policy Framework: Clear Enough to Be Wrong? *Policy Studies Journal*. 2010. № 38(2). P. 329-353.
19. McComas K., Shanahan J. Telling stories about global climate change – Measuring the impact of narratives on issue cycles. *Communicative Research*. 1999. № 26(1). P. 30-57. DOI:10.1177/009365099026001003.
20. Miskimmon A., O’Loughlin B. Russia’s Narratives of Global Order: Great Power Legacies in a Polycentric World. *Politics and Governance*. 2017. № 5(3). P. 111–120. DOI: 10.17645/pag.v5i3.1017.
21. Montgomery D. H. *Presidential Impolitics: Donald Trump and the 2016 Election*. New York: Political Analytics Research Group. 2016.
22. Mumby, D. The Political Function of Narrative in Organizations. *Communication Monographs*. 1987. № 54(2). P. 113-127.
23. O’Loughlin B., Awan A. N., Miskimmon A. The battle for the battle of the narratives: Sidestepping the double fetish of digital and CVE. In C. Bjola, J. Pamment, & (Eds.), *Countering Online Propaganda and Extremism. The Dark Side of Digital Diplomacy*. Abingdon-on-Thames: Routledge. 2018.
24. Pérez-Curiel, C., & Naharro, P. L. Political influencers. A study of Donald Trump’s personal brand on Twitter and its impact on the media and users. *Comunicacion y Sociedad*. 2019. № 32(1), P. 57-76. DOI:10.15581/003.32.1.57-75
25. Valentino N. A., Hutchings V. L., White I. K. Cues That Matter: How Political Ads Prime Racial Attitudes during Campaigns. *The American Political Science Review*. 2002. № 96(1). P. 75-90.

Стеблина Н. О. Наратив у царині політичних комунікацій: підходи до вивчення у найбільш цитованих статтях із бази даних Web of Science

Теорія наративу як науковий напрям з’явилася у царині літературознавства і спочатку використовувалося для аналізу художніх творів. Однак у другій половині ХХ ст. роботи структуралістів, які сприймали реальність як текст, призвели до того, що наративи стали предметом вивчення у гуманітаристиці: соціології, політології, історії та ін. Популярним цей напрям лишається і сьогодні, за часів цифрової культури. Незважаючи на широке поширення наратології у роботах західних учених, в Україні, у царині політичних комунікацій наративи рідко стають предметом вивчення. Саме тому метою цього дослідження є огляд найбільш цитованих досліджень із політичної комунікації, що вивчають наратив, із бази даних Web of Science, та визначення провідних характеристик терміну «наратив».

Усього виокремлено п’ять таких характеристик. Перша – наратив є формою осмислення реальності, що може здійснюватися як щоденному житті, так і для вивчення політичних процесів.

В межах останнього підходу можуть виокремлюватися домінуючий і альтернативні наративи. Проте їхнє співвідношення у політичному дискурсі лишається невивченим. Друга – здатність наративу відсилати до певних вірувань та бажань. При цьому політичні наративи на відміну від художніх мають базуватися ще на фактах і відбивати реальність. Третя – лінійність і передбачуваність наративу. Оскільки наратив містить сюжет, він допомагає упорядкувати події та явища у часову послідовність.

Окрім того, із точки зору біхейвористського підходу, наратив може порівнюватися зі «сценарієм» і містити моделі поведінки чи розуміння явищ чи подій. Таким чином, він забезпечує передбачувану реакцію на них, а інколи навіть призводить до породження упереджень. Четверта – обмеженість інтерпретації значень наративу. Наратив політичний на відміну від художнього обмежує множину значень і може містити у собі «відбитки влади», тобто просувати ті значення, які були у нього закладені. П'ята – драматична природа і здатність до залучення аудиторії. Завдяки цій характеристиці наратив зазвичай сприймається некритично і має значну переконуючу здатність.

Ключові слова: політичний наратив, характеристики наративу, сюжет наративу, сприйняття наративу

DOI 10.31558/2519-2949.2019.3.16

УДК: 323:070“19/20”(438)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5502-8367>

Павлюх М. В., Національний університет «Львівська політехніка»

**ВІДОБРАЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
У ВИДАННЯХ «NIEDZIELA» ТА «TYGODNIK POWSZECHNY»
(1989–2005)**

У статті йдеться про «посткомуністичний синдром» у функціонуванні польської держави 1989–2005 років. Аналіз здійснюється на прикладі особливих рис політичної культури польського суспільства: аксіологічності, тобто переважання традиційних моральних цінностей у громадській думці. Виокремлено риси проблемно-тематичних вимірів, досліджено специфіку висвітлення державотворчих процесів на шпальтах якісної преси; виокремлено проблемно-тематичні моделі: «Солідарність», «Посткомуністична свідомість», «Сучасна польська політика» та досліджено проблему «посткомуністичного синдрому» у функціонуванні польської держави. Здійснено порівняльну характеристику висвітлення проблем функціонування польської держави у публіцистиці якісних польських видань: «Tygodnik powszechny» та «Niedziela». Подана загальна схема специфіки висвітлення державотворчих процесів цих видань.

У дослідженні проаналізовані публіцистичні матеріали видань у кількох тематичних напрямках: політичному, економічному, правовому, релігійному. З'ясовано, що ці видання мають спільні та відмінні риси у подачі проблематики про становлення польської держави. Великою проблемою на шляху становлення правдивої демократії, на думку публіцистів обох видань є «посткомуністичний синдром», тобто посткомуністична свідомість, яка руйнує усі позитивні демократичні перетворення у польській державі.

Велику вагу ці якісні видання надають моральності і релігійності польських політиків та польського суспільства. Автори засуджують антиморальність комунізму, фашизму та расизму, а також деякі сучасні європейські ліберальні цінності (аборти, автаназія, наркотики). Не менш важливою проблемою постає економіка, яка перебуває у кризовому становищі, а також правове поле діяльності держави, яка ще не сформоване. У дослідженні вказана специфіка висвітлення політичних проблем польської держави (1989–2005).

Ключові слова: аксіологія, посткомунізм, політична культура, посткомуністична свідомість, моральність, цінності.

На початку дев'яностих років Польща стояла на порозі важливих історичних подій. 1989 рік став початком нового етапу польської історії, коли змучена тоталітарна влада після восьми років воєнного стану запропонувала опозиційній «Солідарності» переговори. «Круглий стіл», що відбувся узимку 1989 року і тривав протягом кількох місяців для польського суспільства означав крах комуністичної ідеології. Перед польським суспільством стояли проблеми: впровадження економічних реформ, зміни політичного правління і легалізації десятимільйонної «Солідарності».

Постановка проблеми. Важливою специфікою висвітлення політичних проблем за період (1989–2005) є її аксіологічна спрямованість та моральний критицизм (критика тоталітарної влади з точки зору моральних цінностей суспільства). «Аксіологічність» як риса сучасної політичної культури польського суспільства у висвітленні державотворчих процесів формувала рівень політичної культури польської нації. У контексті цих подій варто згадати вплив ЗМІ (польські якісні видання), які формують громадську думку і політичну культуру.

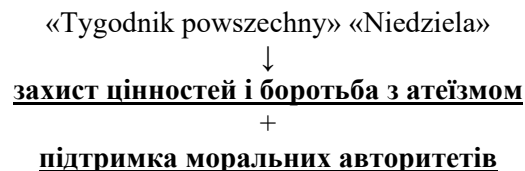
Мета наукової статті – дослідити проблемно-тематичні виміри у якісних польських виданнях: «Tygodnik powszechny», «Niedziela». Мета передбачає завдання: виокремити риси проблемно-тематичних вимірів, дослідити специфіку висвітлення державотворчих процесів на шпальтах якісної преси; виокремити проблемно-тематичні моделі та дослідити проблему «посткомуністичного синдрому» у функціонуванні польської держави.

Аналіз досліджень проблематики. Проблематику активно досліджують науковці у працях: «Типи політичної культури» Т. Філіп'як, «Дві політичні культури: польська і німецька» А. Кжемінський, «Нова генерація рухів у Польщі і зміна політичної культури» В. Модзелевська, «Політична культура Європейського Союзу» А. Вежиховська, «Контроверсії навколо поняття політичної культури» Л. Замецький.

Тижневик «Niedziela» як головний католицький орган постійно критикує державу, президента, політиків за атеїзм. Боротьба з атеїзмом – найважливіша, наскрізна ідея політичної публіцистики, що висвітлювала проблеми функціонування польської держави (1989–2005). «Tygodnik powszechny» від перших місяців своєї діяльності став найважливішим католицьким органом в середовищі католицької інтелігенції. Католики бачили в ньому найбільш репрезентативний і впливовий тижневик, що відображав їхні думки, натомість інші кола вважали його за поважного партнера до дискусії [1, с.111].

На перший погляд у висвітленні функціонування польської держави «Tygodnik powszechny» і «Niedziela» схожі: аргументаційною базою, постійною апеляцією до внутрішнього світу читача, релігійною метафорикою, критикою комуністичного минулого і тоталітарної свідомості. Проте, коли «Niedziela» веде постійну боротьбу з атеїзмом, вважаючи його найбільшою перешкодою у функціонуванні польської держави, то «Tygodnik powszechny» на своїх сторінках провадить діалог «церква – держава». Загальна схема специфіки висвітлення державотворчих процесів цих видань така:

СПЕЦИФІКА ВИСВІТЛЕННЯ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ:

Модель польської держави, обидва видання розглядають як повернення польського суспільства і його традицій до демократичного суспільства (демократичність, католицизм, християнська демократія), політика має набути якісного, іншого рівня. Детальний аналіз текстів польських видань, дають підставу стверджувати, що «Tygodnik powszechny» та «Niedziela» – органи opinii католицької церкви, духовенства і церковної влади, що брали участь у дискусії про побудову і становлення польської держави. Великий вплив цих видань на суспільну свідомість поляків показують вагу церкви у суспільстві як громадського інституту здатного впливати на громадську думку і політичні процеси. В контексті дослідження специфіки висвітлення проблем функціонування польської держави на сторінках тижневиків «Tygodnik powszechny» і «Niedziela» матеріали присвячені цій темі поділяємо на проблемно-тематичні моделі: «Солідарність», «Посткомуністична свідомість», «Сучасна польська політика».

1. Модель «Солідарність»

Ця модель об'єднує велику кількість публіцистичних текстів, присвячених висвітленню перебігу подій «Круглого столу» 1989 року: Анджея Клочковського «Що далі, панове, інтелігенти?», Стефана Вілконовича «Старе і нове завдання «Солідарності», Романа Грачика «Хто боїться свободи слова?», Матея Козловського «Криза чи катастрофа» у тижневику «Tygodnik powszechny» та «Початок нового етапу» Станіслава Стаума, «Промова Єжи Туровича під час інавгураційного засідання «Круглого столу».

Потрібно відзначити, що умови «Круглого столу» про новий устрій не відкрили дорогу до нього, а тільки дали дороговказ на майбутнє. «Компроміс полягає на розв'язанні, де обидві сторони сповідують якусь корисливу мету і обидві мусять чимось пожертвувати» [21, с.1].

У першому номері тижневика «Tygodnik powszechny» за 1989 рік надрукована заява демократичних сил, де вказана обов'язкова вимога, без якої неможлива побудова громадянського суспільства: «Нема іншої дороги, аніж дорога глибоких державних реформ і економіки, відбудови громадянського суспільства, відкинення сталінської моделі економіки та влади» [12, с.7].

«Солідарність» є сьогодні суспільною силою, яка не висуває християнські засади в своїй діяльності. Але попри все «Солідарність» постановила визнати прородинну політику за пріоритет до впровадження реформ в Польщі [3, с.12].

У розмові Романа Грачика з Тадеушем Мазовецьким дано оцінку подіям «Круглого столу», можливості виходу Польщі з кризи: «Ми хочемо при «Круглому столі» створити нову ситуацію суспільства. Можливість легалізації дій «Солідарності» є умовою розв'язання кризи в Польщі. Має наступити ґрунтовний процес перебудови цілої системи. Це вираз політичного, суспільного та економічного плюралізму» [6].

Видання «Niedziela» цій проблематиці присвятила меншу кількість статей. Серед публікацій 1989 року нараховується кілька заяв «Солідарності» та інавгураційні промови провідників опозиції. Спільні риси обох видань в обговоренні подій Круглого Столу – надія на знищення тоталітарної системи, відновлення демократичних прав і свобод, знищення цензури, відновлення свободи слова, думки, а також вирішення економічної кризи, припинення масового безробіття і страйків, реформування освітньої системи.

2. Модель «Посткомуністична свідомість»

Ця модель об'єднує політичні статті авторів про минуле Польщі, комуністичну дійсність, воєнний час. Відколи Польща стала незалежною державою, перед суспільством постала проблема знищення «старої свідомості» і «смерті цінностей». Атеїзм, на думку авторів публікацій «Tygodnika powszechnego» і «Niedzieli» – це найбільше зло, що за роки панування вбивало моральність польського суспільства [11].

Перед польським суспільством назріла проблема відмови від старих, тоталітарних цінностей. Нові, демократичні зміни блокує посткомуністична свідомість, яку успадкувала громадськість від тоталітарного режиму. Цій проблематиці присвячена велика кількість статей тижневика «Niedziela». Майже у кожному номері з 1990 по 2005 роки була вміщена стаття, де критикувалася комуністична держава. Але на увагу заслуговують кілька зразків протистояння «церква – комунізм»: Мирослава Табаки «Змагання Івана Павла II з комунізмом», Єжи Новака «Вічна політична коректність», «Міф відкритості» Єви Поляк-Павкевич.

Потужною постаттю у боротьбі проти комунізму виступає фігура Івана Павла II, котрий для «Niedzieli» є найбільшим авторитетом: «Змагання Івана Павла II з комунізмом було процесом скомплікованим в кількох площинах, який обіймав багато різних аспектів». Папа присвятив все своє життя викриванню псевдоінтелектуалів, що прикриваються правдами віри, християнськими доктринами. Проблемі становлення правдивої інтелігенції присвячена стаття Єви Поляк-Павкевич «Міф відкритості», в якій авторка пише про правдиву польську еліту [14].

Польська католицька громадськість болюче сприймала атеїстичну лібералізацію політиків, за переконанням Стефана Несоловського: «Сфера комунізму полягала у знищенні моральності, тоді як скарбом для багатьох поляків був католицький костел, бо в ньому вони мали можливість бути кращими» [11]. Поряд із критикою тоталітаризму видання постійно апелюють до ліберальної демократії, використовуючи категорії добра і зла: «Демократія без цінностей перетворюється в тоталітаризм», «тактика «жорсткої лінії» загалом розмиває різницю між добром і злом, «роки режиму, що пережили, існує і досі». Марек Компровський, порівнюючи комунізм і лібералізм, позитивно їх оцінює як дві протилежності вогонь і воду [8].

Тактика у внутрішній польській політичній стратегії, яка отримала назву «жорсткої лінії», критикована виданнями за псевдоморальність. На думку авторів видань, комунізм та лібералізм є справжніми братами, немилосердними системами, які позбавлені будь-яких моральних принципів, віри, християнських цінностей та Бога. У контексті протистояння «церква – держава» в політичних осередках постійно велася дискусія про ідеологію християнської демократії як доктрину сучасної політики. Серед політиків побутовала думка, що християнська демократія не стільки ідеологія, скільки світогляд, присутня в постулатах багатьох партій [13]. Постійна війна, яка велася у комуністичний час у Польщі, була війною двох релігій: атеїзму та католицизму. Битва між атеїзмом і релігією є «фрагментом одвічних змагань, війна сатани на знищення Бога в людських душах. Обидва устрої – гітлеризм і комунізм – засвідчили: до якого звірства схильна людина, що не вірить у Бога» [24].

У протистоянні «церква – держава» перед польським суспільством постала проблема відповідальності влади за рецедиви комунізму. Теза про співвідповідальність католицької церкви за комунізм була вигідна передусім комуністам, що розмивали кордон між добром і злом [4]. Отже,

протистояння «церква – держава», що спирається на критику тоталітарної держави свідчить про те, що польська громадськість ще не позбулася успадкованої від тоталітарної держави комуністичної свідомості, яка блокує позитивні політичні рішення.

Юзеф Тісхнер критикує зустріч комунізму з християнством: «Для віруючих християн комунізм був злом, просто злом. Зло комунізму було більшим, ніж терором, поневоленням. Комунізм пародіював релігію, найбільший ворог за яким, – інша людина. Сьогодні зло комунізму не пропало, а змінило обличчя, ховаючись під плащем демократа, ліберала і навіть католика» [22]. Матей Земба, аналізуючи енцикліку Івана Павла II про лібералізм, пише, що «визнання плюралізму дає нам ключ до розуміння дійсності, одночасно є визнанням віри» [25, с.1].

У статті Єжи Туровича «Чим є, а чим не є тоталітаризм» автор вирізняє поняття політичної релігії і тоталітаризму. Тоталітаризм замінюється політичною релігією, а «терміном політичної релігії можна окреслити комунізм, гітлеризм чи фашизм, тобто ідеології, а не державний устрій» [17, с.2].

3. Модель «Сучасна польська політика»

Ця модель презентує бачення польської державної політики. Вона об'єднує надзвичайно велику кількість політичних статей видань «Tygodnik powszechny» і «Niedziela»: Чеслава Ришки «Бюджет», «Суперечка про здоров'я реформ» і «Гумор політики», Ванди Ольшевської «Гроші на реформи», Кароля Кляузи «Голос про етику в політиці», Тадеуша Регевича «Гарячий подих демократії», Генрика Хорусшевського «Польська економіка на порозі 1994 року».

На цінностях в політиці постійно свою увагу загострює католицький часопис «Niedziela». Політична тематика видання відзначається критикою дій політичних лідерів, постійним засудженням абортів і ліберальної пропаганди автаназії, гомосексуальних шлюбів: «Захід оцінив наші зусилля при розбиванні нелюдської комуністичної системи, а одночасно наша моральна сила була для Заходу дуже невігідна. Домінування там лібералізму над моральністю і людським збереженням треба було в якийсь спосіб перенести до католицької Польщі» [17].

Етиці і цінностям у політиці присвячена стаття Кароля Кляузи, надрукована у «Niedzieli» за 1999 рік. Приводом до написання цієї статті стала зустріч Івана Павла II з польським парламентом, про що пише автор: «Закликом про етику в політиці, про цінності в суспільному житті Іван Павло II апелював до активізації Європи духу, стиснутої плечима Сходу і Заходу, де актуальним залишається Божий заклик, скерований до Європи: «Європо, Європо, відкрий двері Христу!» [7].

Усім матеріалам політичної тематики притаманна постійна апеляція до католицьких цінностей і захист польської моральності. Постійно критикуються аборти, закликається до вибору політика, котрий «є вірний нашій католицькій вірі і любов до ближнього ставить на перше місце» [1]. Але найчастіше критикується ліберальна демократія і порівнюється із класичною демократією.

Важливою тематикою моделі, що об'єднує чимало авторських статей є світоглядні орієнтири польської держави. Видання критикують *світоглядну нейтральність держави*, називаючи її ілюзією: «Коли світоглядна нейтральність – це ілюзія, то потрібно собі поставити запитання, що можна вважати за підвалину демократії, щоб уникнути її бездоріжжя. На питання: чи держава має сумління? Держава повинна мати сумління, бо без сумління держава почне деградувати і становитиме загрозу для людини» [20]. Державна концепція нейтральності держави спирається на базові поняття «релігія» і «світогляд» [13].

На шпальтах видань постійно постає образ комунізму як постійної перепони до діяльності адміністрацій. Комуністична держава асоціюється з прикметником «погана», а посткомуністична – з прикметником «хороша», як підтвердження того, що польська громадськість щиро вірила у зміни, котрі прийдуть після червневих виборів. Найбільшою проблемою комуністичної влади в Польщі була безплідність адміністративного вирішення економічних проблем держави [15]. Політики «своїми безвідповідальними діями довели до хаосу в державі» [18]. Критиці *світоглядно нейтральної держави* С. Щепанський протиставляє *традиційність і моральність політики* [19, с. 5].

Чеслав Ришка критикує бюджет 1999 року за неправильне використання коштів, бо держава мало виділила грошей на культуру, науку, соціальні цілі [18]. Г. Хорусшевський оцінює національну політику в порівнянні зі світовими стандартами. Він вважає, що вона надміру матеріалізована.

Історичний характер мають статті Єви Поляк-Павкевич: «Театр абсурду», «Повернення міфів», що характеризується наявністю діалогу «державна – церква», де засуджується посткомуністичні угруповання Сейму, що стверджують про брак толерантності у церкві, а релігійний фанатизм – головна біда польської демократії [5].

Один із найважливіших провідних напрямів політичної публіцистики – обговорення проекту конституції польської держави. Критикується преамбула конституції за механічність, погану редакцію, а також невизначеність термінів [2, с. 16].

Серед світоглядної публіцистики видання «Tygodnik powszechny» увагу привертають такі публікації: «Новорічний гороскоп» Матея Козловського, «Радянський союз – сценарій минулого» Яна Новак-Єзоранського, Станіслава Ремушка «Як уникнути «польського пекла» за 1990 рік. Усі ці публікації мають спільну рису – прагнення повернути польську громадськість до обговорення економічних програм, спрямованих на безробіття і зростання цін [10]. Станіслав Ремушко критикує поляків за те, що вони постійно шукають спільного ворога [16]. Автор відзначає, що у Польщі спостерігається брак політичної культури, яка є наслідком посткомуністичної свідомості.

Однією з важливих суспільних обговорень тижневика «Tygodnik powszechny» стала проблема пошуку місця політики у житті церкви, а церкви у політиці. Про проблему йдеться у статті ксьонза Тісхнера «Політика і душ пастирство»: «В ідеї християнства є універсальний вимір, бо «добра новина» призначена для всіх і «католицький» означає всесвітній. В польському баченні світу слова «католицький» і «християнство» є частиною сакрального виміру, але політика не є його частиною» [22, с.1].

Висновки. Політичній публіцистиці видань «Tygodnik powszechny», «Niedziela» притаманна релігійно-етична аргументація, спрямована на внутрішній світ свого читача, що постійно апелює до совісті, почуттів аудиторії, пропонує та захищає християнські цінності, моральні авторитети. Метафори насичені високим рівнем образності, політичною та релігійною термінологією. Метафорика проблемно-тематичних вимірів публіцистики багата на церковну, політологічну, ідеологічну, юридичну, економічну термінологію.

Бібліографічний список / References:

1. Bogdanowski A. Wybory. *Niedziela*. 1994. № 19. S. 12.
2. Bortnik C. Klenczenie preambuly konstytucyjnej. *Niedziela*. 1997. № 1. S. 16.
3. Czuba K. Co przyniosł zjazd «Solidarności»? *Niedziela*. 1995. № 28. S. 12.
4. Gach P. Chrześcijaństwo w postkomunistycznej Europie. *Niedziela*. 1996. № 42. S. 14.
5. Goryszewski J. Polska gospodarka u progu 1994 roku. *Niedziela*. 1994. № 4.
6. Graczyk R. Musi nastąpić przebudowa systemu (Rozmowa z Tadeuszem Mazowieckim) *Tygodnik powszechny*. 1989. № 7. S. 3.
7. Klauza K. Wołanie o etycę w polityce. *Niedziela*. 1999. № 25.
8. Koprowski M. Sojuz ognia i wody. *Niedziela*. 1993. № 7.
9. Kore J. Paradoksy paryskiej «Kultury». Lublin, 2004. 534 s.
10. Kozłowski M. Noworoczny goroskop. *Tygodnik powszechny*. 1990. № 1.
11. Niesołowski S. Polityka a rzeczywistość postkomunizmu. *Niedziela*. 1993. № 3.
12. Oświadczenie. *Tygodnik powszechny*. 1989. № 1. S. 7.
13. Piwowarski W. Ideologia chrześcijańskiej demokracji. *Niedziela*. 1993. № 9.
14. Polak-Pawkiewicz E. Mit otwartości. *Niedziela*. 1999. № 15.
15. Regiewicz T. Gorący oddech demokracji. *Niedziela*. 1999. № 25.
16. Remuszko S. Jak uniknąć «polskiego piekła». *Tygodnik powszechny*. 1990. № 20.
17. Ryszka C. Budżet uwłaszenie. *Niedziela*. 1999. № 3.
18. Ryszka C. Homor polityków. *Niedziela*. 1999. № 5.
19. Szczępański J. Obyczajność polityki. *Tygodnik powszechny*. 1995. № 50. S. 5.
20. Słonka W. Sumienie w państwie? – Tak? – Sumienie upaństwowione? – Nie! *Niedziela*. 1995. № 8.
21. Stauna S. Początek nowego etapu. *Niedziela*. 1989. №16. S. 1.
22. Tischner J. Polityka i duszpasterstwo. *Tygodnik powszechny*. 1991. № 42. S. 1.
23. Tischner J. Smugi cienia czyli wiara religijna po komunizmie. *Tygodnik powszechny*. 1993. № 1. S. 1.
24. Wielgut K. Niedostrzegana bitwa. *Niedziela*. 1993. № 15.
25. Zięba M. Dwa, a nawet trzy liberalizmy. *Tygodnik powszechny*. 1993. № 1. S. 1.

Pavlyuh M. V. Problem of Polish staff functioning in qualitative issues: «niedziela» and «tygodnik powszechny» (1989–2005)

The article deals with the «postcommunist syndrome» in the functioning of the Polish state of 1989–2005. The analysis is carried out on an example of the special features of the political culture of Polish society: axiological, that is, the predominance of traditional moral values in public opinion. The features of problem-thematic measurements are singled out, the specificity of coverage of state-building processes on the pages of high-quality press is investigated; The problematic and thematic models are highlighted:

«Solidarnist'», «Postcommunist Consciousness», «Modern Polish Politics», and the problem of «postcommunist syndrome» in the functioning of the Polish state. A comparative description of the problems of the functioning of the Polish state in the journalism of high-quality Polish editions: «Tygodnik powszechny» and «Niedziela» was carried out. The general scheme of the specificity of the coverage of the state-building processes of these editions is presented.

The research analyzes the journalistic materials of editions in several thematic areas: political, economic, legal, religious. It has been found out that these publications have common and distinctive features in the presentation of the problems of the formation of the Polish state. According to the publicists of both editions, a «postcommunist syndrome», a post-communist consciousness that destroys all the positive democratic transformations in the Polish state, is a major problem on the path to the formation of true democracy.

Of great importance, these high-quality publications provide the morals and religiosity of Polish politicians and Polish society. The authors condemn the antimalness of communism, fascism and racism, as well as some modern European liberal values (abortion, avtonomy, drugs). An equally important problem is the economy in crisis, as well as the legal field of the state, which has not yet been formed. The study specifies the specifics of coverage of political problems of the Polish state (1989–2005).

Key words: *axiology, postcommunism, political culture, postcommunist consciousness, morality, values.*

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2519-2949.2019.3.17

УДК 351.746.1:341.232.2(4-17)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0740-4238>

Котляр О. В., Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

РЕГІОНАЛЬНА СПІВПРАЦЯ ДЕРЖАВ ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

Дана стаття присвячена безпековій проблематиці, а саме її військово-політичній складовій, котра поступово виходить на порядок денний діяльності європейських країн. Предметом дослідження даної статті є співпраця держав Північної Європи у сфері безпеки та оборони. Акцентується увага на регіональному форматі кооперації як тимчасовій альтернативі вступу в НАТО для позаблокових країн регіону. Здійснено комплексну характеристику діяльності північноєвропейських держав щодо реалізації спільної політики безпеки. Визначено вплив російського фактору на процес та інтенсивність оборонного співробітництва, а також основні виклики, які стоять перед Північною Європою в даній сфері.

Зокрема, автор умовно поділяє співпрацю держав регіону у сфері безпеки та оборони на окремі періоди, кожен з яких характеризує з точки зору інтенсивності співробітництва та його пріоритетності. А саме, період від завершення блокового протистояння, коли питання пов'язані з обороною децю втратили свою значимість і до 2009 р., коли було започатковано Nordic Defense Cooperation. Короткотривалий проміжок від 2009 до 2014 рр., під час якого регіональна оборонна співпраця розвивалась, проте повільно та моментами проблематично, зважаючи на неузгодженість дій та інтересів держав регіону. Та період від 2014 р., починаючи з якого питання безпеки та оборони набуває більшого значення для Північної Європи, що спричинено агресією РФ щодо України, а також підвищенням військової активності Росії в регіоні.

Крім того, в статті узагальнено характеризується стан співпраці країн регіону з НАТО та аналізуються перспективи поглиблення відносин позаблокових держав Північної Європи з Альянсом. В свою чергу, формат регіональної співпраці у сфері оборони трактується автором як тимчасова альтернатива приєднанню до НАТО, яка потенційно може відіграти сприятливу роль для вступу позаблокових держав регіону до Альянсу.

Ключові слова: політика безпеки та оборони, регіональна співпраця, Північна Європа, позаблоковість, NORDEFSCO.

Постановка проблеми. Регіональний вимір співпраці є поширеним форматом кооперації у сфері безпеки та оборони. Держави, які знаходяться в межах певного спільного регіону часто об'єднують свої зусилля задля ефективнішого розвитку військової складової та підвищення обороноздатності, як власної, так і регіону загалом. Така форма діяльності у сфері безпеки та оборони має свої переваги та причини застосування. Перш за все, об'єднання регіональних зусиль є вигідними у фінансовому плані. Адже, за умови розумного планування та координування оборонних витрат в розрахунку на всіх членів регіонального об'єднання, фінансовий тягар не буде таким відчутним, як це було б для кожної держави окремо. Крім того, сукупні фінансові витрати членів об'єднання дозволяють оперувати більшими та якіснішими оборонними потужностями, що вигідно як для кожної країни окремо, так і всього регіону [5]. По-друге, варто зазначити, що спільними зусиллями легше забезпечувати оборонні потреби в плані суто військової реалізації даної складової. У випадку дестабілізації ситуації в регіоні та військової агресії щодо одного з членів регіону, захоплення його території, решта регіональних суб'єктів також знаходитимуться під потенційною загрозою. В інтересах країн регіону є створення таких умов, за яких будь-яка агресія щодо членів регіону мобілізуватиме їхні сили для ефективного спротиву та спільного швидкого реагування.

Інколи регіональна кооперація стає допоміжним інструментом для інтеграції країн до більш масштабних структур. Добрим прикладом тут може служити Вишеградська група, яку в 1991 р. було створено для співпраці держав на шляху до ЄС та НАТО. Дотепер країни цієї групи тісно співпрацюють серед іншого і в оборонній сфері, при тому, що всі четверо уже є членами НАТО [33]. Тобто регіональна співпраця, зокрема в досягненні цілей оборонного характеру, виявилась ефективною.

Зважаючи на кризові явища системи міжнародної безпеки в останні роки, можемо говорити про актуалізацію оборонної співпраці в багатьох форматах, зокрема і в регіональному. В рамках даної статті ми зосередимо увагу на північноєвропейському регіоні*, а серед кризових явищ системи міжнародної безпеки виділимо російський фактор, як один з найбільш дестабілізуючих.

Актуальність дослідження. Варто зазначити, що обраний нами аспект безпекової проблематики є актуальним для України. Країни Північної Європи постали перед загрозами їхніх безпеці зі сторони РФ, що змушує їх посилювати оборонну готовність як за допомогою Північноатлантичного Альянсу, так і в рамках двосторонньої та регіональної кооперації. В цьому плані Україні, яка також, як і кілька країн північноєвропейського регіону не належить до жодного військово-політичного блоку, корисним є досвід північних держав щодо оборонного співробітництва в регіональному форматі.

Ступінь наукової розробки. Тематика регіональної оборонної співпраці країн Північної Європи наразі не належить до числа тих, які характеризуються високим ступенем наукової розробки та великою кількістю наукових робіт у вітчизняному науковому просторі. Тим паче, якщо ми акцентуємо увагу на періоді від 2014 р., то праць щодо північноєвропейської оборонної кооперації на сучасному етапі практично немає. У зв'язку з цим в ході даного дослідження було застосовано напрацювання зарубіжних науковців. Зокрема, варто згадати про британського дослідника К. Арчера та його фінського колегу П. Йоеннемі, які комплексно досліджують регіональну систему безпеки Північної Європи [3]. Також слід відзначити колишнього фінського дипломата П. Ярвнєпя, який, зокрема, займається вивченням діяльності організацій з безпеки та оборони регіону [8]. У свою чергу, дослідники Норвезького інституту міжнародних відносин К. Фрііс та Х. Саксі у своїх працях аналізують сучасний стан оборонного співробітництва між північноєвропейськими державами [21].

Мета дослідження. Спираючись на напрацювання закордонних науковців, а також матеріали періодичних видань та офіційних документів щодо безпекової політики, ми ставимо собі за мету комплексно охарактеризувати регіональний формат оборонної кооперації країн Північної Європи, проаналізувати вплив російського фактору на дану співпрацю, а також визначити ключові моменти та виклики, які стоять перед державами регіону в даному вимірі.

Виклад основного матеріалу. Агресія РФ на Сході України, а також анексія Криму стали для світової спільноти сигналом, який сповістив про необхідність перегляду оборонних можливостей. Росія таким чином заявила на весь світ про небажання дотримуватись норм міжнародного права та продемонструвала прагнення посилити свою роль на світовій арені будь-якими способами та засобами. Зрозуміло, що у планах РФ є дестабілізація не лише Східної Європи. Ми можемо спостерігати за підвищенням російської військової активності на європейській Півночі. Йдеться про польоти на максимальній близькості до території держав регіону, або ж порушення повітряного простору цих держав російськими бомбардувальниками та винищувачами, порушення водних кордонів російськими підводними човнами, незаконну діяльність російських шпигунів та застосування інформаційних важелів впливу. Північний вектор є перспективним для Росії в плані розширення масштабів впливу в Європі, а також необхідним для РФ в плані підтримки приблизного status quo з НАТО щодо присутності в регіоні [23].

Важливим моментом є те, що даний регіон є неоднорідним з точки зору військово-політичної заангажованості держав. Серед досліджуваних нами країн, Норвегія є членом НАТО, натомість не є членом ЄС, у свою чергу Швеція та Фінляндія є позаблоковими державами, проте з 1995 р. входять до складу ЄС. Такий стан речей певним чином обумовлює можливості цих країн щодо реалізації військово-політичного потенціалу, здатності забезпечити власну оборону та повноцінної співпраці з потенційними союзниками в разі військового конфлікту.

В умовах агресії РФ в Україні та посилення російської військової присутності на Півночі, спостерігається зростання співпраці країн регіону з НАТО. Варто зазначити, що таке зростання стосується як члена Альянсу – Норвегії, так і позаблокових Швеції та Фінляндії. Показовим моментом є спільні військові навчання. Серед останніх таких навчань були Aurora 17, які

проводились у Швеції, Arrow 18 – у Фінляндії, та Trident Juncture, які проводились у Норвегії, проте за участю Швеції та Фінляндії [34].

Окрім військових навчань, показниками зростання співпраці між НАТО та позаблоковими державами регіону є, до прикладу, перша участь представників Швеції та Фінляндії у зустрічі НАТО на рівні міністрів закордонних справ у травні 2016 р. [9] Визначальним у цьому плані став вересень 2014 р., коли відбувався саміт НАТО в Уельсі. На ньому Швеція та Фінляндія набули статусу держав «з розширеними можливостями членства» (the Enhanced Opportunities Partnership) [13]. Окрім цього, обидві країни підписали з НАТО Договір приймаючої країни (Host Nation Agreements), що посприяло проведенню військових навчань НАТО на їхній території. Надалі шведи та фіни брали участь у варшавському саміті 2016 р. та саміті в Брюсселі, в липні 2018 р. [17]

Слід підкреслити, що поглиблення співпраці є не лише бажаним та необхідним кроком для позаблокових Швеції та Фінляндії в умовах військової активності РФ, а й вигідною опцією для Альянсу. Адже, зважаючи на геополітичне розташування сил в регіоні Балтійського моря, збільшення власних сил, за рахунок залучення в організацію Швеції та Фінляндії надасть НАТО кращий контроль за регіоном. Проте, щонайважливіше, це розширить можливості Альянсу у плані швидкого і ефективного реагування у разі агресії щодо його трьох балтійських партнерів [4].

Зважаючи на реальні практичні кроки в плані посилення співпраці між НАТО та позаблоковими державами Півночі, питання доцільності та можливості приєднання до Альянсу стало об'єктом дебатів в офіційному, науковому та громадському середовищі Швеції та Фінляндії [6]. Потенціал приєднання з перспективи громадської підтримки підкріплюється значним зростанням вищезгаданої військової активності РФ на Півночі Європи, починаючи з 2014 р. Можемо говорити про те, що саме російські винищувачі, бомбардувальники та субмарини, з якими пов'язане порушення кордонів країни, а також застосування інформаційних важелів впливу призвели до зростання підтримки вступу в НАТО серед населення Швеції. Зокрема, згідно опитувань проведених шведським центром вивчення громадської думки SIFO, підтримка вступу значно зросла у 2015 р., склавши 41% опитаних, в той час як у 2012 р. показник був 17% [12]. Натомість, інша ситуація з фінами. За словами фінського дослідника Й. Макела, традиційний менталітет населення цієї країни, а особливо старшого покоління, полягає у підтримці позаблоковості з позиції «не провокуймо Росію і вона не нападе» [22]. Цим можемо пояснювати факт того, що станом на кінець 2017 р. близько 62% населення Фінляндії висловились проти вступу країни в НАТО згідно з опитуванням проведеним з ініціативи Міністерства оборони, в той час як підтримка склала 22% [19].

Скептицизму фінського населення, а також тієї частини шведів, котрі підтримують подальшу позаблоковість, певним чином сприяють заяви представників російської сторони. Росіяни застерігають шведів та фінів щодо перспектив євроатлантичної інтеграції, заявляючи про можливі контрзаходи у разі вступу цих держав до Альянсу. До прикладу, ще в червні 2015 р. російський посол у Швеції В. Татарінцев в інтерв'ю шведській газеті «Dagens Nyheter» зазначив, що вступ скандинавської країни в НАТО змусить Росію робити певні кроки у відповідь та закликав шведську сторону думати про потенційні ризики [1]. У свою чергу президент РФ В. Путін влітку 2017 р. заявив, що членство Швеції в НАТО буде становити загрозу для Росії, а також підкреслив, що це б негативним чином відобразилось на двосторонніх відносинах [26]. Наразі одну з останніх заяв схожого характеру зробив Міністр оборони РФ С. Шойгу в липні 2018 р. Посилаючись на договір, підписаний в травні 2018 р. між США, Швецією та Фінляндією щодо посилення співпраці у сфері безпеки та оборони [10], російський міністр сказав, що такі кроки західних колег ведуть до порушення балансу безпеки та змушують Росію до контрзаходів [20].

У відповідь на російські погрозові застереження ми можемо чути, зокрема від Міністра закордонних справ Швеції М. Вальстрьом заяви на кшталт «такі погрози є неприпустимими» та «ми є незалежною державою, котра приймає самостійні рішення щодо власної зовнішньої політики та оборони» [28].

Водночас, в заявах офіційних осіб як Швеції, так і Фінляндії наразі відсутні будь-які стверджувальні акценти щодо бажання вступу цих країн в НАТО. Так, попри взаємне зацікавлення у поглибленні співпраці та фактичне посилення кооперації між Альянсом та двома позаблоковими державами Північної Європи, про що свідчать спільні військові навчання, зокрема на території останніх, а також угоди щодо військового співробітництва, зі сторони Швеції та Фінляндії немає офіційних однозначних заяв щодо вступу країн в НАТО. Натомість, через призму виступів представників політикуму цих держав ми можемо простежити позаблоковий характер їхньої риторики. Наприклад, у своєму першому зверненні до парламенту у січні 2019 р. після переобрання

на пост прем'єр-міністра Швеції, С. Левен зазначив, що країна наразі не прагнуче до членства в НАТО, однак не залишатиметься осторонь у разі агресії щодо її сусідів, або ж інших членів ЄС, а також очікує на підтримку, якщо Швеція стане об'єктом агресії [24]. У свою чергу, схожу позицію висловлює президент Фінляндії С. Ніністьо, заявляючи, що фінам необхідно нарощувати свою обороноздатність та посилювати військову співпрацю з європейськими партнерами [22].

Тож, беручи до уваги характер вище представлених заяв, можемо підсумувати, що на даний час інтеграція в НАТО не стоїть на порядку денному позаблокових держав північноєвропейського регіону. Разом з тим, зважаючи на згадки про оборонну співпрацю із сусідніми державами та європейськими партнерами у тих же заявах, а також на реальні кроки в плані поглиблення оборонної кооперації в рамках спільних військових навчань є підстави говорити про пріоритетність для Швеції та Фінляндії регіонального формату співробітництва на даному етапі.

Говорячи про регіональний формат оборонної співпраці, варто відзначити що його актуалізація в Північній Європі припадає на період після початку агресії РФ щодо України, а також підвищення російської військової активності в регіоні, тобто з 2014 р. Адже із завершенням блокового протистояння загальна тенденція політики як позаблокових держав регіону, так і північноєвропейських членів НАТО характеризувалась демілітаризацією та відходом безпекових аспектів на задній план. Щоправда, в період 90-х – 2000-х існували різні форми регіонального військового співробітництва. Зокрема, у 1997 р. було створено NORDCAPS («Nordic Coordinated Arrangement for Military Peace Support»), що слугувала для спільної координації дій країн регіону з метою підтримки миру. Також в 90-х було започатковано співробітництво у сфері озброєння NORDAC («Nordic Armament Cooperation») [30]. Проте, рівень інтенсивності та ефективності військової співпраці в рамках такого формату все ж визначався потребами того часу. Оскільки не передбачалось серйозних викликів військового характеру, то увага приділялась іншим актуальним проблемам. Відповідно, рівень обороноздатності як позаблокових Швеції та Фінляндії, так і натівської Норвегії у порівнянні з часами блокової конфронтації знижувався.

Певна інтенсифікація регіональної оборонної співпраці відбулася у 2008 р., коли у листопаді 2008 р. було створено NORDSUP («Nordic Defense Support»), організацію, метою якої було поглиблення військового співробітництва. Ініціатива її створення належить керівникам штабів ВС Норвегії, Швеції та Фінляндії, які в червні 2008 р. представили звіт, де було окреслено 140 позицій оборонної сфери, котрі варто було б підсилити спільними зусиллями [8, с.140]. Даний звіт, а також створення NORDSUP заклали фундамент для наступного, більш масштабного рівня співпраці, реалізація якого припала на 2009 р. Саме в цей рік північноєвропейськими державами було досягнуто на той час найбільшого прогресу у їхньому поступі до уніфікованого військового співробітництва. Йдеться про утворення NORDEFCO («Nordic Defense Cooperation»). Дана організація стала кульмінацією всіх попередніх спроб оборонної кооперації, адже NORDEFCO стала фактично сукупністю NORDCAPS+ NORDAC+ NORDSUP. Варто зазначити, що це утворення не носить виключно військовий характер, але й політичний, адже його структура містить як військовий координаційний комітет, так і політичний. Що ж до військового комітету, то він збирається двічі на рік для вирішення необхідних питань. Важливим моментом є те, що в осінній сесії військового комітету окрім п'яти членів організації (Норвегії, Швеції, Фінляндії, Данії та Ісландії) беруть участь країни Балтії в якості спостерігачів [18]. Включення балтійських сусідів, хоча й поки у досить обмежений спосіб є цікавим кроком, адже як ми уже раніше згадували, це сприяє комплексному контролю за ситуацією у регіоні Балтійського моря самими регіональними гравцями, а також є вигідним моментом для НАТО в контексті реагування у разі потенційної агресії щодо Литви, Латвії та Естонії.

Отож, можемо стверджувати, що з 2009 р. розпочинається новий період північноєвропейської регіональної співпраці у сфері оборони, який ми умовно окреслимо рамками 2009-2014 рр. Попри значущість створення NORDEFCO для регіональної оборонної кооперації, цей період не характеризувався подальшими вагомими здобутками в цьому напрямку, або ж злагодженими кроками членів організації. Зокрема, слід відзначити складнощі у реалізації матеріальної складової військового співробітництва. Наприклад, у 2013 р. Норвегія, котра спочатку брала участь у розробці шведської самохідної артилерійської установки «Archer» та планувала закупити 24 таких системи, відмовилась від участі. Тодішній міністр оборони Норвегії І. Сорейде пояснювала відмову від проекту логістично-технічними та фінансовими причинами і наголошувала на подальшій необхідності регіональної співпраці та зацікавленні у розвитку шведсько-норвезьких проектів [3]. Та все ж цей випадок став яскравим прикладом того, що північноєвропейські держави на той час ще не дійшли до остаточного спільного розуміння необхідності посилення регіональної співпраці в оборонній сфері.

Не було достатнього прагнення зі сторони цих країн до уніфікації зусиль у побудові оборонних регіональних редутів, які, як виявиться пізніше, стануть досить актуальними та необхідними. Ситуація виглядала таким чином, що державам регіону необхідний був вагомий мотиваційний фактор, який вплинув би на їхню готовність та бажання приділити більшу увагу оборонній сфері, а також поступитись певними власними інтересами та вигодами задля функціонування справді інтегрованого та ефективного регіонального утворення оборонної орієнтації.

Таким фактором стали агресивні дії Російської Федерації, які становлять серйозний виклик для європейської системи безпеки. Усі північноєвропейські держави засудили анексію Криму, російську агресію на Сході України та підтримали санкції проти Росії [32]. Проте мобілізаційним фактором для держав регіону стала не лише російська агресія щодо України, але й, більшою мірою, зростання військової активності РФ на Півночі.

Одним з перших проявів реакції на нові виклики в регіональному форматі стала зустріч міністрів оборони Норвегії, Швеції, Фінляндії, Данії та міністра закордонних справ Ісландії в квітні 2015 р. В ході цієї зустрічі лунали заяви про те, що Європа, та й регіон зокрема, зіштовхнулись із новою реальністю, яка несе загрози системі міжнародної безпеки. Учасники зазначали, що після анексії Криму та подій на Донбасі, співпрацю з Росією складно продовжувати в режимі «business as usual» [21]. Говорячи про практичну сторону даної зустрічі, то за її результатами було підписано декларацію щодо оборонної співпраці. Ключовими пунктами документу були: збільшення кількості спільних військових навчань, поглиблення співпраці у ВПК, налагодження обміну розвіданими та взаємодопомога у сфері кібербезпеки [2].

Крім того, оборонна проблематика стала активно обговорюватись у рамках роботи Північної ради. На одній із сесій Ради у 2014 р., колишній міністр оборони та закордонних справ Норвегії Т. Столтенберг заявив, що, зважаючи на нові безпекові виклики, державам регіону необхідно створити Північну комісію з питань безпеки та оборони. На його думку, це б дозволило оперативніше приймати рішення та посилює б регіональну оборонну співпрацю [31].

Що ж стосується основної організації, яка покликана сприяти забезпеченню оборонних можливостей регіону – NORDEFSCO, то вона також активізувала свою діяльність з 2014 р. Особливо активно в ініціативах оборонного характеру була позаблокова Швеція. Будучи головною країною NORDEFSCO у 2015 р., вона закликала значно посилити практичну співпрацю в рамках військових навчань з акцентом на відпрацювання повітряної та морської оборони. Крім того, Швеція пропонувала приділити увагу співпраці з країнами Балтії, а також функціонуванню Північної бойової групи в рамках Європейського Союзу [27].

В контексті окресленої проблематики на особливу увагу заслуговує також зустріч міністрів оборони держав NORDEFSCO, яка відбулась в листопаді 2018 р. Зважаючи на значну кількість інцидентів з порушенням простору північноєвропейських держав російськими повітряними суднами, основною темою цієї зустрічі була саме повітряна оборона [7]. Вагомим результатом листопадового засідання міністрів оборони в Осло стало прийняття документу «Vision 2025» щодо діяльності організації у період до 2025 р. Якщо порівнювати цей документ із аналогічного типу документом «Vision 2020» від 2013 р. [14], то у новому варіанті кидаються у вічі більш масштабні завдання, які до того ж більш детально описані. Зокрема, у «Vision 2025» додано пункт про посилення співпраці з Литвою, Латвією та Естонією, а також з іншими європейськими партнерами. У документі наголошується на необхідності скасування обмежень щодо переміщення військової сили та техніки між державами-членами. Згадується також про один з найбільш проблематичних моментів у функціонуванні NORDEFSCO, а саме про вдосконалення кооперації у сфері озброєнь. Ну і, звичайно, підкреслюється необхідність збільшення кількості спільних військових навчань [15].

Тож наразі на порядку денному організації стоїть імплементація положень «Vision 2025». Головуюча у NORDEFSCO в 2019 р. Швеція наголошує, що пріоритетними цілями організації серед іншого є посилення співпраці держав регіону з НАТО, а також поглиблення уніфікації щодо діяльності у сфері виробництва й закупівлі озброєнь та військової техніки [25]. Саме кооперація в питаннях виробництва й закупівлі озброєнь та техніки була однією з основних тем для обговорення під час наразі останньої зустрічі міністрів оборони держав NORDEFSCO, яка відбулась на початку квітня 2019 р. Результатом обговорення цієї проблематики стало підписання міністрами додатку до Договору про співробітництво у сфері військової техніки від 2015 р. [16], в якому йдеться про розширення співпраці у цій області. Варто відзначити, що зустріч відбувалась на шведському о. Готланд, який у свій час був об'єктом провокацій із застосуванням російських бомбардувальників [29]. Відповідно, Швеція також ініціювала роботу над розвитком загальної системи оборони Готланду у контексті діяльності NORDEFSCO [11].

Таким чином, можемо констатувати факт нового етапу розвитку оборонного співробітництва в Північній Європі. Значною мірою початок цього етапу викликаний підвищенням військової активності РФ в даному регіоні, а також посиленням агресивної політики Росії на Сході Європи, що стало причиною напруження відносин по лінії Росія-Захід. На даному етапі регіональний формат співпраці виглядає більш пріоритетним для позаблокових північноєвропейських держав. Проте, беручи до уваги документи щодо розвитку оборонного співробітництва («Vision 2025») та практичні кроки країн Півночі (спільні військові навчання з державами-членами НАТО), слід зазначити, що регіональний формат все ж не виключає поглиблення співпраці з Альянсом. Більше того, зважаючи на участь у регіональній співпраці держав-членів НАТО (Норвегії, Данії, Ісландії), позаблокові Швеція та Фінляндія шляхом поглиблення регіональної оборонної співпраці в рамках NORDEFSCO матимуть змогу приблизитись до стандартів Альянсу, а також підготувати базис для можливої інтеграції у військово-політичний блок. Що стосується перспектив розвитку співпраці саме в регіональному форматі, то наразі порядок денний діяльності північноєвропейських держав у сфері оборони сфокусований на реалізації положень «Vision 2025». Подальша інтенсивність співробітництва багато в чому залежатиме від поведінки та дій Російської Федерації в регіоні та Європі загалом.

Примітки:

* До розгляду беруться наступні держави: Норвегія, Швеція, Фінляндія.

Бібліографічний список / References:

1. Bender J. Russian ambassador: If Sweden joins NATO, there will be 'consequences', 2015, URL: <https://www.businessinsider.com/russia-warns-sweden-over-joining-nato-2015-6>.
2. Bentzrod, S., 2015. Russian aggression: Nordic states extend their military cooperation. URL: <https://www.aftenposten.no/verden/i/KmE7/Russian-aggression-Nordic-states-extend-their-military-cooperation>
3. Clive A., Joenniemi P., Nordic security and defense cooperation Northern policies in a European perspective / Nordic Cooperation: A European region in transition (edited by J. Strang), 2016, 210 p.
4. Coffey, L., Kochis, D., 2016. The Role of Sweden and Finland in NATO's Defense of the Baltic States. URL: <https://www.heritage.org/europe/report/the-role-sweden-and-finland-natos-defense-the-baltic-states>
5. Domeqс J., Deeper EU defence cooperation benefits governments and citizens, 2017. URL: <https://www.euractiv.com/section/defence-policy/opinion/deeper-eu-defence-cooperation-benefits-governments-and-citizens/>
6. High-level Finnish and Swedish Support for NATO Membership, 2018. URL: <https://icds.ee/high-level-finnish-and-swedish-support-for-nato-membership/>
7. Increased Nordic defence cooperation. URL: <https://www.foi.se/en/foi/news-and-pressroom/news/2018-11-13-increased-nordic-defence-cooperation.html>
8. Järvenpää P., Nordic defense cooperation NORDEFSCO and beyond/ Northern Security and Global Politics: Nordic-Baltic strategic influence in a post-unipolar world (Routledge Global Security Studies) 1st Edition 216 p., 2013 P.140
9. Kirk, L., 2016. Sweden and Finland upgrade Nato relations. URL: <https://euobserver.com/nordic/133493>
10. Mehta A., Finland, Sweden and US sign trilateral agreement, with eye on increased exercises, 2018, URL: <https://www.defensenews.com/training-sim/2018/05/09/finland-sweden-and-us-sign-trilateral-agreement-with-eye-on-increased-exercises/>
11. Minister for Defence Peter Hultqvist hosted a Nordic defence ministerial meeting on Gotland. URL: <https://www.government.se/articles/2019/04/minister-for-defence-peter-hultqvist-hosted-a-nordic-defence-ministerial-meeting-on-gotland/>
12. More Swedes want to join Nato than stay out, 2015. URL: <https://www.thelocal.se/20150914/poll-more-swedes-now-for-nato-than-against>
13. NATO's Enhanced Opportunities Partners URL: <http://www.gmfus.org/blog/2016/06/29/natos-enhanced-opportunities-partners>
14. NORDIC DEFENCE CAPABILITIES COOPERATION MINISTERS' VISION 2020. URL: <http://www.nordefco.org/Files/ministers-vision-for-capabilities-cooperation.pdf>
15. Nordic defence cooperation vision 2025. URL: <https://www.regjeringen.no/contentassets/5aa571d66a1b4a708ae5fdedf8db5b83/nordefco-vision-2025.pdf>
16. Nordic defence ministers have signed an updated agreement concerning Cooperation in the Defence Materiel Area. URL: <https://www.government.se/press-releases/2015/03/nordic-defence-ministers-have-signed-an-updated-agreement-concerning-cooperation-in-the-defence-materiel-area/>
17. Pesu M. Finland, Sweden, and NATO's 2018 summit: The agenda looks good for the Nordic neighbours, 2018, URL: <https://www.fii.fi/sv/publikation/finland-sweden-and-natos-2018-summit?read>
18. Rieker P., Terlikowski M. Regional Governance in Security: NORDEFSCO and the V4 Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. URL: <http://www.css.ethz.ch/en/services/digital-library/articles/article.html/193138/pdf>

19. Rosendahl J. Joining NATO would help Finland's security but unlikely for now: finance minister, 2017, URL: <https://www.reuters.com/article/us-finland-nato-financeminister/joining-nato-would-help-finlands-security-but-unlikely-for-now-finance-minister-idUSKBN1DT2ON>
20. Russia threatens response if Finland and Sweden join NATO, 2018, URL: <https://thebarentsobserver.com/en/security/2018/07/russia-threatens-response-if-finland-and-sweden-join-nato>
21. Saxi H., Friis K. After Crimea: The Future of Nordic Defence Cooperation / Norwegian Institute of International Affairs, 2018. URL: https://www.nupi.no/nupi_eng/Publications/CRISTin-Pub/After-Crimea-The-future-of-Nordic-Defence-Cooperation
22. Schultz, T., 2017. Finland debates joining NATO despite Russian warnings. URL: <https://www.dw.com/en/finland-debates-joining-nato-despite-russian-warnings/a-40879131>
23. Shinkman P. NATO's 'Northern Flank' Vulnerable to Russia, 2016. URL: <https://www.usnews.com/news/world/articles/2016-11-03/natos-northern-flank-vulnerable-to-russia>
24. Stefan Löfven welcomes start of 'historic' era in Swedish politics, 2019. URL: <https://www.thelocal.se/20190121/stefan-lfven-welcomes-start-of-historic-era-in-swedish-politics>
25. Sweden assumes Chairmanship of the Nordic Defence Cooperation (NORDEFECO) in 2019. URL: <https://www.government.se/articles/2019/01/sweden-assumes-chairmanship-of-the-nordic-defence-cooperation-nordefeco-in-2019/>
26. Sweden in Nato would be 'threat to Russia': Putin , 2017, URL: <https://www.thelocal.se/20170601/sweden-in-nato-would-be-threat-to-russia-putin>
27. Sweden Proposes Aggressive Nordic Defense. URL: <https://www.defensenews.com/home/2015/02/10/sweden-proposes-aggressive-nordic-defense/>
28. Sweden summons Russia ambassador after Nato threat, 2015, URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-34225903>
29. Swedish fighters followed Russian planes off Gotland. URL: <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=2054&artikel=6205287>
30. The basics about NORDEFECO. URL: <http://www.nordefco.org/the-basics-about-nordefco>
31. Thorvald Stoltenberg: Set up a Nordic defence and security commission. URL: <https://www.norden.org/en/news/thorvald-stoltenberg-set-nordic-defence-and-security-commission>
32. Tomkiv L., Amid Russian Aggression, Nordic States Determined To Maintain Sanctions After Obama White House Meeting. URL: <https://www.ibtimes.com/amid-russian-aggression-nordic-states-determined-maintain-sanctions-after-obama-white-2368720>
33. Visegrad Group Defence Cooperation URL: <http://www.visegradgroup.eu/about/cooperation/defence>
34. Woody, C., 2018. NATO's biggest military exercise in years just started, but Russia may be more worried about 2 countries that aren't members of the alliance. URL: <https://www.businessinsider.com/as-natos-big-war-games-begin-russia-is-worried-about-sweden-finland-2018-10>

Kotlyar O. V. Regional cooperation of the Nordic states in the security and defense sphere

This article is devoted to a security issue, in particular its military-political factor which is coming back on the agenda of the European countries. The subject of research of the article is a cooperation of the Nordic countries in security and defense sector. It is focused on a regional scale of cooperation as a temporary alternative to NATO integration for non-aligned states of the region. An activity of the Nordic states related to realization of a common security policy is analyzed. It is defined an impact of Russian factor on a process and intensity of a defense cooperation, as well as the main challenges for the Northern Europe in this matter.

In particular, the author divides the defense cooperation of the states into certain periods, each of which he characterizes in terms of the cooperation intensity and its priority. For example, the period from a finish of bloc confrontation, when the security matters lost its relevance to some extent and to 2009, when the Nordic Defense Cooperation was created. The short-term interval from 2009 to 2014, during which the regional defense cooperation had been developing but slowly and sometimes problematically, in view of the incoherence between states. And finally, the period from 2014, when the security and defense matters became more important for the Northern Europe, which was had been caused by Russian aggression in Ukraine, as well as by increasing of Russian military activity in the Northern Europe.

Besides, the article characterizes a cooperation of the Nordic countries with NATO and analyzes the opportunities for non-aligned states to enhance such the cooperation with the Alliance. In turn, the author considers the regional security and defense cooperation as a temporary alternative to NATO integration, which potentially may become a favorable factor for non-aligned states to join the Alliance.

Key words: security and defense policy, regional cooperation, Northern Europe, non-alignment, NORDEFECO.

DOI 10.31558/2519-2949.2019.3.18

УДК 327(510+4):330

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9286-1171>

Кукалець О. Є., Національний університет «Острозька академія»

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ КНР В ЄВРОПІ

Починаючи з 2008 р. торговельно-економічна співпраця між ЄС та КНР зазнала суттєвих змін. Відповідно до Плану дій «ЄС-Китай 2020» та Глобальної стратегії розвитку ЄС критично важливими сферами європейсько-китайських економічних відносин є інвестиції, інфраструктура, високотехнологічні галузі промисловості, права інтелектуальної власності, регулювання торгівлі та доступ до ринків. Співпраця у цих сферах визначає існуючі та потенційні виклики для країн-членів ЄС. Мета статті – аналіз та простеження впливу економічних чинників на формування образу КНР серед європейських країн.

Здійснивши загальний аналіз кожної з критичних сфер співпраці, розглянувши показові приклади співробітництва між сторонами та простеживши їхній вплив на політику ЄС щодо КНР, можна зробити декілька висновків. По-перше, на сучасному етапі відбувається трансформація образу КНР та чинників, які є визначальними у сприйнятті країни. По-друге, відсутність спільно розроблених норм та правил регулювання торговельно-економічної діяльності, недостатній рівень технічних можливостей для виявлення та доведення факту зловживань, складнощі в формуванні спільної зовнішньої політики серед країн-членів ЄС, створюють додаткові перепони під час налагодження співпраці між сторонами. Характерною рисою цієї ситуації є те, що рішення, які приймаються країнами-членами ЄС стосовно КНР, певною мірою залежать від сприйняття Китаю. По-третє, можна припустити, що після 2020 р. відбудеться подальша трансформація образу КНР серед європейських країн, спричинена частковим усуненням чи трансформацією чинників, які впливають на формування негативного образу Китаю.

Ключові слова: Європейський Союз, Китайська Народна Республіка, економічна безпека, формування образу

У 2013 р. Голова КНР Сі Цзіньпін представив ініціативу «Один пояс, один шлях» (一帶一路, yīdài yīlù), яка окреслила китайське бачення моделі розвитку відносин з іншими країнами [2]. Поряд з економічним зростанням та перетворенням на впливового регіонального актора, сучасними цілями розвитку Китайської Народної Республіки (далі – КНР) є побудова «середньозаможного суспільства» (小康社会, xiǎokāng shèhuì) до 2020 р. та утвердження в ролі наддержави до 2049 р. [4, с. 59]. Світова спільнота неоднозначно відреагувала на економічні досягнення та модернізацію Китаю у поєднанні з більш активною позицією країни на міжнародній арені. Багато акторів висловили власні перестороги щодо зростання КНР, наголошуючи на потенційних викликах та загрозах, які виникають внаслідок посилення ролі Китаю.

Актуальність дослідження цієї тематики спричинена декількома чинниками. По-перше, у зв'язку з активним розвитком економічної співпраці між Європейським Союзом (далі – ЄС) та КНР, сторони зіштовхнулися з низкою проблем, які пов'язані з умовами регулювання інвестицій і торгівлі. По-друге, зважаючи на трансформаційні процеси у системі міжнародних відносин, зокрема посилення ролі країн Сходу, зростає необхідність перегляду традиційного образу Китаю та приведення його у відповідність до сучасних реалій, що дозволить краще розуміти зовнішню політику КНР та її відносини з ЄС. Мета статті – аналіз та простеження впливу економічних чинників на формування образу КНР серед європейських країн.

На сучасному етапі основоположним документом, який регулює відносини між ЄС та КНР є План дій «ЄС-Китай 2020» (далі – План дій), прийнятий у 2015 р. Відповідно до нього пріоритетними галузями співпраці між акторами є безпекова сфера, економіка, сталий розвиток та міжлюдські контакти [8]. Водночас спостерігається поступова зміна фокусу у відносинах між

сторонами. Наприклад, співпраця в економічній сфері ґрунтовно висвітлюється в документах, а питання дотримання прав людини згадується в Плані дій лише двічі [8].

Глобальна стратегія розвитку ЄС, прийнята в 2016 р., визначила політику Союзу в безпековій та зовнішньополітичній сферах. У документі зазначається, що поряд з розвитком торгівлі та інвестицій, важливими питаннями для європейсько-китайських відносин, які потребують врегулювання, є захист прав інтелектуальної власності, співпраця у високотехнологічних галузях промисловості та діалог з економічних реформ [30, с. 38].

Базуючись на Планові дій та Глобальній стратегії розвитку ЄС можна виокремити основні сфери, які є критично важливими для європейських країн у контексті європейсько-китайських економічних відносин. Так, питання інвестицій, інфраструктури, високотехнологічні галузі промисловості, права інтелектуальної власності, регулювання торгівлі та доступ до ринків є ключовими маркерами, які окреслюють образ КНР серед країн Європи. Співпраця у цих сферах визначає наявні чи потенційні виклики, які формують сприйняття Китаю.

Китайські інвестиції в портову інфраструктуру є одним із найбільш дискусійних питань, які розглядаються з двох позицій. З одного боку, інвестиції позитивно впливають на торгівлю між сторонами завдяки зниженню вартості доставки продукції та розвитку портової інфраструктури. Згідно з дослідженням французького науковця Т. Пейро, китайські інвестиції присутні у портах таких країн як Греція, Італія, Франція, Іспанія, Бельгія та Нідерланди [14, с. 13]. Найбільш відома інвестиція КНР – придбання 67% акцій грецького порту Пірей компанією COSCO у 2016 р., переговори про що велися ще з 2014 р. [1]. Крім того, протягом 2016–2017 рр. ця ж компанія придбала акції портів Ноатум (Іспанія), Роттердам (Нідерланди) та Вадо-Лігуре (Італія). Інша китайська компанія China Merchants Group інвестує у порти, які пролягають через Арктичний торговельний шлях: Кіркенес (Норвегія), Клаїпеда (Литва) та порти Ісландії [14, с. 17]. Робота китайських компанії у цих портах переважно пов'язана з управлінням контейнерними терміналами [14, с. 17].

З іншої боку, в окремих європейських країнах мають місце побоювання, що китайські компанії можуть розпочати диктувати власні умови співпраці, визначаючи ціни чи умови торгівлі [14, с. 13]. Наприклад, на початку 2018 р. China Communications Construction Group відмовилася споруджувати глибоководний порт Лісечіль у Швеції. Причиною відповідного рішення стала петиція місцевого населення, в якій висловлювалося занепокоєння громади, пов'язані з потенційними безпековими викликами та загрозами навколишньому середовищу [14, с. 17].

Окрему увагу варто приділити аналізу зростання конкуренції між ЄС та КНР у виробництві продукції з високою доданою вартістю. Відповідно до плану «Made in China 2025» морська справа та будівництво високотехнологічних суден визначенні пріоритетними галузями розвитку [14, с. 19]. У цьому контексті, однією з конкуруючих галузей для ЄС та КНР є будівництво круїзних лайнерів. Лідуючими європейськими фірмами у цій галузі промисловості є Fincantieri (Італія), Meyer Werft (Німеччина) та Chantiers de l'Atlantique (STX) (Франція) [14, с. 19].

У червні 2017 р. італійська компанія Fincantieri розпочала співпрацю з китайською компанією Baoshan. Вони спільно уклали контракт з американською судноплавною компанією Carnival на будівництво двох круїзних лайнерів класу Vista. У ході співпраці європейська компанія передала власні виробничі технології китайському партнеру [14, с. 19]. Цей досвід став підставою для формування пересторог у Fincantieri та інших європейських виробників круїзних лайнерів стосовно незахищеності власних технологій, що ставить під загрозу конкурентоспроможність європейської продукції. Одним із перших заходів у відповідь, спрямованих на захист власного виробника та технологій, стала тимчасова націоналізація французької суднобудівної компанії Chantiers de l'Atlantique (STX) у 2017 р. [14, с. 21].

Іншим показовим прикладом, який відображає сучасне сприйняття КНР європейськими країнами, є дискусія навколо п'ятого покоління мобільних мереж (далі – 5G). Я.-П. Клеїнганс, німецький експерт у галузі ІТ, зазначає, що ці обговорення в меншій мірі стосуються власне компаній, а відображають рівень довіри до китайського уряду [24, с. 6]. Експерт стверджує, що діяльність китайських компаній ZTE чи Huawei варто розглядати не лише у контексті їхньої економічної діяльності, а як потенційні інструменти, які можуть використовуватися КНР для дій, що несуть у собі загрозу європейським країнам [24, с. 3]. Відповідно до позиції європейських країн, основна небезпека полягає у використанні технічного обладнання, виготовленого китайськими компаніями [24, с. 4]. Відсутність технічних можливостей перевірити рівень безпеки обладнання та встановити наявність чи відсутність загрози призводить до того, що позиція

європейських країн базується не на даних технічних перевірок, а власне на сприйнятті країни-виробника.

Пояснюючи сучасний стан відносин між ЄС та КНР, Я.-П. Клеінганс використовує термін «tech war». Це поняття позначає суперництво між країнами, які представляють різні економічні системи, за технології [24, с. 11]. Варто підкреслити, що КНР досягнула значних успіхів у розвитку ІТ та комунікацій. Наприклад, Huawei є однією з перших китайських компаній, що займає лідируючі позиції у формуванні сучасної інформаційної інфраструктури [26, с. 11]. Крім того, відбувається зростання ролі Китаю у процесі стандартизації та патентуванні нових технологій [24, с. 11]. Звідси можна припустити, що ІТ та інформаційно-комунікаційна інфраструктура є та в подальшому залишатимуться ключовими галузями, які здійснюють суттєвий вплив на розвиток європейсько-китайських відносин та формують образ КНР серед країн-членів ЄС.

Політика та окремі заходи, спрямовані на створення преференцій для китайських компаній, також сприймаються європейськими країнами негативно. У звіті про стан відносин між ЄС та КНР, представленому Європейському парламенту в 2018 р., Б. Белдер зазначає, що реалізація інфраструктурних проєктів, які фінансуються за рахунок державних банків Китаю, може призвести до формування державної заборгованості європейських країн. Науковець зауважує, що китайські інвестиції не створюють нові робочі місця для європейців. Відповідно до статистики, яку наводить Б. Белдер, у 86% проєктів, які реалізують китайські компанії, обладнання і матеріали для будівництва імпортується з Китаю [6, с. 12]. Інший момент, який негативно сприймається європейською стороною, – незастосування процедури тендерного відбору компаній, що здійснюють реалізацію проєкту [6, с. 7].

Водночас відбувається формування альтернативних фінансових установ, як-от Новий банк розвитку, Азійський банк інфраструктурних інвестицій та інвестиційний фонд «The Silk Road Fund», де провідну роль відіграє Китай [10, с. 125]. Б. Белдер наголошує на тому, що поряд із створенням нових фінансових установ відсутні показники, які б підтверджували їхній позитивний вплив на рівень зайнятості, захист прав робітників, протидію змінам клімату та гарантували б виробництво продукції, без заподіяння шкоди навколишньому середовищу [6, с. 16].

Інше питання, яке впливає на негативне сприйняття Китаю серед європейських країн, – регулювання торгівлі, а саме: доступ європейських виробників до китайського ринку. Загалом європейські інвестиції у китайську економіку зменшувалися протягом останніх чотирьох років [15, с. 85]. Наприклад, прямі іноземні інвестиції країн ЄС склали близько 8 млрд. євро у 2018 р., що було на 23% нижче показника 2015 р. У 2017 р. близько 50% європейських компаній, які вели власну діяльність у КНР, зазначили, що умови ведення бізнесу в Китаї значно погіршилися у порівнянні з попереднім роком [5, с. 12].

Відповідно до результатів дослідження інвестиційного клімату КНР за 2018 р., ключова проблема, з якою зіткнулися європейські компанії, – це посилення норм та стандартів захисту навколишнього середовища в Китаї. Загалом цей чинник розглядається в контексті загальної тенденції зростання законодавчого регулювання діяльності іноземних компаній, що сприймається як прояв дискримінаційної політики Китаю, спрямованої на захист національного виробника [19, с. 7]. Друга найбільша перепона – нечіткість правил та норм, які регулюють діяльність фірм на китайському ринку [19, с. 7]. Наприклад, запровадження власних стандартів та сертифікації для отримання дозволу на експорт сільськогосподарської продукції до КНР розглядається як один із ключових викликів [6, с. 18].

Водночас Китай продовжує залишатися у трійці найбільш бажаних ринків майбутніх інвестицій для більшості європейських компаній [19, с. 19]. Важливими трендами у формуванні образу Китаю стало те, що у 2018 р. 61% європейських компаній, які ведуть власну діяльність в КНР та взяли участь у дослідженні бізнес-середовища країни, вперше зазначили, що китайські компанії є рівноцінно або більш інноваційними за європейські [19, с. 10]. Стратегія виходу на іноземний ринок, інноваційність продуктів та послуг і бізнес-модель зазначені як сфери, у яких китайські компанії є більш прогресивними у порівнянні з європейськими [19, с. 11]. Крім того, відбувається поступове зростання частки компаній: з 15% у 2016 р. до 30% у 2018 р., які сприймають науково-дослідне середовище КНР як більш сприятливе у порівнянні з середньостатистичним світовим показником [19, с. 22].

Суттєвим викликом, який стосується європейсько-китайських відносин, є досягнення консенсусу та формування єдиної позиції щодо Китаю серед країн-членів ЄС. У 2017 р. Е. Макрон та А. Меркель заявили про необхідність протидіяти зростанню китайських інвестицій в ЄС,

створюючи додатковий тиск на Китай для відкриття власного ринку. Однак, ця пропозиція була піддана критиці Португалією, Грецією, Угорщиною та Польщею, для яких китайські інвестиції є необхідним ресурсом для розвитку національних економік [15, с. 85]. Крім того, розвиток відносин з КНР у форматі «16+1», який орієнтується на співпрацю в економічній сфері та реалізацію спільних інфраструктурних проєктів з 16 країнами Прибалтики, Центрально-Східної і Південно-Східної Європи та Західних Балкан, також розглядається як виклик політичній єдності ЄС [11, с. 12]. Наприклад, у червні 2017 р. ЄС вперше зіткнувся з проблемою, коли країни-члени не змогли узгодити позицію та прийняти спільну заяву про стан прав людини в Китаї в рамках Ради ООН з питань прав людини у Женеві через вето Греції [11, с. 13; 15, с. 86].

Показовим прикладом взаємозалежності між негативним сприйняттям Китаю та його впливом на формування політики ЄС є ситуація з наданням КНР статусу країни з ринковою економікою (далі – статусу). Після вступу Китаю до Світової організації торгівлі (далі – СОТ) одним з пріоритетних завдань країни стало отримання відповідного статусу. Однак ЄС відкладала з прийняттям відповідного рішення, що можна пояснити дією декількох чинників [29, с. 1].

Захист робочих місць у європейських країнах був однією з основних причин відмови в статусі. Відповідно до оцінки Вашингтонського Інституту економічної політики, надання статусу КНР поставить під загрозу від 1,7 млн. до 3,5 млн. робочих місць в країнах-членах ЄС через постачання на європейський ринок дешевших товарів [29, с. 1]. Можна виокремити три групи країн, відповідно до потенційних втрат робочих місць: найбільш вразливі – Італія, Німеччина, Франція та Великобританія; країни з середнім рівнем вразливості – Польща, Іспанія, Румунія та Нідерланди; вразливі – Болгарія, Республіка Чехія та Угорщина [29, с. 2-3].

Інший виклик, пов'язаний з наданням статусу, – регулювання торговельних відносин між сторонами. На сучасному етапі спостерігається зростання дефіциту в торговельних відносин між КНР та ЄС. Наприклад, у 2000 р. різниця між імпортом європейських і експортом китайських товарів та послуг склала 48,8 млрд. євро, а у 2014 р. вона зросла до 182,8 млрд. євро [29, с. 5]. Згідно з прогнозами, протягом перших трьох-п'яти років після прийняття рішення про надання статусу відбудеться подальше зростання торговельного дефіциту ЄС, що складе 1-2% ВВП країн-членів Союзу [29, с. 2]. Іншими ключовими аргументами, до яких апелювали європейські країни, пояснюючи власне рішення з відкладанням надання статусу, – застосування дискримінаційної політики щодо іноземних компаній та порушення прав інтелектуальної власності в КНР [29, с. 2].

У грудні 2016 р. закінчувався 15-річний термін з моменту підписання Протоколу про вступ КНР до СОТ, після чого ЄС мала прийняти рішення про надання чи відмову в наданні статусу. Відсутність визнання статусу дозволяло ЄС надалі проводити антидемпінгову політику, яка є одним з інструментів підтримки європейських виробників. Наприклад, з 39 антидемпінгових розслідувань, які вела Європейська комісія в 2015 р., 29 стосувалися КНР [10, с. 124].

Резолюція Європарламенту про відмову КНР у наданні статусу, яка має рекомендаційний характер, прийнята 12 травня 2016 р. [16]. У резолюції зазначається, що ЄС не визнає положення про автоматичне надання статусу КНР після завершення 15-річного терміну [16]. Основна офіційна причина відмови – невідповідність Китаю п'ятьом вимогам до країн, які прагнуть отримати відповідний статус [16]. Загалом ЄС визнав, що КНР відповідає лише другому критерію [13, с. 1].

Під час прийняття відповідного рішення важливу роль відіграв політичний контекст. Країни-члени ЄС знову зіштовхнулися з проблемою узгодження власної позиції. Наприклад, країни Північної Європи та Великобританія підтримали надання статусу КНР. Німеччина не заперечувала проти прийняття відповідного рішення, однак наголосила на необхідності врегулювання торговельних відносин з КНР. Італія виступила проти прийняття схвального рішення [3]. Водночас існують прецеденти, коли відповідний статус надавався країні, яка не відповідала критеріям ЄС. Наприклад, у 2002 р. Російська Федерація отримала статус, попри те, що вона також не відповідала усім критеріям [22, с. 1]. Можна зробити припущення, що відмову в наданні статусу КНР варто розглядати не лише у контексті відповідності країни певним критеріям, а як відображення комплексного сприйняття Китаю.

Існуючі та потенційні виклики вплинули на зміну підходу ЄС до реалізації власної зовнішньої політики щодо КНР. Європейські країни почали приділяти більше уваги питанням регулювання торгівлі та запровадженню законодавства, що дозволить посилити контроль інвестицій та діяльності іноземних компаній, захистити критичні галузі промисловості і технології. У документі «Елементи

нової стратегії щодо Китаю», виданому в 2016 р., пріоритетними галузями в оцінці політики КНР та формуванні зовнішньої політики ЄС є процес реформ у країні, дотримання принципу взаємності, підписання інвестиційної угоди, безпека, верховенство права, права людини і сталий розвиток [23, с. 13-14]. На сучасному етапі тривають переговори стосовно всеохоплюючої Угоди про інвестиції між ЄС та КНР, підписання якої планується в 2020 р. З 25 по 27 лютого 2019 р. у Брюсселі проходив 20-ий раунд переговорів щодо цієї Угоди [28]. Інший механізм, який дозволить посилити регулювання іноземних інвестицій в ЄС, – введення нових правил перевірки прямих іноземних інвестицій, які наберуть чинності з квітня 2019 р. [21].

Водночас відбувається трансформація інвестиційної політики Китаю. 15 березня 2019 р. у ході прес-конференції, присвяченій закриттю другої сесії 13-ого Національного народного конгресу КНР, прем'єр-міністр Лі Кецян заявив, що Китай планує затвердити низку нових норм та правил, які дозволять захистити і гарантувати інтереси та права іноземних інвесторів у КНР [9]. Того ж дня затверджений закон «Про іноземні інвестиції», який створить умови для формування кращого інвестиційного клімату в країні. Цей закон набере чинності з 1 січня 2020 р. [9]. Ці кроки є частиною нової хвилі політики «реформ і відкритості». Згідно з припущеннями, вона дозволить врегулювати торговельні відносини з іншими країнами, розпочати диверсифікацію експортних ринків, залучити іноземні інвестиції на внутрішній ринок Китаю та підтримати подальший розвиток ініціативи «Один пояс, один шлях» [11].

Загалом можна зробити висновок, що починаючи з 2012 р. відбувається суттєва трансформація європейсько-китайських відносин, що впливає на сприйняття Китаю. Так, відбувається зміна ключових чинників, які формують образ країни – від питань захисту прав людини до торговельно-економічної співпраці. На сучасному етапі ключовими сферами, які впливають на формування негативного образу Китаю, є інвестиції, реалізація інфраструктурних проектів, розвиток високотехнологічної промисловості, права інтелектуальної власності, регулювання торгівлі та доступ до ринків.

Відсутність спільно розроблених норм та правил регулювання торговельно-економічної діяльності, недостатній рівень технічних можливостей для виявлення та доведення факту зловживань, складнощі в формуванні спільної зовнішньої політики серед країн-членів ЄС, створюють додаткові перепони під час налагодження співпраці між сторонами. Саме тому характерною рисою зовнішньої політики ЄС є те, що рішення, які приймають країни-члени Союзу стосовно КНР, певною мірою залежать від сприйняття Китаю. Підтвердженням цього є ситуація, пов'язана з 5G технологіями чи наданням КНР статусу країни з ринковою економікою.

Сторони реалізують політику, спрямовану на посилення регулювання відносин. Починаючи з 2016 р. прийнято низку документів, які забезпечать регулювання інвестиційної діяльності в межах ЄС та сприятимуть реалізації спільної політики країнами-членами. Зі свого боку Китай розпочав здійснювати кроки, спрямовані на лібералізацію інвестиційного середовища всередині країни. Це дозволяє припустити, що після 2020 р. відбудеться подальша трансформація сприйняття КНР серед європейських країн, спричинена частковим усуненням чи трансформацією економічних чинників, які впливають на формування негативного образу КНР. Водночас комплексний аналіз інших чинників, які визначають позицію європейських країн, у поєднанні з публічною дипломатією КНР в Європі, як інструменту протидії негативному сприйняттю країни, дозволить сформувати цілісне бачення сучасного образу Китаю серед європейських країн, що визначає тематику подальших досліджень у цьому напрямку.

Бібліографічний список:

1. Гошовский И. Зачем китайцам крупнейший порт Греции. *Порты Украины*. 11 июля 2016. URL: <https://ports.com.ua/articles/zachem-kitaytsam-krupneyshiy-port-gretsii> (дата обращения: 20.03.2019).
2. Кіктенко В.О. Китай у сучасному світі: мирне піднесення, відродження нації та «м'яка сила». *Китай очима Азії*. Київ, 2017. С. 11-100.
3. Коваль О. Європа відмовилася визнати китайську економіку ринковою, але головна битва ще попереду. *Центр сучасного Китаю «Тянься лінк»*. 2016. URL: <http://www.tianxia.link/uk/article/3920-ievropa-vidmovilas-viznati-kitais-ku-iekonomiku-rinkovoju-alie-golovna-bitva-shchie-popieriedu> (дата звернення: 20.03.2019).
4. Лузянин С. Китай и XVIII съезд КПК. Внутренние и внешние ориентиры. *Обозреватель*. 2013. № 1/2013. С. 54-60. URL: www.observer.materik.ru/observer/N1_2013/054_060.pdf (дата обращения: 20.03.2019).
5. Annual report 2017. European Union Chamber of Commerce in China. Beijing. URL: http://www.eurochamber.com.cn/en/publications-archive/567/Annual_Report_2017 (Last accessed: 20.03.2019).
6. Belder B. Report on the state of EU-China relations (2017/2274(INI)). Brussels, 20.07.2018. 45 p.
7. China going global. Between ambition and capacity. China Policy. Beijing, 2017. 11 p.

8. China strategy 2015-2020. Strategic framework for cooperation with China in research, science and education. Federal Ministry of Education and Research. Division Cooperation with Asia and Oceania. Bonn, 2015. 73 p.
9. China to prepare rules in line with foreign investment law: Premier Li. *Xinhua*. 15 March 2019. URL: http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Special_13_2/2019-03/15/content_2083627.htm (Last accessed: 20.03.2019).
10. Christiansen T., Maher R. The rise of China – challenges and opportunities for the European Union. *Asia Europe Journal*. 2017. Vol. 15. No. 2. P. 121-131.
11. Commentary: China's resolve to all-around reform and opening up provides reassurance to global economy. *Xinhua*. 8 March 2019. URL: http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Special_13_2/2019-03/08/content_2078214.htm (Last accessed: 20.03.2019).
12. Commission staff working document on foreign direct investment in the EU. Following up on the Commission communication «Welcoming foreign direct investment while protecting essential interest» of September 2017. SWD(2019) 108. European Commission. Brussels, 2019. 105 p.
13. Commission staff working document on progress by the People's Republic of China towards graduation to market economy status in trade defence investigations. SEC(2008) 2503 final. Commission of the European Communities. Brussels, 2008. 30 p.
14. Duchatel M., Duplaix A.S. Blue China: navigating the Maritime Silk Road to Europe. Policy brief. London, 2018. 56 p.
15. Ella D. China-Europe relations: opportunities and risks. *The European Union in turbulent times: challenges, trends, and significance for Israel* / ed. by Y. Rosner and A. Kantor. Tel-Aviv, 2018. P. 81-89.
16. European Parliament resolution of 12 May 2016 on China's market economy status (2016/2667(RSP)). *Official Journal of the European Union*. 28.2.2018. Vol. C76. P. 43–44.
17. EU–China 2020 strategic agenda for cooperation. European Union. 2013. URL: http://eeas.europa.eu/archives/docs/china/docs/eu-china_2020_strategic_agenda_en.pdf (Last accessed: 20.03.2019).
18. EU-China FDI Monitor. 1Q 2016 updated: public version. Rhodium Group. 2016. 8 p.
19. European business in China. Business confidence survey 2018. European Union Chamber of Commerce in China. Beijing, 2018. URL: [http://static.europeanchamber.com.cn/upload/documents/documents/BCS_2018_EN_version\[568\].pdf](http://static.europeanchamber.com.cn/upload/documents/documents/BCS_2018_EN_version[568].pdf) (Last accessed: 20.03.2019).
20. Feroci F.N. Trade without Trump: the way forward, a European perspective. *IAI Commentaries*. 2018. Vol. 18. P. 1-5.
21. Foreign investment screening: new European framework to enter into force in April 2019: press release. European Commission. Brussels, 5 March 2019. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-1532_en.htm (Last accessed: 20.03.2019).
22. Godement F. China's market economy status and the European interest: policy brief. London, 2016. 12 p.
23. Godement F., Vasselier A. China at the gates. A new power audit of EU-China relations. London, 2017. 127 p.
24. Kleinhans J.-P. 5G vs. national security – a European perspective. Berlin, 2019. 21 p.
25. Leonard M. Future of EU-China relations: podcast. *Mark Leonard's world in 30 minutes*. 2018. URL: <https://soundcloud.com/ecfr/future-of-eu-china-relations> (Last accessed: 20.03.2019).
26. Misiagiewicz J., Misiagiewicz M. China's «One Belt, One Road» initiative – the perspective of the European Union. *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska, Lublin – Polonia*. 2016. Vol. XXIII. No. 1. P. 33-42.
27. Moldenhauer R., Lang N., Bonanati F., Schonfeld J. Gauging the Chinese threat to European machinery makers. A German perspective on the new competitive landscape. *BCG Perspectives*. 2014. P. 1-6.
28. Report of the 20th round of negotiations for the EU-China investment agreement. TRADE.B2. Directorate-General for Trade. European Commission. Brussels, 2019. 1 p.
29. Scott R.E., Jiang X. Unilateral grant of market economy status to China would put millions of EU jobs at risk: report. Washington, 2015. 23 p.
30. Shared vision, common action: A stronger Europe. A global strategy for the European Union's foreign and security policy. Council of the European Union. Brussels, 2016. 56 p.

References:

1. Goshovskij I. Zachem kitajcam krupnejshij port Grecii. *Porty Ukrainy*. 11 Ijulja 2016. URL: <https://ports.com.ua/articles/zachem-kitajtsam-krupneyshiy-port-gretsii> (data obrashhenija: 20.03.2019).
2. Kiktenko V.O. Kytai u suchasnomu sviti: myrne pidnesennia, vidrodzhennia natsii ta «miaka syla». *Kytai ochyma Azii*. Kyiv, 2017. S. 11-100.
3. Koval O. Yevropa vidmovylasia vyznaty kytaisku ekonomiku rynkovoju, ale holovna bytva shche poperedu. *Tsentr suchasnoho Kytaiu «Tiansia link»*. 2016. URL: <http://www.tianxia.link/uk/article/3920-ievropa-vidmovilas-viznati-kitais-ku-iekonomiku-rinkovoju-alie-golovna-bitva-shchie-popieriedu>. (data zvernennia: 20.03.2019).
5. Annual report 2017. European Union Chamber of Commerce in China. Beijing. URL: http://www.europeanchamber.com.cn/en/publications-archive/567/Annual_Report_2017 (Last accessed: 20.03.2019).

6. Belder B. Report on the state of EU-China relations (2017/2274(INI)). Brussels, 20.07.2018. 45 p.
7. China going global. Between ambition and capacity. China Policy. Beijing, 2017. 11 p.
8. China strategy 2015-2020. Strategic framework for cooperation with China in research, science and education. Federal Ministry of Education and Research. Division Cooperation with Asia and Oceania. Bonn, 2015. 73 p.
9. China to prepare rules in line with foreign investment law: Premier Li. *Xinhua*. 15 March 2019. URL: http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Special_13_2/2019-03/15/content_2083627.htm (Last accessed: 20.03.2019).
10. Christiansen T., Maher R. The rise of China – challenges and opportunities for the European Union. *Asia Europe Journal*. 2017. Vol. 15. No. 2. P. 121-131.
11. Commentary: China's resolve to all-around reform and opening up provides reassurance to global economy. *Xinhua*. 8 March 2019. URL: http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Special_13_2/2019-03/08/content_2078214.htm (Last accessed: 20.03.2019).
12. Commission staff working document on foreign direct investment in the EU. Following up on the Commission communication «Welcoming foreign direct investment while protecting essential interest» of September 2017. SWD(2019) 108. European Commission. Brussels, 2019. 105 p.
13. Commission staff working document on progress by the People's Republic of China towards graduation to market economy status in trade defence investigations. SEC(2008) 2503 final. Commission of the European Communities. Brussels, 2008. 30 p.
14. Duchatel M., Duplaix A.S. Blue China: navigating the Maritime Silk Road to Europe. Policy brief. London, 2018. 56 p.
15. Ella D. China-Europe relations: opportunities and risks. *The European Union in turbulent times: challenges, trends, and significance for Israel* / ed. by Y. Rosner and A. Kantor. Tel-Aviv, 2018. P. 81-89.
16. European Parliament resolution of 12 May 2016 on China's market economy status (2016/2667(RSP)). *Official Journal of the European Union*. 28.2.2018. Vol. C76. P. 43-44.
17. EU-China 2020 strategic agenda for cooperation. European Union. 2013. URL: http://eeas.europa.eu/archives/docs/china/docs/eu-china_2020_strategic_agenda_en.pdf (Last accessed: 20.03.2019).
18. EU-China FDI Monitor. 1Q 2016 updated: public version. Rhodium Group. 2016. 8 p.
19. European business in China. Business confidence survey 2018. European Union Chamber of Commerce in China. Beijing, 2018. URL: [http://static.europeanchamber.com.cn/upload/documents/documents/BCS_2018_EN_version\[568\].pdf](http://static.europeanchamber.com.cn/upload/documents/documents/BCS_2018_EN_version[568].pdf) (Last accessed: 20.03.2019).
20. Feroci F.N. Trade without Trump: the way forward, a European perspective. *IAI Commentaries*. 2018. Vol. 18. P. 1-5.
21. Foreign investment screening: new European framework to enter into force in April 2019: press release. European Commission. Brussels, 5 March 2019. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-1532_en.htm (Last accessed: 20.03.2019).
22. Godement F. China's market economy status and the European interest: policy brief. London, 2016. 12 p.
23. Godement F., Vasselier A. China at the gates. A new power audit of EU-China relations. London, 2017. 127 p.
24. Kleinhans J.-P. 5G vs. national security – a European perspective. Berlin, 2019. 21 p.
25. Leonard M. Future of EU-China relations: podcast. *Mark Leonard's world in 30 minutes*. 2018. URL: <https://soundcloud.com/ecfr/future-of-eu-china-relations> (Last accessed: 20.03.2019).
26. Misiagiewicz J., Misiagiewicz M. China's «One Belt, One Road» initiative – the perspective of the European Union. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Lublin – Polonia*. 2016. Vol. XXIII. No. 1. P. 33-42.
27. Moldenhauer R., Lang N., Bonanati F., Schonfeld J. Gauging the Chinese threat to European machinery makers. A German perspective on the new competitive landscape. *BCG Perspectives*. 2014. P. 1-6
28. Report of the 20th round of negotiations for the EU-China investment agreement. TRADE.B2. Directorate-General for Trade. European Commission. Brussels, 2019. 1 p.
29. Scott R.E., Jiang X. Unilateral grant of market economy status to China would put millions of EU jobs at risk: report. Washington, 2015. 23 p.
30. Shared vision, common action: A stronger Europe. A global strategy for the European Union's foreign and security policy. Council of the European Union. Brussels, 2016. 56 p.

Kukalets O. E. The impact of economic factors on the formation of the PRC's image in Europe

Starting from 2008, trade and economic cooperation between the EU and the PRC have undergone significant changes. According to the EU-China 2020 Strategic Agenda for Cooperation and the Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy, such spheres as investments, infrastructure, high-tech industry, intellectual property rights, trade regulation, and markets' access are critically important for the EU-China economic cooperation. Relations in these spheres define existing and potential challenges to the EU member states. The purpose of this article is to analyze and trace the impact of economic factors on the formation of China's image among European countries.

After analyzing each sphere, which has critical importance, studying illustrative examples of cooperation between parties, and tracing their influence on the EU policy vis-à-vis the PRC, several conclusions can be made. First, the image of China and factors, which define it, are transforming at the present moment. Second, the absence of commonly developed rules and regulations of trade and economic activities, technical underdevelopment of facilities that do not allow tracing and proving corrupt practices, challenges in developing joint foreign policy among the EU member states, create additional obstacles to develop effective cooperation between parties. A distinctive feature of this situation is that decisions made by the EU member states vis-à-vis the PRC, are determined to a certain extent by the perception of China. Third, it can be assumed that further transformation of the PRC's image will occur after 2020 caused by partial mitigation or transformation of factors which determine China's negative image.

Key words: *the European Union, the People's Republic of China, economic security, image formation*

DOI 10.31558/2519-2949.2019.3.19

УДК 321.7-047.82(6)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8690-5331>

Кухта В. В., ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОЦЕСИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ НА АФРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ З ПОГЛЯДУ ТРАНЗИТОЛОГІЇ ТА ТЕОРІЇ «ДЕМОКРАТИЧНИХ ХВИЛЬ»

Стаття присвячена проблемі демократизації на Африканському континенті, що стає все більш актуальною на тлі сучасної політичної ситуації через посилення ролі Африки на міжнародній арені й особливої уваги дослідників до реальних результатів демократичного транзиту окремих країн в постколоніальний період.

Мотивація автора до розробки означеної теми зумовлена виявленими розбіжностями у визначенні моделей та концепцій демократичного переходу, в тому числі в тлумаченні його етапів, різновидів, ролі держави тощо та неоднозначними експертними оцінками вчених потенціалу «третьої хвилі» демократизації в країнах Африки.

Мета статті полягає в аналізі специфіки перебігу регіональних процесів демократизації на Африканському континенті та їх наслідків з точки зору транзитології і теорії «демократичних хвиль».

В результаті опрацювання теми розкрито тенецу базових понять дослідження – транзитології та теорії «демократичних хвиль». На основі аналізу наукових джерел виявлено неспівпадіння теоретичних конструкцій як наукових припущень вчених з практичними реальними результатами демократичного транзиту країн різних регіонів і частин світу.

На основі врахування світоглядних (культурних, етно-національних, релігійних, ментальних) та соціально-економічних аспектів суспільного розвитку континенту уточнено зміст категорії «демократичний транзит» відносно особливостей перебігу політичних трансформацій в окремих країнах Тропічної й Південної Африки: Нігерії, Нігеру, Гвінеї, Малі та ін.

Проаналізовано етапи демократизації на прикладі Південно-Африканської Республіки як зразка демократії на континенті та прийняття моделі унітарної республіки з елементами федералізму на основі консенсусу трьох політичних сил: Африканського національного конгресу, зулуської та бурської національних партій.

В емпіричній частині дослідження здійснено проєкцію теоретичних моделей демократичного транзиту на соціально-політичні процеси країн Тропічної й Південної Африки та сформульовано відповідні узагальнення щодо детермінованості демократії традиційно усталеними регіональними особливостями розвитку. Оцінено вплив на суспільні трансформації зовнішніх і внутрішніх чинників, політичних партій, національно-громадянських рухів та окремих лідерів. З'ясовано специфіку регіональних процесів, спрямованих на усунення тоталітаризму і встановлення нових політичних режимів у країнах Африки. Визначено причини гальмування демократичних перетворень на континенті та можливі шляхи їх подолання.

Сформульовано загальні висновки щодо поетапності й непрогнозованості демократичного транзиту щодо встановлення нового політичного устрою.

Ключові слова: Африка, демократизація, транзитологія, теорія «демократичних хвиль», політичні трансформації.

Постановка проблеми. З середини 1980-х років демократизація як типова тенденція суспільного розвитку утверджується в країнах Південної Європи (Португалія, Греція та Іспанія), а по часі перекидається на держави «третього світу». Намагання дослідників осмислити як у контексті власне політичного дискурсу, так і в історичній перспективі суть і спрямованість соціальних і психоментальних змін у кожній країні з настанням нового політичного режиму спричинило до появи в політичній науці такого напряму дослідження, як транзитологія. Відтак значення терміну уточнювалося, суттєво розширилося й трансформувалося в категорію «демократичний транзит».

Вивчення політичних трансформацій в країнах Африканського континенту актуалізується через посилення ролі Африки на міжнародній арені й водночас зацікавленістю та прискіпливою увагою до неї держав – світових економічних лідерів. Хвиля трансформації політичних режимів (як реальної, так і очікуваної) доволі серйозно вплинула на теорію демократичного транзиту, висунувши науковому товариству нагальне завдання: виокремлення загального, типового й специфічного в політичних реаліях перехідних країн. Досі відкритими залишаються відповіді на питання, в чому суть основних передумов політичних трансформацій на Африканському континенті, як ці події пов'язані з демократичним транзитом, в чому причини успіху діяльності опозиційних сил в одних країнах і, навпаки, які причини неуспішних намагань політичних лідерів у інших. При цьому стабільність політичних систем країн континенту дуже важлива для міжнародної спільноти, що й зумовлює доцільність дослідження регіональних процесів демократизації на Африканському континенті з точки зору транзитології як актуального напрямку міжнародної політології.

Мета статті полягає в аналізі специфіки перебігу регіональних процесів демократизації на Африканському континенті та їх наслідків з точки зору транзитології і теорії «демократичних хвиль». Реалізація мети передбачає виконання наступних завдань: уточнити суть базових понять теми «транзитологія», теорія «демократичних хвиль»; на основі аналізу наукових джерел виокремити теоретичні моделі та етапи демократії й здійснити їх проекцію на перебіг та результати режимних трансформацій в окремих країнах Тропічної Південної Африки (ТПА); охарактеризувати суть демократичних перетворень в Південно-Африканській Республіці (ПАР) як класичному зразку демократичних змін на Африканському континенті; з'ясувати причини підміни понять щодо очікуваних і реальних результатів демократичних перетворень загалом і, зокрема, в окремих країнах ТПА.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В межах обсягу статті в розкритті проблеми регіональних процесів демократії на Африканському континенті виокремлюємо такі взаємопов'язані частини: проекція загальноновизнаних теоретичних моделей та етапів демократії (С. Гантінгтон, Х. Лінц, А. Степан) на перебіг та результати цих процесів в окремих країнах ТПА: Ботсвані, Беніні, Гвінеї, Нігерії, Нігері та ін.; аналіз демократичних перетворень в ПАР як класичному зразку демократичних змін на Африканському континенті з позиції досягнення реального позитивного результату, набуття досвіду політичного консенсусу та доцільності його поширення на інші країни регіону; науковий коментар причин наявної підміни понять щодо очікуваних і реальних результатів демократичного транзиту на основі співставлення критеріїв відповідності політичних режимів досліджуваних країн ТПА загальноновизнаним демократичним стандартам за формулою: «політичний режим як форма демократії – наявність реальних атрибутів демократичного устрою».

Виклад основного матеріалу дослідження. Різні аспекти проблеми демократичного транзиту в країнах Африки досліджуються зарубіжними вченими в контексті таких наукових напрямів, як політична модернізація, демократична консолідація, парламентська демократія та ін. В цьому зв'язку варто назвати праці Ж. Баладьє, Б. Девідсона, К. Лакхона, О. Кребера, К. Леві-Стросса, У. Мура, Д. Олпорта та ін.

Теоретичний аспект досліджуваної теми широко розкритий у наукових розвідках сучасних українських вчених, предметом аналізу яких стали транзитивні процеси і системні трансформації (В. Головченко, С. Вонсович, В. Мартиненко, Ю. Мудрик, С. Наумкіна, О. Радченко, О. Романюк, О. Ткач, О. Фісун, М. Шаповаленко та ін.)

Загалом категорія «демократичний транзит» вперше використана американським політологом Д. Ростоу в статті «Демократичні транзити – спроби динамічної моделі», яка в його інтерпретації означала перехід від недемократичного до демократичного політичного режиму [13].

У працях Р. Арона, Ю. Бегунова, Д. Бітема, Б. Гуггенбергера, Г. Донелла, Ф. Шміттєра та ін. визначені основні критерії транзитологічної моделі: трансформаційні передумови, етапи переходу до демократії, їх змістові характеристики і політичні наслідки.

У нашій статті передусім спираємося на дослідження С. Гантінгтона, в яких розкрита суть «теорії хвиль» як певної моделі й алгоритму процесу демократичних перетворень. Особливу увагу звертаємо на працю «Третя хвиля демократизації» [14], оскільки саме третя хвиля, на думку дослідників, що позначилася крахом диктатур у Південній Європі, трансформацією авторитарних режимів у країнах Латинської Америки та посткомуністичними перетвореннями в Центрально-Східній Європі й Євразії, спричинила до виникнення транзитології.

Важливий понятійно-інформаційний блок для розкриття теми даної публікації вміщує стаття С. Лакоффа «Демократія: історія, теорія, практика» [15], в якій автор аналізує п'ять загальновідомих історичних моделей становлення демократичного ладу:

- революцію;
- еволюційні перетворення;
- нав'язування ззовні;
- демократичні трансформації, ініційовані згори;
- змішану модель.

Проекція зазначених моделей на процеси й наслідки демократичних трансформацій в неоднакових геополітичних і суспільних умовах різних країн і континентів складає доволі серйозне підґрунтя для дослідників щодо аналітики, прогнозування та узагальнення.

В контексті розкриття теми особливої уваги заслуговують монографії М. Браттона і Н. ван де Балле, присвячені проблемі демократичного транзиту в країнах Африки.

Вивчення літературних джерел схиляє до думки про те, що в транзитології існує безліч розбіжностей у визначенні моделей та концепцій демократичного переходу, в тому числі в тлумаченні його етапів, різновидів, ролі держави тощо. На нашу думку, це зумовлено, з одного боку, новизною транзитології як наукового напрямку і недостатньо розробленою в зв'язку з цим методологічною базою. А з іншого, – високим рівнем неспівпадіння теоретичних конструкцій як наукових припущень з практичними реальними результатами демократичного транзиту країн різних регіонів і частин світу

Зважаючи на сказане та враховуючи особливості соціально-політичного, економічного, культурного розвитку континенту, для аналізу трансформацій в країнах Тропічної Південної Африки (ТПА) доцільно користуватися наступним визначенням демократичного транзиту: «Структурні політичні зміни, спрямовані на поступове інституційне забезпечення правлячим режимом відкритої групової конкуренції за формування органів державної влади, політичних прав і свобод людини, участі населення в політичному житті» [1, с. 14]. За змістом воно майже збігається з поняттям «демократизація», водночас віддзеркалює той факт, що в країнах «третього світу» політичні трансформації суттєво затягнулися в часі, а сам процес є таким, що розгортається.

Спираючись на виокремлені американським політологом А. Степаном етапи демократизації [16], спробуємо пояснити їх специфіку на прикладі Південно-Африканської Республіки (ПАР) як піонера та зразка демократизації на континенті.

Перший етап – лібералізація. Його суть полягає в закріпленні демократичних свобод без трансформації апарату влади. Проявляється в таких заходах, як послаблення цензури в засобах масової інформації, свобода діяльності партій, звільнення політв'язнів, амністія, терпимість щодо політичної опозиції, перерозподіл доходів [10]. У ПАР лібералізація почалася зі скасування урядом П.Боти «малого апартеїду» (побутових расових обмежень) та дозволу на спільне членство білих та чорних в лояльних організаціях ще в 1982 – 1986 рр. До заходів лібералізації в 1990-і роки відносять звільнення Н. Мандели, легалізацію Африканського національного конгресу (АНК), скасування надзвичайного стану, надання дисидентам права на вільне повернення тощо [4].

Другий етап – демократизація – передбачає відкриту конкуренцію за право контролювати органи влади, тобто вільні вибори. Однак лібералізація не обов'язково й реально далеко не завжди означає демократизацію, через що найчастіше транзит зупиняється вже на першому етапі. Варто зазначити, що лібералізація – це інституціоналізація відносин держави та суспільства безвідносно до політичного підґрунтя чи створення передумов. У свою чергу демократизація передбачає взаємодію держави з політичним суспільством, тобто з партіями, громадськими утвореннями, в цілому з громадянським суспільством, виникнення яких і є основою для проведення вільних виборів. Оскільки поява політичного суспільства є тривалою в часі, то стрибок між лібералізацією та демократизацією має для прикінцевого демократичного результату визначальний характер [10].

Варто зазначити, що в ПАР ця стадія почалася в 1992 р., коли відбувся Конгрес за демократичну Південну Африку (КОДЕСА) та референдум серед білих про 34 поправки до Конституції, а завершився виборами 1994 р. та перемогою АНК. Важливо розуміти, що приклад ПАР ілюструє той факт, що демократизація неможлива без широкого політичного консенсусу, зокрема з приводу майбутньої державної моделі. Передача влади чорній більшості та демократичний транзит стали можливими в результаті компромісу трьох сил: Африканського національного конгресу, а також зулуської та бурської національних партій.

Ідея такого соціально-політичного контракту в ході транзиту, зразком якого науковці також називають іспанський пакт «Монклоа», може надавати демократизації консенсусного всеохоплюючого характеру, через що вважається популярною політичною інновацією в «третьому світі». Адже розбіжності в політичних моделях, які вдалося подолати, вражаючи, оскільки:

- а) АНК виступав за унітарну централізовану державу;
- б) партія зулусів – за федерацію, щоб панувати в провінції Квазулу-Наталь з перспективою її суверенізації;
- в) радикальні бури – за поділ на етнічно-расовій основі та створення держави Фолькстаат за зразком Оранжевої та Трансваалю.

Результатом компромісних поступок стала модель унітарної республіки з елементами федералізму, тобто дев'ять провінцій мають свої Конституції та законодавчу автономію. При цьому зазначимо, що демократизація в ПАР в основному завершилася обранням у 1994 р. Н. Мандела президентом, прийняттям Конституції в 1996 р. та завершенням діяльності Комісії з відновлення правди й примирення на чолі з архієпископом Д. Туту, але такий її елемент, як перерозподіл доходів на користь чорних, триває донині [4].

Третій етап – консолідація демократії – полягає в посиленні створених на попередній стадії демократичних інститутів, які протистоять так званій «експансії демократії», стримуючи їх кількісне зростання.

Прикінцевий етап – поява консолідованої демократії – пов'язують з настанням таких політичних умов, за яких демократичні принципи визнаються пріоритетними в сфері політики, а демократичні зміни стають невідворотними [10]. Між тим детально розглядати прояви цього етапу стосовно Африки немає сенсу. Адже з огляду збереження соціальних диспропорцій, аналогічних до расових, безпекової нестабільності, що має місце через наявність в АНК «чорних екстремістів», які виступають за «чорний переділ» земельних та інших ресурсів, зулуської федералістської опозиції та бурських націоналістів, дискримінаційну політику АНК щодо створення на законних підставах штучних перешкод білим для ведення бізнесу остання стадія транзиту навіть для ПАР залишається омріяним ідеалом [4].

Західні політологи ще більш радикальні в оцінках «консолідованої демократії». Вони стверджують, що в Південній Африці на зміну «расовій олігархії» та «расовому авторитаризму» прийшла «расова демократія» [10].

Варто підкреслити, що до появи транзитології перехідні суспільства досліджувались з позиції структурного детермінізму, в розумінні якого руйнація старих недемократичних структур вважається природнім процесом, який об'єктивно настає у визначений сприятливий момент [4].

Новизна транзитології як напряму дослідження уможливила встановлення залежності процесу демократичних перетворень від певної політичної сили, яка ініціює такий перехід. До прикладу, американський політолог Хуан Лінц, який ідентифікував демократію зі свободою зібрань, інформації, комунікації й відкритої конкуренції, виокремив три моделі транзиту за критерієм його ініціатора:

- трансформація (реформа);
- заміщення;
- зміщення [5].

Зупинимося на їх основних характеристиках. Отож за Х. Лінцом, трансформацію (або реформу) як умову демократичних перетворень ініціюють та очолюють політичні еліти. Ця модель передбачає кілька послідовних взаємопов'язаних етапів. Зокрема на першому, в умовах авторитарного режиму, з'являються ліберально налаштовані реформатори. На другому етапі вони приходять до влади й поступово розставляють на ключові посади своїх соратників. На третьому етапі курс реформаторів на «покращення» авторитарного режиму при його збереженні швидко себе вичерпує, а провал лібералізації призводить або до масштабної демократизації, або до посилення авторитаризму. На четвертому етапі, метафорично названому дослідниками «старою легітимністю», реформаторам доводиться здійснювати демократичні перетворення шляхом стандартних процедур та в рамках повноважень інститутів, створених ще старим режимом, і водночас протистояти консерваторам, перемога над якими може слугувати підґрунтям для подальшої демократизації.

Друга модель демократичного транзиту – заміщення – це результат спільних дій уряду та опозиції. До прикладу, в ПАР реформи уряду Ф. де Клерка співпали з терактами АНК, що вказує на переваги саме цієї моделі.

Третя модель – зміщення – це модель демократизації, яку очолює опозиція. Здійснюється або шляхом руйнації режиму, або його поваленням. Зазначена модель здебільшого характерна для держав з правлінням, заснованим на особистій диктатурі. В уряді практично відсутні реформатори або їх позиції вкрай слабкі. Натомість консерватори та диктатор повністю контролюють всі важелі управління, а тому в результаті бунту опозиції створюється абсолютно новий режим, ментально не пов'язаний зі старим, тобто виникає «майбутня легітимність» [10].

В країнах тропічної Африки можна нарахувати цілий ряд прикладів настання «майбутньої легітимності». Однак зазначимо, що ця модель у більшості випадків зазвичай поєднується з моделлю зворотного розвитку, що повністю нівелює позитиви зміщення, в чому полягає ще одна специфічна ознака перебігу регіональних демократичних процесів.

Для всебічного аналізу регіональних особливостей процесу демократизації на Африканському континенті вважаємо за доцільне хоча б побіжно торкнутися так званої «теорії хвиль» як ще однієї моделі дослідження процесу змін і перетворень вже згаданого вище С. Гантінгтона. У 1991 р. побачила світ його книга «Третя хвиля: демократизація в кінці ХХ ст.», що започаткувала виникнення теорії з однойменною назвою. За визначенням автора, «демократична хвиля – це група переходів від недемократичних до демократичних режимів, які відбуваються протягом певного періоду часу і значно випереджають за чисельністю групу переходів в протилежному напрямку» [14, с. 12].

Кожна хвиля має приблизно таку структуру:

- умовний початок та кінець;
- кульмінацію;
- відкати.

Перша «хвиля» розпочалася зі створення в 1828 р. Демократичної партії в США. Своєї кульмінації досягла після Першої світової війни, коли 32 країни провели демократичний транзит, але після приходу до влади фашистів в Італії 1922 р. вступила в фазу відкату, яка завершилася 1942 р., коли в світі залишилося всього 12 демократичних країн.

Друга «хвиля» започатковується перемогою союзників у Другій світовій війні, досягнувши апогею в 1960-х роках, коли деколонізація посприяла демократизації тридцяти шести країн світу. Однак невдовзі в цій хвилі також настає відкат, оскільки 1973 р. демократія фіксується й стає реальним атрибутом усього в тридцяти країнах.

«Третя хвиля», що триває донині, розпочалася з подій 1970-х рр. в Південній Європі. Своєї кульмінації досягла в період завершення «холодної війни». За чверть століття після початку «третьої хвилі» кількість демократій збільшилася більш ніж утричі [11].

Особливістю третьої хвилі можна назвати домінування зовнішнього чинника, адже втрата ідеологічно вмотивованої підтримки СРСР країн «радянського табору» та нівелювання стратегічного характеру союзників США на континенті в умовах біполярного протистояння сприяли тому, що країни «третього світу» опинилися наодинці з внутрішніми проблемами. Для того, щоб зберегти владу за існуючих умов, а також бажаючи отримати легітимність та доступ до міжнародної допомоги, політичні лідери ініціювали демократичний транзит.

Свою роль зіграли й події в ПАР як своєрідний політичний прецедент для регіону. Названа країна втратила підтримку США на початку 1990-х рр. й відразу опинилася на порозі міжнародних економічних санкцій (чим пояснюється велика роль бізнесу, що натиснув на Преторію в ініційованні транзиту). Для виходу з ізоляції влада змушена була демонтувати апартеїд [4].

На сучасному етапі подібну роль відіграють події «арабської весни», враховуючи той факт, що на південь від Тунісу, Єгипту та Лівії на тому ж континенті правлячими залишаються режими, які ще в більшій мірі вичерпали себе як політично, так і економічно [9]. Однак прецедентне значення позитивних результатів демократизації в інших регіонах відносно ТПА не варто переоцінювати, адже цим територіям вона не гарантує вирішення проблем нерівності, корупції, неефективного управління, хоча окремі інституційні передумови для настання певних демократичних змін створює [8].

Крім того, поширенню демократії в сучасному світі, за переконанням більшості дослідників, найбільше сприяє її специфічний міжнародний контекст – інституціональний. Саме він передбачає підтримку міжнародними організаціями, які зазвичай пов'язують надання допомоги країнам-транзитерам в різних сферах життєдіяльності з успішним демократичним транзитом, а також сприяння окремих західних держав, для яких демократія трансформується в механізм «м'якої сили» в зовнішній політиці [10].

Загалом в умовах глобалізації формується нормативне ставлення до демократії як до декларованого ідеалу та цілей усіх суспільно-політичних перелаштувань [10]. Посилення авторитаризму нерідко виправдовується намірами зробити крок вперед в економіці та еволюційним шляхом перейти до демократії. Тим більше, що, наприклад Китай, який активно стукає в двері Африки, та авторитарні держави Південно-Східної Азії на сучасному етапі вже демонструють ефективність таких дій. Якщо раніше загальною особливістю «третьої хвилі» була делегітимізація авторитаризму в якості моделі державного розвитку, то наразі економічні успіхи недемократичних держав дозволяють піддавати сумніву об'єктивність універсалізації демократії [9].

Беззаперечним є й той факт, що авторитаризм XXI століття відрізняється від суспільного ладу 1970 – 1990-х років. Авторитаризм того періоду, насамперед в Африці, що презентував себе в якості інструмента суспільної модернізації, провалився, розвінчавши успішність авторитарної модернізації економіки [10]. Сучасний авторитаризм за умов його соціальної зорієнтованості та економічного реформізму для Африки, з урахуванням її поліетнічності, може виявитися цілком ефективним. До того ж С. Гантінгтон свого часу підкреслював, що відразу після здобуття демократії суспільство сприймає її як щось само собою зрозуміле, і його першочергові турботи зосереджуються на економічній сфері. Однак останні проблеми, на думку багатьох вчених, ефективніше вирішують досвідчені авторитарні адміністратори [7].

Цікавим видається ще один аспект розкриття нашої теми. До прикладу, компаративісти, які досліджують перехідні суспільства, один з пріоритетів вбачають у виробленні критеріїв відповідності демократичним стандартам, оскільки на сьогодні практично всі країни, незалежно від способу правління, видають свій режим за національну модель демократії, хоча лише третина з них у світі насправді володіє більшістю з її реальних атрибутів [8]. У наукових розвідках вчених окреслені кілька причин такої підміни понять, які стосуються й досліджуваного нами регіону.

По-перше, в «третьому світі» з-поміж структурних типів демократії безумовно домінує електоральна, про яку писав австрійський економіст, засновник еволюційної теорії Й. Шумпетер. Основним критерієм електоральної демократії є регулярність проведення виборів та ступінь їх демократичності, а рушійна сила змін криється в природному порушенні рівноваги й стабільності, оскільки, за Й. Шумпетером, поява нових технологій сама по собі неминуче призводить до «творчого руйнування» й зумовлює появу інноваційних підходів і змін в економіці. В африканських державах модель прямого переходу нерідко зупиняється на трансформації авторитаризму в електоральну демократію. Однак навіть такий транзит властивий лише піонерам регіональної демократизації, до яких передусім можна віднести Ботсвану, Сенегал, Бенін.

По-друге, транзит у таких суспільствах має інституційний вимір й основне завдання вбачає в розбудові демократичних інститутів, здебільшого згаданим методом «експансії демократії» та через скасування старих (наприклад, поширеного в регіоні інституту довічного президентства). Адже зміни на нижчих ланках як ціннісний вимір демократії на рівні суспільства, яке, за висловом Г. Оуена, «повинне спочатку засвоїти демократичні інститути, знайти досвід користування ними, і лише після того вони можуть зміцнитись» [12], стосуються останньої стадії переходу – консолідації демократії. Поки що зазначена стадія недосяжна для жодної африканської держави.

По-третє, в ряді африканських країн, зокрема таких, як Нігерія, Нігер, Гвінея, Малі та ін., де збройні сили структуровані в окрему ланку політичної системи, критерієм демократії можна вважати відсутність чи мінімальну кількість військових переворотів та випадків втручання військових в політичне життя. Крім того, С. Гантінгтон, наприклад, наголошував, що демократичним вважається режим, який користується підтримкою більш ніж половини населення країни. Проекція зазначеної тези на досліджувані території дозволяє зробити деякі узагальнення: в умовах ТПА з урахуванням притаманного регіону політичного етнократизму відповідність даному критерію можна визначити на основі аналізу етнонаціонального складу населення. З цієї точки зору, правління, наприклад АНК, – демократичне, оскільки спирається на чорну більшість, що становить 79,4% населення попри врахування частки опозиційних зулусів, яка складає 10% [8]. Однак, говорячи в цілому про ТПА, цей критерій втрачає своє значення, оскільки кількість населення, що відповідає цьому відсотку, належить до однієї етнічної групи.

Висновки. Аналіз наукових джерел з означеної теми дозволяє сформулювати деякі узагальнення. Виходячи з того, що демократичний транзит не є гарантом успішного демократичного результату, предметом транзитології виступають не лише такі значущі події політичного життя

країн, як вибори, агітація, створення та діяльність партій, громадських рухів тощо, а охоплюють всі аспекти життєдіяльності суспільства, які не завжди ілюструють рух до демократії. Це означає, що демократичний транзит в розумінні демократизації – процес поступовий і не завжди чітко прогнозований. Незважаючи на те, що в якості прикінцевого результату передбачається встановлення того чи іншого різновиду демократичного устрою, насправді він досягається вкрай рідко. Однак, відповідно до основних постулатів «теорії хвиль» та регіональної специфіки окремих країн Південної Тропічної Африки, в нашому випадку ПАР, демократичний шлях не завершується навіть за умов встановлення диктатури, а просто переходить в іншу фазу.

В розрізі теми подальшого вивчення потребують питання детермінованості демократичного транзиту в африканських країнах геополітичними, інституціональними, етно-культурними, ментальними та іншими особливостями, а також визначення кореляційної залежності між економічним рівнем африканського суспільства, його соціальним станом та перебігом і результатами демократичних трансформацій.

Бібліографічний список:

1. Баранов Н. Трансформации современной демократии: Учебное пособие. СПб.: Балтийский государственный технический университет, 2006. 215 с.
2. Бельська Т. В. Демократичний транзит: специфічна риса сучасного суспільно-політичного процесу. URL: <http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc.../09.pdf> (дата звернення: 12.02.2019 р.).
3. Визначення і вимірювання демократії / За ред. Д. Бітема. Львів: Літопис, 2005. 318 с.
4. Головченко В. І., Кравчук О. А. Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Австралія і Океанія. Навчальний посібник. Київ: ЗАТ «Нічлава», 2006. С. 216 – 232.
5. Линц Х. Тоталитарные и авторитарные режимы. *Неприкосновенный запас*. 2018. № 4. С.16 – 62.
6. Мельвилль А. Ю. Демократические транзиты (теоретико-методологические и прикладные аспекты). Москва: МОНФ, 1999. 108 с.
7. Названы худшие диктаторы мира. URL: <http://www.liveinternet.ru/users/2503040/post135531057/> (дата звернення: 21.03.2019 р.)
8. Наумкіна С. «Третя хвиля» демократизації: підсумки і перспективи. Український центр політичного менеджменту. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=24&c=303> (дата звернення: 12.02.2019 р.)
9. Огест Г. «Весна» Чорної Африки? *Український тиждень*. Світ у 2012. Київ: ТОВ «СКІМП», 2011. С. 66 – 67.
10. Переходы к демократии в сравнительной перспективе. Демократии с Прилагательными. Политический атлас современности. Сравнительная политика. URL: http://www.slidefinder.net/c/compar_worldpol/compar_worldpol_7/3399831 (дата звернення: 23.03.2019 р.)
11. Президент Ботсваны досрочно ушел в отставку. Взгляд. URL: <http://www.vz.ru/news/2008/4/1/156217.html> (дата звернення: 26.05.2019 р.)
12. Радченко О. Демократичний транзит як механізм реформування державного управління: світові моделі та проблеми застосування. Науковий вісник. 2009. Випуск № 3. С. 21 – 32.
13. Росту Д. А. Переходы к демократии: попытка динамичной модели. *Полис*. 1996. №5. С. 5 – 9.
14. Хантингтон С. Третья волна демократии. Теория и практика демократии. Избранные тексты [Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева, Б. Г. Капустина]. Москва: Ладомир, 2006. С. 79 – 84. 375 с.
15. Lakoff S. Democracy: History, Theory, Practice. Boulder, 1996. 184 с.
16. Stepan A., Skach C. Constitutional Framework and Democratic Consolidation: Parliamentarism versus Presidentialism. *World Politics. Princeton*. Vol. 46. 1993. № 1. P. 18 – 19.

References:

1. Baranov, N. *Transformatsyy sovremennoy demokratyy [Transformations of modern democracy]*. St. Petersburg: Baltic State Technical University, 2006.
2. Byel's'ka, T. V. Demokratichnyy tranzyt: spetsyficna rysa suchasnoho suspil'no-politychno protsesu [Democratic transit: a specific feature of the modern socio-political process]. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc.../09.pdf> (accessed 12.02.2019).
3. Bitem, D. (Ed.). *Vyznachennya i vymiryuvannya demokratiyi [Definition and Measurement of Democracy]*. Lviv: Chronicle, 2005.
4. Holovchenko, V. I. & Kravchuk, O.A. *Krayinoznavstvo: Aziya, Afryka, Latyns'ka Ameryka, Avstraliya i Okeaniya [Country Studies: Asia, Africa, Latin America, Australia and Oceania]*. Kyiv: ZAT «Nichlava», 2006.
5. Lynts, Kh. *Totalyarnye y avtorytarne rezhymy [Totalitarian and authoritarian regimes]*. *Emergency ratio*. 2018. 4, 16 – 62.
6. Mel'vyl', A. Yu. *Demokratycheskiye tranzyty (teoretyko-metodolohycheskiye y prykladnye aspekty) [Democratic Transits (Theoretical Methodological and Applied Aspects)]*. Moscow: MONF, 1999.
7. Nazvany khudshye dyktatory myra [Named the worst dictators of the world]. Retrieved from <http://www.liveinternet.ru/users/2503040/post135531057/> (accessed 21.03.2019).

8.Naumkina, S. «Tretya khvylya» demokratyzatsiyi: pidsumky i perspektyvy [«Third wave» of democratization: outcomes and prospects]. Retrieved from <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=24&c=303> (accessed 12.02.2019).

9.Ohest, O. «Vesna» Chornoyi Afryky? [«Spring» of Black Africa?]. *Ukrainian Week. World in 2012*. Kyiv: TOV «SKIMP», 2011. 66 – 67.

10.Perekhody k demokratsiyi v sravnitel'noy perspektyve. Demokratsiyi s Prylahatel'nymy [Transitions to democracy in a comparative perspective. Democracies with Adjectives]. *The political atlas of modernity. Comparative policy*. Retrieved from http://www.slidefinder.net/c/compar_worldpol/compar_worldpol_7/3399831 (accessed 23.03.2019)

11.Prezident Botsvany dosrochno ushel v otstavku [The President of Botswana resigned ahead of schedule]. Retrieved from <http://www.vz.ru/news/2008/4/1/156217.html>(accessed 26.05.2019)

12.Radchenko, O. Demokratychnyy tranzyt yak mekhanizm reformuvannya derzhavnogo upravlinnya: svitovi modeli ta problemy zastosuvannya [Democratic Transit as a Mechanism for Public Administration Reform: World Models and Application Issues]. *Scientific bulletin*. 2009. 3, 21 – 32.

13.Rastou, D. A. Perekhody k demokratsiyi: popytka dynamychnoy modely [Transitions to democracy: an attempt at a dynamic model]. *Polys*. 1996. 5, 5 – 9.

14.Khantynhton, S. Tret'ya volna demokratsiyi [The third wave of democracy]. In: Ynozemtsev, V. L. & Kapustyn, B. H. (Ed.), *Theory and practice of democracy. Selected texts* (pp. 79 – 84). Moscow: Ladomir, 2006.

15.Lakoff, S. *Democracy: History, Theory, Practice*. Boulder, 1996.

16.Stepan, A. & Skach, C. Constitutional Framework and Democratic Consolidation: Parlamentarism versus Presidentialism. *World Politics. Princeton*, 1993. 46, 1, 18 – 19.

Kukhta V. V. Regional processes of democratization in the African continent in terms of transitology and the theory of "democratic waves".

The study of the problem of democratization on the African continent in the current political situation is updated due to the increasing role of Africa in the international arena and the careful attention of researchers to the real results of democratic transit in individual countries in the post-colonial period. The author's motivation to develop a specific topic is due to the revealed differences in the definition of models and concepts of democratic transition, including in the interpretation of its stages, varieties, role of the state, etc., and ambiguous expert assessments of the scientists of the potential of the "third wave" of democratization in African countries.

The purpose of the study is to analyze the specifics of the course of regional processes of democratization in the African continent and their consequences in terms of transitology and the theory of "democratic waves".

As a result of elaboration of the topic, the genesis of the basic concepts of the study – transitology and the theory of "democratic waves" is revealed. On the basis of the analysis of scientific sources, it was revealed that the theoretical constructs as scientific assumptions of scientists with the practical results of democratic transit of the countries of different regions and parts of the world were not matched.

On the basis of the worldview (cultural, ethno-national, religious, mental) and socio-economic aspects of the development of the peoples of the continent, the content of the category "democratic transition" has been clarified regarding the peculiarities of the political transformations in individual countries of Tropical and South Africa: Nigeria, Niger, Guinea, Mali an so on.

The stages of democratization are analyzed on the example of South Africa as a model of democracy on the continent and the establishment of a unitary republic model with elements of federalism on the basis of political consensus between the African National Congress, Zulu, and Boer national parties.

The empirical part of the study projected theoretical models of democratic transit into the socio-political processes of the countries of Tropical and South Africa and formulated appropriate generalizations of the deterministic democracy with traditionally established regional developmental features. The impact on social transformations of external and internal factors, political parties, national-civic movements and individual leaders was evaluated. The specifics of regional processes aimed at eliminating autocracy and establishing new political regimes in Africa have been clarified.

The reasons for slowing down democratic change on the continent and possible ways of overcoming them are identified. Conclusions have been formulated on the gradual and unpredictable democratic transit of establishing a new political order.

Key words: Africa, democratization, transitology, theory of "democratic waves", political transformations.

DOI 10.31558/2519-2949.2019.3.20

УДК: 321.63:316.344.42(477)(043.3)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0618-976X>

Хорішко Л. С., Запорізький національний університет

ПЕРСПЕКТИВИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЕЛІТИ В ПРОЦЕСАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Динамічність розвитку сучасних політичних систем обумовлена впливом світових процесів інформатизації та глобалізації. Вони визначають нові стандарти життєдіяльності суспільства, направлені на підвищення рівня стабільності та порядку як основи поступального суспільно-політичного розвитку. Процеси політичної модернізації виступають дієвим механізмом практичної реалізації якісно-нових змін, пов'язаних із структурно-змістовним оновленням політичних систем, створенням можливостей розвитку соціально-правової держави та громадянського суспільства. Політична еліта в ході інституціоналізації набуває стійких структурно-функціональних характеристик, що визначають особливості внутрішньоелітної взаємодії, конкретизують процедуру політичної діяльності та технологічний інструментарій, необхідний для оптимізації поставлених цілей та завдань. Високий рівень інституціоналізації у політичній системі дозволяє еліті проявляти суб'єктність щодо ініціювання та практичної реалізації національних модернізаційних проектів. Підвищенню рівня інституціоналізації еліти, її суб'єктності в здійсненні модернізаційних перетворень можуть сприяти: 1) оновлення кадрового складу статусно-рольової сітки за рахунок залучення потенціалу молодіжних лідерів та проведення люстрації; 2) створення умов формування режиму партнерської співпраці з громадянським суспільством та бізнес-структурами, на засадах взаємного визнання зобов'язань і відповідальності щодо модернізації політичної системи в умовах глобального розвитку; 3) формування дієвого інституціонального середовища, що дозволить підвищити рівень відкритості внутрішньоелітної взаємодії, оптимізувати практики комунікації із громадянським суспільством та надати послідовності процедурно-технологічним аспектам процесу політичної модернізації; 4) ініціювання національного проекту модернізації, що відповідає сучасним тенденціям глобального розвитку; 5) активізація мобілізаційного та консолідаційного потенціалу громадянського суспільства через підвищення рівня національної самосвідомості та політичної ідентичності.

Ключові слова: політична еліта, політична інституціоналізація, політичний інститут, політична модернізація, політична система.

Процеси інституціоналізації сприяють формуванню стійких структурно-функціональних характеристик еліти, що визначають особливості внутрішньоелітної взаємодії, конкретизують процедуру та технологічний інструментарій діяльності. Високий рівень інституціоналізації розширює можливості політичної еліти у здійсненні модернізації політичної системи. Досягнення поставлених цілей та завдань обумовлюється легітимністю еліти, дієвим інституціональним середовищем, ефективним розподілом ресурсів, визначенням процедури політико-модернізаційної діяльності та вибором відповідних їй технологій політичної діяльності. У цьому контексті актуалізується потреба дослідження особливостей та перспектив інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України. Загальні аспекти інституціоналізації еліти, рівня її суб'єктності в модернізаційних процесах можна знайти в наукових доробках українських (В. Денисенка, О. Кіндратець, Л. Кочубей, Г. Луцишин, М. Пірен, М. Примуша) та зарубіжних (О. Кришановської, Г. Питерса, А. Сулимина, С. Хантінгтона, Д. Хигли) науковців. Метою даної наукової розвідки є визначення перспектив інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України.

Особливості інституціоналізації еліти (1991–2018 рр.) свідчать про домінування критеріїв низького та середнього рівнів. Можна констатувати, що їх переважання сформувало передумови незавершеності модернізаційного процесу в політичній системі України, що проявляється у:

1) відсутності стратегічного національно орієнтованого проекту модернізації; 2) неспроможності еліти демонструвати високий рівень суб'єктності в процесах модернізації, пов'язаний з ефективним виконанням функцій, розподілом ресурсів та вибором технологій політичної діяльності; 3) непослідовності здійснення реформ, зміст і динаміка яких, визначається зовнішніми суб'єктами впливу. Відтак, подальші перспективи функціонування еліти як політичного інституту пов'язані з підвищенням рівня інституціоналізації від перманентного низького та середнього до високого. Саме переважання останнього, як свідчить досвід інституціоналізації еліт Іспанії, Німеччини, Туреччини, виступає запорукою структурно-змістовних перетворень політичної системи. Найбільш оптимальною для функціонування політичної системи України та підвищення рівня інституціоналізації еліти є домінування ліберальної тенденції розвитку. Вона формує своєрідні передумови посилення демократичності функціонування еліти як політичного інституту, створюючи додаткові можливості структурно-функціональної оптимізації та переорієнтації на компромісно-консенсусні форми внутрішньої взаємодії, сприяючи активізації комунікації з суспільством. Провідним вектором політичної модернізації стає європейська система цінностей та стандартів життя, що створює сприятливі умови здійснення перетворень у контексті свободи вибору проекту, технологій діяльності, залучення громадської ініціативи, а також досвіду провідних європейських держав та їх фінансової підтримки.

Водночас, політичній еліті необхідно усвідомити, що «образ бажаного майбутнього» має відображати реальну зміну стандартів суспільного життя, що знаходять вираження у вагомих для українців цінностях. Результати соціологічних опитувань свідчать, що найбільш актуальними для українців все ще залишаються «цінності виживання», тобто здоров'я, щаслива сім'я, матеріальна забезпеченість. Менш актуальними є «цінності самовираження», тобто самореалізація, активна громадська позиція, соціальне визнання. Це обумовлено негативними тенденціями інституціоналізації еліти, відсутністю зацікавленості у формуванні дієвого громадянського суспільства як повноцінного суб'єкта реалізації модернізаційних перетворень. Усі вікові групи опитаних надають перевагу таким цінностям як доброчесність і безпека. Для молоді зростає актуалізація таких цінностей, як «самостійність», «досягнення», «гедонізм», «влада», «мотивація», а для людей старшого покоління – «традиція», «конформність». Серед потенційно актуальних цінностей демократії українці виокремлюють: вільне волевиявлення на виборах, рівність прав чоловіків і жінок, рівномірний розподіл доходів, гарантування захисту громадянських прав та свобод, конкуренція як основа саморозвитку [1].

Загалом, за ступенем значущості можна ранжувати цінності згідно чотирьох груп: безпека, самореалізація, соціальний комфорт, демократія [3]. До першої відносять здоров'я, благополуччя сім'ї, добробут. Їх реалізація гарантує безпеку та можливості індивідуально-групового виживання у період здійснення модернізаційних перетворень. До другої групи – самостійність, самовдосконалення, соціально-політична активність, що забезпечують розкриття та реалізацію особистісного потенціалу громадян, сприяючи збільшенню рівня залученості до процесів реформування. Третя група, пов'язана з відчуттям соціального комфорту, обумовленого інтеракційними, традиційними, релігійними цінностями. Вони забезпечують адаптацію до зовнішніх і внутрішніх викликів політичної системи, сприяючи соціально-політичній активізації заради підвищення стандартів життя. Четверта група, орієнтована на включеність у політичний процес, громадську активність, тобто здійснення практичної діяльності заради досягнення цілей та завдань модернізаційного проекту. Водночас, домінування ліберальної тенденції суспільно-політичного розвитку сприяє не тільки розкриттю потенціалу політичної еліти, але й поступовій переорієнтації більшості суспільства на цінності самореалізації, соціального комфорту та демократії. Це розширює можливості формування партнерської взаємодії, довіри до діяльності еліти як політичного інституту, сприяючи зростанню рівня мотивації у досягненні суспільного блага.

У цьому контексті політичній еліті необхідно орієнтуватися не на міфи чи популістські заяви, що породжують безвідповідальність та збільшують рівень дистанціювання від суспільних потреб, інтересів, а на створення дієвих умов для подальшого розвитку, самовдосконалення громадянського суспільства, активізації його потенціалу в процесах модернізації політичної системи. До них можна віднести: чітку законодавчу базу, високий рівень правової та політичної культури суб'єктів дії, відповідальність, надання можливостей різним групам громадськості для власної самореалізації, мотивування їх до соціально-політичної активності в реалізації стратегічних проектів. Це дозволить активізувати суб'єктність громадянського суспільства у модернізаційній діяльності, здійсненні моніторингу та ефективного контролю за виконанням

функцій елітою, а також сприятиме суспільній консолідації навколо поставлених цілей та завдань, направлених на підвищення стандартів життя.

Вище зазначене дозволяє сформувати ряд рекомендацій щодо оптимізації функціонування еліти як політичного інституту та підвищення рівня його інституціоналізації:

1. Існує необхідність поступового оновлення кадрового складу на всіх рівнях статусно-рольової сітки, що дозволить сформувати нову генерацію політиків, здатних пропонувати нові цінності та стандарти поведінки, необхідні для консолідації зусиль у подальших процесах модернізації політичної системи України. Ключовою умовою реалізації цього рішення виступає усвідомлення політичною елітою необхідності залучення нових суб'єктів політичної діяльності до статусно-рольової сітки, а також сприяння їх подальшій соціалізації та адаптації до виконання конкретних функцій. Поступове оновлення персонального складу можливе завдяки сприянню реалізації основних засад державної молодіжної політики щодо активізації діяльності молодіжних суспільно-політичних організацій. Включеність широкого загалу молоді в роботу таких організацій дозволяє більш чітко сформувати громадську позицію та набути необхідних знань і вмінь професійної політичної діяльності.

Відтак, з'являються передумови виокремлення молодіжних політичних лідерів, які здатні генерувати нові ідеї, презентувати проекти, що відповідають викликам сучасності, відображаючи перспективні напрями модернізації політичної системи загалом. У цьому контексті еліта має сприяти соціалізації (засвоєнню внутрішньоелітних цінностей, символів, правил і процедур діяльності) та адаптації (включеності у спільне розв'язання молодіжних проблем, використанні різних каналів двосторонньої комунікації) молодіжних лідерів до діяльності в структурах елітного політичного інституту. Це сприятиме формуванню громадянської політичної культури молоді, усвідомленій ідентифікації з політичною системою та готовності брати спільну з представниками влади відповідальність за реалізацію проектів майбутнього. Збалансована кадрова політика (у контексті співвідношення старе/нове покоління) дозволить забезпечити поступальність процесів інституціоналізації еліти завдяки збереженню усталених традицій та дієвій адаптації до нових викликів.

Не менш важливим способом оновлення еліти виступають процеси люстрації. Вони сприятимуть не лише новим кадровим призначенням чи обранню на посади в межах статусно-рольової сітки, але й будуть конкретним свідченням готовності до дієвих реформ через удосконалення власної структури та підвищення рівня відповідальності. Формування якісного кадрового складу даного політичного інституту має відбуватися шляхом: 1) орієнтації на антрепренерські принципи інкорпорації, тобто прозорі та публічні правила відбору, чіткі критерії відповідності професійних компетенцій та особистих рис конкретній посаді тощо; 2) удосконалення закону «Про очищення влади» у контексті конкретизації критеріїв люстраційних обмежень, дотримання принципу презумпції невинуватості згідно законодавчої процедури; 3) системності боротьби з корупцією, направленою на застосування конкретних санкцій до порушників, що передбачають повну елітну ексборпачію.

Ефективне реагування на глобальні виклики сучасності можливе за умови зміни мислення еліти, усвідомлення відповідальності за подальші процеси державотворення на засадах європейських цінностей та стандартів, здатних забезпечити сталий розвиток політичної системи. Елітність конкретної особистості визначається рівнем компетентності, освіченості, культури, моральним авторитетом, що активізують творчий потенціал у здійсненні професійної політичної діяльності [5]. Цьому мають сприяти: оновлення системи відбору та вимог до професійної відповідності політико-управлінській діяльності; забезпечення суспільної єдності та балансу інтересів на основі домінування демократичних цінностей та правових норм; стратегічне осмислення тенденцій та закономірностей суспільно-політичного розвитку з метою проведення актуальних сучасним викликам політичних реформ. Досвід модернізації політичних систем Іспанії, Німеччини, Туреччини засвідчив значущість професійної компетенції, відповідальності, рівня політико-правової культури, толерантності у формуванні нових цінностей мислення та стандартів політичної поведінки, що лягли в основу функціонування елітних політичних інститутів, забезпечивши високий рівень суб'єктності у здійсненні демократичних перетворень та досягненні відповідного рівня суспільного блага.

2. В умовах української політичної дійсності перед елітою постає нагальна потреба формування режиму партнерської співпраці з громадянським суспільством та оптимізації взаємодії з бізнес-структурами, що базується на визнанні взаємних зобов'язань і відповідальності щодо здійснення

модернізації політичної системи у контексті сучасних викликів. Основними принципами взаємодії мають стати – партнерство та консолідація заради поступального висхідного розвитку держави, обумовленого процесами модернізації, направленими на формування лідерського потенціалу в міжнародному політичному просторі.

Політична еліта має забезпечити формування правил і процедур взаємовигідної діяльності, що передбачають несення спільної відповідальності за розробку стратегій модернізації, участь в обговоренні та виборі альтернатив, направлених на підвищення рівня соціального захисту та стандартів життя. Поступове впровадження у практику суспільно-політичних відносин принципів соціально орієнтованої діяльності (відкритість, добровільність, толерантність, повага до прав і свобод людини та громадянина тощо) сприятиме підвищенню рівня взаємної довіри між інститутами влади, громадянського суспільства та бізнесу. Це створить передумови формування корпоративного громадянства, де кожен суб'єкт усвідомлює свою роль у досягненні суспільного блага, пов'язаного з самореалізацією людського потенціалу, збереженням середовища проживання та сталим розвитком.

Досягнення такого рівня взаємодії можливе за умови активізації громадської та підприємницької ініціативи. Вона має характеризувати нове бачення перспектив державного розвитку та напрямів політичної модернізації, пропонуючи відповідні технології досягнення бажаного результату. Інноваційність таких ініціатив має забезпечуватися ефективними процесами артикуляції та агрегації інтересів різноманітних груп громадськості через їх залученість до діяльності розгалуженої мережі громадських організацій. Саме вони мають відігравати активну роль у налагодженні взаємодії з елітним інститутом, залученні наукового та експертного потенціалу до обговорення актуальних проблем, пошуку можливих шляхів їх вирішення. Це дозволить підвищити рівень суб'єктності інститутів громадянського суспільства у процесах розробки та практичної реалізації модернізаційних проєктів, направлених на підвищення стандартів життя, вчасне реагування на виклики зовнішнього та внутрішнього середовища. Відтак, політична еліта має сприяти: 1) розширенню мережі громадських організацій та закріпленню за ними певних дорадчо-контролюючих та виховних функцій; 2) розвитку науково-дослідних структур, покликаних підвищувати рівень ефективності та результативності громадських ініціатив; 3) формуванню цілісної системи політичної соціалізації громадян, яка б поєднувала в собі демократичні традиції суспільної життєдіяльності та інновації, необхідні для розкриття особистісного потенціалу в умовах глобального розвитку, сприяючи партнерській взаємодії задля досягнення суспільного блага.

Не менш важливою умовою формування корпоративного громадянства є переорієнтація на виробництво товарів і послуг, що не тільки задовольняють потреби громадян, але й дозволяють набувати нових знань, вмінь, цінностей, необхідних для підвищення рівня мотивації та включеності в активну громадсько-політичну діяльність. У цьому контексті, за сприяння політичної еліти, бізнес-структурам мають бути створені умови для реалізації соціально-відповідальної діяльності. До них можна віднести: 1) переорієнтацію на нові цінності та принципи виробництва як складову модернізації політичної системи та досягнення загального блага; 2) внесення необхідних змін до законодавства відносно мотивування до конструктивної та партнерської співпраці; 3) сприяння залученню зарубіжного досвіду щодо впровадження соціально-відповідальної діяльності, направленої на виробництво актуальних для громадськості товарів і послуг, наділених додатковими вартостями, що в сукупності визначають репутацію та формують бренд організації. Це дозволить забезпечити поступову модернізацію основних галузей виробництва, їх переорієнтацію на інноваційні технології, сприяючи підвищенню якості та екологічності продукції. Практичне впровадження нових правил діяльності передбачає зміну самої філософії управління організаціями та корпораціями. Вона орієнтована на домінування принципів відкритості, прозорості правил і норм взаємодії, наявність гарантій соціального захисту працівників, постійне підвищення рівня професійних знань і вмінь, а також спільну відповідальність за результати дій та їх наслідки.

Усвідомлення політичною елітою, громадянським суспільством та бізнес-структурами необхідності тристороннього діалогу, активізації партнерської співпраці, орієнтованої на здійснення соціально-відповідальної діяльності, сприятиме формуванню чіткого образу бажаного майбутнього, процедури та політичних технологій його практичної реалізації.

3. Актуальним є формування дієвого інституціонального середовища. Мова йде про визначення прозорих правил внутрішньоелітної взаємодії, вдосконалення практики комунікації із громадянським суспільством, а також конкретизацію процедури політичної діяльності та технологій її оптимізації. Відтак, актуалізується потреба усвідомленого використання загально

прийнятних форм політичної взаємодії (співпраця, коаліція, пактування, конкуренція) з метою посилення суб'єктності в контексті вироблення національного проекту політичної модернізації та формування високого рівня консенсусної взаємодії елітного інституту як на рівні структурних складових, так і політичної системи в цілому. Цього можна досягти за умови усвідомлення колективної відповідальності персонального складу статусно-рольової сітки інституту за покладені на них функції, цільове використання наявних ресурсів і прогнозування наслідків діяльності для політичної системи та суспільства. Відповідно, мова йде про чітке розуміння законодавчо визначених меж діяльності, ресурсів і власних можливостей щодо досягнення поставлених цілей та завдань модернізації. Це сприятиме здійсненню раціонального вибору найбільш актуальних у конкретній політичній ситуації альтернатив і прийняттю ефективних рішень.

Виходячи з цього, необхідно посилювати особистісний потенціал представників еліти через підвищення рівня їх освіченості, культури здійснення професійної політичної діяльності, врахування реальних здобутків чи можливостей сприяння позитивним змінам способу життя та цінностей конкретних груп громадськості. Водночас, невідповідність окресленим параметрам, наявність порушень етики професійної політичної діяльності, нездатність нести колективну відповідальність – все це має бути причиною застосування конкретних санкцій до порушників, що передбачають часткову або повну ексборпорацію. Наявність санкцій за порушення правил і норм внутрішньоелітної взаємодії сприятиме формуванню більш прозорої процедури прийняття рішень та здійснення політичної діяльності. Це дозволить поступово закріпити нові цінності (повага до особистості, взаємодопомога, гідність, пріоритет державних інтересів тощо) та форми взаємодії політичної еліти, направлені на досягнення бажаного проекту майбутнього та підвищення стандартів суспільного життя. Відповідно, запропоновані елітою цінності та форми взаємодії, що реально втілюються на практиці, мають всі шанси стати своєрідним закликком до консолідації суспільства заради поставленої мети.

У цьому контексті доволі актуальним є поглиблення практик комунікації представників влади з групами громадськості. Це необхідно для оптимізації процесу інформування та подальшого засвоєння суспільством, пропонованих елітою цінностей, способів діяльності, форм взаємодії. Саме політична еліта повинна взяти на себе відповідальність за формування бажаних європейських цінностей та закріплення їх на рівні масової свідомості. Це сприятиме досягненню консенсусу між елітним інститутом та суспільством відносно вибору «образу бажаного майбутнього», ресурсів його досягнення та колективної відповідальності за результати діяльності. Підвищенню рівня двосторонньої взаємодії можуть сприяти: 1) роз'яснювальна робота відносно цілей та завдань модернізаційного проекту, а також змін способу життя та цінностей, яких слід очікувати по його завершенні; 2) залучення експертної та суспільної думки до процесу оцінювання та корекції прийнятих рішень; 3) мотивування громадськості до дії на основі цілеспрямованої та результативної діяльності представників еліти щодо практичного впровадження реформ.

Не менш важливим є усвідомлення значущості реформування для сталого розвитку політичної системи, прогнозування їх можливих наслідків. Відтак, актуальності набуває чітке обґрунтування процедури та відповідних технологій політичної діяльності, що здатні оптимізувати досягнення основних цілей процесу модернізації. Його необхідно розглядати як певну технологічну модель, яка передбачає етапи діяльності та сукупність послідовних технологій її оптимізації.

4. Політична еліта має взяти на себе відповідальність за розробку цілісного національного проекту модернізації, направленою на довгострокову перспективу оптимізації функціонування та поступального розвитку політичної системи України. Сучасні тенденції глобального розвитку актуалізують наступні перспективні напрями політичної модернізації: розширення можливостей творчої ініціативи громадян відносно задоволення власних потреб та інтересів; гарантування соціального захисту; мотивування до здійснення соціально орієнтованої діяльності політичними, соціальними та економічними інститутами; досягнення балансу між потребою отримання прибутку та безпекою навколишнього середовища; стимулювання розвитку освіти та науки. Вказані напрями модернізації сприяють гармонізації взаємодії у політичній системі, за якої держава та суспільство беруть взаємну відповідальність щодо здійснення необхідних змін в умовах глобального розвитку. Держава, завдяки реалізації функцій елітою як політичним інститутом, покликана забезпечити можливості та розширити умови залучення структур громадянського суспільства до формування основних засад державної політики та здійснення контролю за її реалізацією через стимулювання ініціативності, креативності та відповідальності за власну безпеку життєдіяльності. Структури громадянського суспільства мають стати дієвим суб'єктом ініціювання проектів суспільно-

політичного розвитку через громадське лобювання, залучення консультативно-експертного потенціалу.

Відтак, формування проекту модернізації має містити наступні аспекти: 1) політичний, що передбачає вироблення елітним інститутом узгодженої державної політики, орієнтованої на захист національних інтересів, забезпечення прав і свобод громадян та забезпечення поступального розвитку політичної системи; 2) економічний, спрямований на здійснення ефективної економічної політики на ринкових засадах, збалансованості ресурсного потенціалу, екологічності та спрямованості на активізацію підприємницької ініціативи; 3) соціальний, орієнтований на розкриття та залучення потенціалу громадянського суспільства до соціально-політичної активності щодо забезпечення власних потреб через включеність у партнерську взаємодію та здійснення контролю за діяльністю політичних суб'єктів; 4) культурно-ціннісний, що передбачає визначення, неухильне дотримання та закріплення на практиці сукупності суспільно-значущих цінностей, що окреслюють стратегічні орієнтири суспільного блага та визначають ймовірні шляхи його досягнення.

5. Політичній еліті необхідно більш активно включатися в процеси консолідації суспільства, сприяючи підвищенню рівня національної самосвідомості та ідентичності з політичною системою. Як показує досвід зарубіжних держав, саме ці показники відіграють провідну роль в активізації суспільного потенціалу в процесах модернізації. Відтак, еліта має запропонувати базові цінності консолідації, обумовлені спільним баченням минулого та майбутнього держави, українською культурною та мовною традиціями [2]. Образ бажаного майбутнього повинен відповідати сучасним тенденціям суспільно-політичного розвитку, розкривати перспективи підвищення стандартів якості суспільного життя та цивілізаційного поступу держави, забезпечуючи високий рівень комфортності проживання громадян.

Формування об'єднаних цінностей має здійснюватися на основі: 1) дотримання прав і свобод людини та громадянина; 2) наявності правових гарантій недопущення будь-яких спекуляцій відносно відмінностей громадян України; 3) визнання об'єднаного потенціалу української мови за умови гарантій мовних прав національних меншин; 4) формування символічного простору на основі гармонізації образів минулого та майбутнього; 5) посилення культурної інтеграції регіонів на основі спільного культурно-цивілізаційного розвитку; 6) доступу широких кіл громадськості до розробки, обговорення та контролю за виконанням відповідних рішень.

Це передбачає здійснення ряду заходів у сфері освітньої (формування цілісної концепції патріотичного виховання молоді, підвищення рівня освіченості громадян стосовно минулого та перспектив майбутнього розвитку держави), культурної (створення можливостей для реалізації творчого потенціалу особистості, актуалізація культурної спадщини, виробництво власної культурної продукції), інформаційної політики (використання інформаційних кампаній для інформування громадськості, подальше конституювання власного інформаційного простору [1; 4]. Водночас, ефективність згаданих кроків має підтверджуватися чіткою та зрозумілою більшості позицією даного політичного інституту щодо доцільності використання нових цінностей у суспільно-політичній діяльності. Власним прикладом представники еліти мають довести їх значущість у підвищенні стандартів якості життя та забезпеченні поступу держави на міжнародному рівні.

Комплексний та усвідомлений підхід до процесів оптимізації функціонування еліти як політичного інституту, що відповідають вимогам сучасних тенденцій глобального розвитку та суспільному запиту, дозволить підвищити рівень його інституціоналізації. Досвід зарубіжних політичних систем, що вдало здійснили та продовжують оптимізувати процеси політичної модернізації свідчить про необхідність високого рівня інституціоналізації еліти. Саме він забезпечує політичній еліті адаптивність в умовах зовнішніх та внутрішніх викликів, структурно-функціональну злагодженість, згуртованість навколо поставлених цілей, автономність в ініціюванні рішень, дієве інституціональне середовище та ексклюзивність пропонованих проектів модернізації політичної системи. Це актуалізує подальші наукові розвідки щодо пошуку механізмів підвищення рівня інституціоналізації еліти в політичній системі України.

Бібліографічний список:

1. Кульчицький С., Міщенко М. Україна на порозі об'єднаної Європи: монографія / кер. проекту Ю. Якименко Київ: Центр Разумкова, 2018. 232 с.
2. Луцишин Г. І. Національна консолідація України в умовах демократизації суспільства. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Сер. Політологія. 2012. Т. 182. Вип. 170. С. 51–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2012_182_170_13 (дата звернення: 05.05.2019).

3. Матеріали круглого столу «Перспективи модернізації в Україні і тенденції змін суспільної свідомості» 11 лютого 2013 року. Київ : Інститут соціології НАН України. URL: <http://dif.org.ua/article/20-rokiv-monitoringu1-zmini-u-suspilniy-svidomosti-naselen-nya-ukraini> (дата звернення: 21.04.2018).
4. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. *Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 року*. Київ: Центр Разумкова, 2017. 94 с.
5. Пірен М. І. Перезавантаження мислення політико-владної еліти України в процесі реалізації демократичного врядування. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління*. 2016. № 1. С. 126–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2016_1_18 (дата звернення: 11.04.2018).

References:

1. Kul'chy`cz'ky`j S., Mishhenko M. *Ukrayina na porozhi ob'yednanoyi Yevropy`*: monografiya / ker. proektu Yu. Yaky`menko Ky`yiv: Centr Razumkova, 2018. 232 s.
2. Lucy`shy`n G. I. Nacional`na konsolidaciya Ukrayiny` v umovax demokraty`zaciyi suspil`stva. *Naukovi praci Chornomors`kogo derzhavnogo universy`tetu imeni Petra Mogy`ly`*. Ser. Politologiya. 2012. T. 182. Vy`p. 170. S. 51–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2012_182_170_13 (data zvernennya: 05.05.2019).
3. Materialy` kruglogo stolu «Perspekty`vy` modernizaciyi v Ukrayini i tendenciyi zmin suspil`noyi svidomosti» 11 lyutogo 2013 roku. Ky`yiv : Insty`tut sociologiyi NAN Ukrayiny`. URL: <http://dif.org.ua/article/20-rokiv-monitoringu1-zmini-u-suspilniy-svidomosti-naselen-nya-ukraini> (data zvernennya: 21.04.2018).
4. Osnovni zasady` ta shlyaxy` formuvannya spil`noyi identy`chnosti gromadyan Ukrayiny`. *Informacijno-anality`chni materialy` do Kruglogo stolu 12 kvitnya 2017 roku*. Ky`yiv: Centr Razumkova, 2017. 94 s.
5. Piren M. I. Perezavantazhennya my`slennya polity`ko-vladnoyi elity` Ukrayiny` v procesi realizaciyi demokraty`chnogo vryaduvannya. *Visny`k Nacional`noyi akademiyi derzhavnogo upravlinnya pry` Prezy`dentovi Ukrayiny`*. Seriya: Derzhavne upravlinnya. 2016. № 1. S. 126–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2016_1_18 (data zvernennya: 11.04.2018).

Khorishko L. S. Perspectives of the institutionalization of the elite in the processes of modernization of the political system of Ukraine

The dynamism of the development of modern political systems is due to the influence of global processes of informatization and globalization. They define new standards of society, aimed at increasing the level of stability and order as the basis of progressive socio-political development. The processes of political modernization are an effective mechanism for the practical implementation of qualitatively new changes related to the structural and content-based updating of political systems, the creation of opportunities for the development of a social and legal state and civil society. In the course of institutionalization, the political elite acquires stable structural and functional characteristics that determine the features of intra-age interaction, specify the procedure of political activity and technological tools necessary for optimization of the set goals and objectives. The high level of institutionalization in the political system allows the elite to demonstrate subjectivity in initiating and practical implementation of national modernization projects. The level of institutionalization of the elite, its subjectivity in the implementation of modernization transformations can be improved due to: 1) update of the staffing of the status-role grid by attracting the potential of youth leaders and conducting of lustration; 2) creation of conditions for forming a regime of partnership cooperation with civil society and business structures on the basis of mutual recognition of obligations and responsibilities regarding the modernization of the political system in the conditions of global development; 3) formation of an effective institutional environment that will increase the level of openness of intra-age interaction, optimize communication practices with civil society and provide sequences of procedural and technological aspects of the process of political modernization; 4) initiating a national modernization project that is in line with the current trend of global development; 5) activating the mobilization and consolidation potential of civil society through raising the level of national consciousness and political identity.

Key words: *political elite, political system, political modernization, political institutionalization, political institute, political subjectivity.*

РЕЦЕНЗІЇ

**РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ С. В. САВОЙСЬКОЇ
«ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ МОДЕЛІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ»¹**

Монографічне дослідження С.Савойської присвячене актуальній проблемі, яка у запропонованому аспекті розглядається вперше. Свідченням цього є новий підхід до розуміння та аналізу мовної політики як моделі, який раніше не застосовувався у подібних дослідженнях. Таке бачення проблеми, на думку автора монографії, викликано вимогою часу й тими змінами у мовній політиці, що відбувалися раніше та відбуваються останнім часом у суспільно-політичному житті. Це насамперед перебудовчі процеси на території Радянської України, які відкрили можливість не лише досліджувати модель мовної політики на засадах конструктивізму, неоінституціоналізму та постмодернізму, а й запропонувати нові практичні підходи у цій сфері.

Основою моделі мовної політики авторка вважає конструктивізм, який ґрунтується на нових наукових підходах, що допомогли дослідити діяльність формальних й неформальних політичних інституцій, які у різних державно-політичних умовах: ухвалили закон «Про мови в Українській РСР», що надав українській мові статус державної; проголосили Україну незалежною демократичною державою; ухвалили Конституцію України, яка закріпила за українською мовою державний статус; прийняли закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та ін. Вказані політичні дії дозволили українському народу, на думку С.Савойської, взяти курс на побудову демократичного суспільства, українізацію та модернізацію ключових сфер і галузей суспільно-політичного життя молододержави. Суспільні зміни, що постали як наслідок практичної реалізації нормативно-правових актів, дали можливість суб'єктам мовної політики захищати національні інтереси, вільно обговорювати мовно-політичні проблеми, ухвалювати раціональні рішення та ін. Разом з тим, як зазначає С.Савойська, не усі науковці й політики, які успадкували від радянського минулого комуністичну свідомість, російську модель мовної політики та відповідну культуру, були готові до таких змін. Тому на сучасному етапі стосовно діючої влади, яка захищала (захищає) демократичні цінності, існує стійка опозиція, яка прагне залишити у мовній політиці «усе як було» в минулі історичні часи.

Відповідно до об'єкта та предмета дослідження політологічного контексту моделі мовної політики, авторка сформувала її структуру, яка є логічною та добре продуманою, оскільки складові зазначеної моделі дають можливість скласти цілісне уявлення про стан наукового опрацювання проблеми, її витоки та перспективи. Один з розділів монографії присвячений аналізу мультикультурної та монокультурної моделей мовної політики закордонних держав, можливостям запозичення їх конструктивного досвіду з метою розв'язання мовно-політичних проблем у сучасній Україні. Це дало С.Савойській можливість спростувати окремі міфи проросійськи налаштованих політиків, які нав'язують ідею двомовного (двозначного) розуміння таких важливих інституцій, як офіційна/державна мова, ефективна російсько-українська двомовність, багатомовність на рівні держави тощо.

Аналіз моделі мовної політики закордонних держав допоміг автору монографії зрозуміти, що ефективно здійснення мовної політики залежить від того, у якій країні (унітарній, федеративній, конфедеративній), яким режимом (демократичним, тоталітарно-авторитарним, змішаним) та з якою метою вона проводиться та ін. С.Савойська довела, що методи розв'язання мовно-політичних проблем у федеративних чи конфедеративних державах не можуть бути «механічно» застосовані в унітарних державах і навпаки. Тобто, мовно-політичний досвід Швейцарії і Канади, на який часто посилаються проросійськи налаштовані політики в Україні, на думку авторки, не підходить українській спільноті, що має іншу історію та детерміновані нею мовно-політичні проблеми. Новим у монографії С.Савойської є те, що вона змогла по-новому висвітити мовно-політичні проблеми, які дісталися у спадок незалежній Україні від радянських часів, об'єктивно оцінити ту ситуацію, яка

¹ Савойська С. В. Політологічний контекст моделі мовної політики: теоретико-методологічний аналіз: монографія. – Львів, 2019. – 605 с.

зберігається у мовній сфері України у зв'язку з фактично перманентним перебуванням у владі проросійськи налаштованих політиків. Постійні непорозуміння, протистояння, відсутність конструктивного діалогу між національно-демократичними та проросійськи налаштованими політичними інституціями підказали авторці, якою має бути мовна політика у незалежній Українській державі.

Щоб викласти власне бачення мовно-політичних проблем та запропонувати конструктивні шляхи їх розв'язання, С.Савойська спирається на такі сучасні методології: постмодерністську, яка допомогла їй виявити та проаналізувати ті мовно-політичні процеси, що відбуваються на рівні держави й суспільства; неоінституціональну, яка дає можливість авторці відкрити ті неформальні інституції, на які мало хто з науковців звертає увагу, а тим більше застосовує у власному дослідженні; біхевіоралістську та постбіхевіоралістську, які в комплексі дають можливість побачити політичний зв'язок між інституціональними цінностями та поведінкою суб'єкта політики, особливо тоді, коли вони стосуються національної свідомості, національної ідеї, національних інтересів і цінностей.

Цікавим елементом монографічного дослідження є новий погляд на мовну політику, яка з антиукраїнських позицій здійснювалася на території України колоніальною владою в історичному минулому. Враховуючи зазначене, авторка монографії по-новому осмислює значення такої інституції, як мовна політика та діяльність суб'єктів, що її забезпечують. Щоб уникнути мовно-політичних конфліктів у майбутньому та зберегти незалежність і державність, на слушну думку С.Савойської, необхідно виховувати національну свідомість, політичну культуру і патріотизм на державному рівні. Разом з тим модель мовної політики, як застерігає авторка, не повинна формуватися методами тиску і сили, а має розбудовуватися комунікативними засобами, спираючись на діалог, компроміс та консенсус. Окрім цього, така модель мовної політики, як справедливо вважає С.Савойська, має базуватися на спеціальних програмах (освітніх, просвітницьких та ін.) з метою більш повного висвітлення життєдіяльності, культурного потенціалу, літературного спадку українського народу. Авторка вважає, що це надихатиме та об'єднуватиме українську спільноту в політичну націю, стержнем якої є етнічні українці, українська мова і культура.

Новим у монографії С.Савойської є те, що їй вдалося показати модель мовної політики, з одного боку, через призму конструктивної і раціональної мовної політики, з іншого – деструктивної та ірраціональної. Цьому сприяло використання законодавчих актів «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», «Про засади державної мовної політики», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а також врахування мовної політики деяких регіональних та місцевих інституцій. Враховуючи те, що за перших два закони голосували насамперед проросійськи налаштовані політики, порушуючи при цьому процедуру його ухвалення, авторка звертає увагу на однобічність, подвійність та деструктивність такої мовної політики, яка не є плідною та корисною для усієї української спільноти.

Деструктивна модель мовної політики, на думку дослідниці, була взята за основу місцевими інституціями Півдня і Сходу України, що мало далекосяжні негативні наслідки. Вона розколола, як констатує автор, українську спільноту і країну в цілому за мовно-політичною ознакою, що призвело до анексії АР Крим та війни на Сході України. Таке розуміння мовно-політичної ситуації у сучасній Україні відображає не лише науковий, а й аналітичний потенціал авторки.

С.Савойська має рацію, коли стверджує, що до розколу українського суспільства та тимчасової втрати частини території призвели несформованість національної свідомості та нестача патріотизму, які лягли в основу небажання окремих політиків та їх політичних послідовників знати історію українського народу, його мову й культуру. Це ще більше роз'єднало владу, опозицію, суспільно-політичних лідерів та інших суб'єктів мовної політики, які з процесу ухвалення рішень вилучили метод знаходження компромісу.

Розмірковуючи над вузловими мовно-політичними проблемами, авторка наголошує на біогеодетерміністській методології дослідження, яка дала можливість дослідити причинну зумовленість дій тих політиків, свідомість яких формувалася у певному регіоні на основі локальної політичної мови і культури, які позитивно чи негативно впливали на їхню самосвідомість, політичну культуру і поведінку, що врешті-решт зіграло ключову роль у захисті національних інтересів держави чи, навпаки, їх зраді.

Досягненням авторки монографії є й те, що вона збагатила модель мовної політики такими поняттями, як «деструктивна політика», «антиукраїнська діяльність», «лінія розколу», «періколом (perikolozo) мовно-політичний», «проросійський націоналізм», «проросійський сепаратизм»,

«мовно-політичні конфлікти», «мовно-політичний сепаратизм» та ін. Це свідчить про те, що мовно-політична проблема в сучасній Україні має потужну деструктивну складову, на основі якої формується ірраціональна політична свідомість та поведінка ряду суб'єктів політики. Наступний блок термінів, запропонований або активно використаний С.Савойською, є протилежним першому. Це «комунікативна мовна політика», «мови регіональні (міноритарні)», «поле мовне політико-комунікативне», «конструктивна мовна політика», «ідентичність мовно-політична», «національна самоідентифікація», «єдність загальнонаціональна», «конструктивізм (у політиці)», які більш повно розкривають комунікативний аспект моделі мовної політики, збагачують її глибинну сутність, розкривають зазначену проблему з позитивного боку.

Таким чином, авторка монографічного дослідження засвідчила уміння: робити ґрунтовні узагальнення та висновки; майстерно використовувати нові наукові підходи, напрями та ефективно й різнобічно осмислювати модель мовної політики; доводити, що деструктивна мовна політика як неформальна інституція, ґрунтується на міфах та подвійних стандартах; аналізувати ті мовно-політичні проблеми, які гальмують поширення комунікацій українською мовою у галузі освіти, діловій, інформаційно-комунікативній та ін. сферах (особливо на Півдні та Сході країни). Викладене вище дає підстави констатувати, що монографія С.Савойської «Політологічний контекст моделі мовної політики: теоретико-методологічний аналіз» – це цікаве, самостійне, завершене дослідження, основні положення якого є логічно обґрунтованими та мають наукову новизну. Така монографічна праця заслуговує на увагу та має бути рекомендованою до друку.

*В. Ф. Смолянук – доктор політичних наук, професор,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Я. Б. ЯРОША «ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ»¹

В останні роки у вітчизняній і світовій науці значно актуалізувалися дослідження, щодо аналізу суб'єктів політичного процесу. В той же час політична наука переважно зорієнтована на поточні проблеми політичної боротьби за владу в Україні, дещо відстає в дослідженні теоретичних складових становлення і розвитку політичних партій в нашій країні. Тому дослідження Яроша Я. Б. є поза всяким сумнівом своєчасним і актуальним. Із значним обсягом наукових праць із цієї проблематики, природа і сутність становлення, функціонування і трансформація політичних партій у світовій політичній науці досліджується по різному. Це зумовлює необхідність певної уніфікації поглядів на предмет дослідження.

Концептуальним стрижнем монографії є розуміння специфіки функціонування політичних партій не тільки як знаряддя в боротьбі за групове панування, а ще як спосіб узгодження різноманітних суспільних інтересів. Саме під кутом зору цієї ідеї подається нормативно-правова база політичних партій, що регулює їх діяльність, враховуючи принцип стримувань та противаг. Автор намагався максимально врахувати накопичену в цій предметній сфері нормативно-правову базу для кращого розуміння ролі та значення політичних партій в процесі державотворення.

В українському політичному процесі відбуваються демократичні трансформації, які дають можливість громадянам приймати участь у державотворчих процесах сучасності. Така участь можлива через політичні партії, які є активними суб'єктами політичного процесу. В Україні триває процес становлення демократичних інститутів, зокрема політичних партій. Сьогодні ж, на нашу думку, сутність дискусії про трансформацію політичних партій, що обговорюється в наукових колах, віддзеркалює потребу ґрунтовно висвітлити теоретичні та прикладні аспекти проблеми дослідження.

Методи та функції діяльності політичних партій відмінні в різних політичних режимах, але будь-яке демократичне суспільство передбачає можливість на здобуття політичної влади легальним шляхом. Діяльність політичних партій дає можливість громадянам засвоювати демократичні принципи та зразки поведінки. Через політичні партії окремі особи та соціальні групи мають

¹ Ярош Я. Б. Трансформація політичних партій в Україні : монографія. Луцьк : АКВА ПРИНТ, 2019. 274 с.

можливість впливати на інші групи, на суспільство загалом відповідно до своїх інтересів, перетворюючись на важливі суб'єкти політики. Тому інтерес політичної науки є значним до цих суб'єктів політики.

Важливою складовою, яка легітимізує партійну систему України, є довіра громадян до діяльності політичних партій. Рівень довіри свідчить про готовність суспільства в цілому до формування стосунків відкритого типу та співробітництва на основі демократичних принципів. Сьогодні в Україні існує проблема з довірою, і насамперед – до політичних партій.

За відсутності сталої соціальної бази та мінливості процесів політичної структуризації, трансформаційні політичні процеси відбуваються в всеукраїнських і місцевих осередках політичних партій, які переважно не є виразниками інтересів певних соціальних груп, а прагматичними проектами фінансово промислових груп, зростання кількості яких корелює з початком чергової виборчої кампанії.

Проблематика дослідження трансформації політичних партій в Україні має комплексний характер. Комплексність її полягає в тому, що вона піднімає низку важливих проблем, зокрема: регулювання діяльності політичних партій, державне фінансування політичних партій, особливості політичної конкуренції партій на національному та місцевому рівні, комунікація політичних партій із виборцями, ролі політичних партій у політичних процесах. Позитивним аспектом роботи є те, що автор висвітлює специфіку конкурентної боротьби політичних партій в Україні та розглядає її регіональні особливості.

Вивчення цієї проблематики в повній мірі відповідає тенденціям розвитку світової та вітчизняної політичної науки, адже початок ХХІ століття ознаменувався значним підвищенням інтересу до проблем групової політики, зокрема до діяльності політичних партій.

Практичне значення роботи полягає в тому, що основні положення та результати роботи можуть бути використані для аналізу сучасних проблем теорії, методології та узагальнення конкретних досліджень у політичній науці.

Матеріал у дослідженні логічно побудований та чітко структурований. Це дає підстави для висновку про те, що рецензована монографія розширює рамки розуміння особливостей трансформації політичних партій в Україні і може слугувати ґрунтовною теоретичною основою для вивчення партійної системи нашої держави.

*Є.Г. Цокур – доктор політичних наук, доцент,
Запорізький національний університет*

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити в явному чи неявному вигляді такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редколегія залишає за собою право редагування текстів статей.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються *рецензією* доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати *кутові лапки* «Текст»; розрізняти символи *дефіс і тире* (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти *нерозривні пробіли* між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту *уніфікувати скорочення* (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати *абрєвіатури* при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати *зайві пробіли*).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **politlifejournal@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Nagornyak).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком **«Бібліографічний список:»** та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань *нумеруються вручну* (без використання функції меню Word *«Формат – Список – Нумерований»*). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтами <http://www.translit.ru> – для російськомовних джерел, та <http://translit.kh.ua/> – для українських джерел.

Структура статті: УДК, ORCID-ідентифікатор автора, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, бібліографічний список, бібліографічний список (References) латиницею; прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Обсяг кожної з анотацій – українською та англійською мовою – не менше 1800 знаків, враховуючи ключові слова та пробіли.

Реєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>

Зразок оформлення статті:

УДК

ORCID-ідентифікатор автора

Прізвище та ініціали автора, назва організації

НАЗВА СТАТТІ

Анотація та ключові слова українською мовою (не менше 1800 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (не менше 1800 знаків)

Приклад оформлення Бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва: Издательский дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (дата звернення: 16.07.2018).
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (дата звернення: 01.12.2018).
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане : опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2009. 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке. Ежегодный альманах. URL: <http://worldpol.ru/index.html> (дата звернення: 24.10.2018).
6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2.
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Приклад оформлення розділу References для поданого вище бібліографічного списку:

1. Aaker D. Sozdanie sil'nyh brendov. Moskva: Izdatel'skij dom Grebennikova, 2003. 440 s.
2. Avstralija – luchshaja dlja zhizni strana. Zapiski jemigranta. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (Access date: 16.07.2018).
3. Agentstvo Bloomberg predstavilo rejting stran mira, zhiteli kotoryh bol'she vsego stradajut ot stressa i depressii. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (Access date: 01.12.2018).
4. Adilov V. A. Obraz Rossii v Kazahstane : opyt proektirovanija brenda strany vo vneshnej srede : dis. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Moskva, 2009. 198 s.
5. Aktual'nye problemy mirovoj politiki v HHI veke. Ezhegodnyj al'manah. URL: <http://worldpol.ru/index.html> (Access date: 24.10.2018).
6. Bezuglyi P. G. Chynnyky ta naslidky` migracijnogo ruxu v Ukrayini. *Politychne zhyttya*. Vinnytsya, 2018. # 3. S. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Lyustraciya v Ukrayini yak zasib legitymacyi novogo politychnogo rezhymu / Bondarenko S. V., Zajchenko I. A., Nagornyak T. L. [ta in.]. *Politychne zhyttya*. Vinnytsya, 2018. # 2. S. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Polovyi M. A. Polity`chni procesy` : teoriya ta prakty`ka modelyuvannya : monografiya. Odesa: Feniks, 2011. 288 s.
9. Potencial vzayemodiyi Uryadu i suspil`stva potreбно vy`kory`staty` dlya modernizaciyi krayiny` : Interv'yu Golovy` Derzhinformnauky` Volody`my`ra Semy`nozhenka. *Mizhnarodnyj dilovyj zhurnal Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (Access date: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (Access date: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijin. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (098) 68-52-788

E-mail: politlifejournal@gmail.com

politzhyttya@i.ua

Примірники журналу можна придбати в редакції.

Науковий журнал
ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Виходить чотири рази на рік

№3, 2019 р.

Свідоцтво КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017
Тираж 300 прим. Замовлення №PL-19-3

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.614.
Тел.: гол. ред.: (0432) 508-779;
відп.секр.: (098) 68-52-788;
e-mail: polit-period.div@donnu.edu.ua
politlifejournal@gmail.com

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
тел.: +380 432 50 89 37
e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua
Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Виготовлювач видавничої продукції: ПП «Фенікс»

Україна, м.Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25
Тел.: +38(048)7777591
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.law-books.od.ua
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1044 від 17.09.02)

Дизайн обкладинки: І. О. Мельничук
Переддрукарська підготовка видання: М. А. Польовий
Технічні редактори: М. А. Польовий
О. І. Скопова

Підписано до друку 30.09.2019. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 12,3. Обл. видавн. арк. 14,0.
